

ARBORETUM BOLESTRASZYCE

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Narodowego Centrum Kultury: Kultura – Interwencje. Edycja 2023

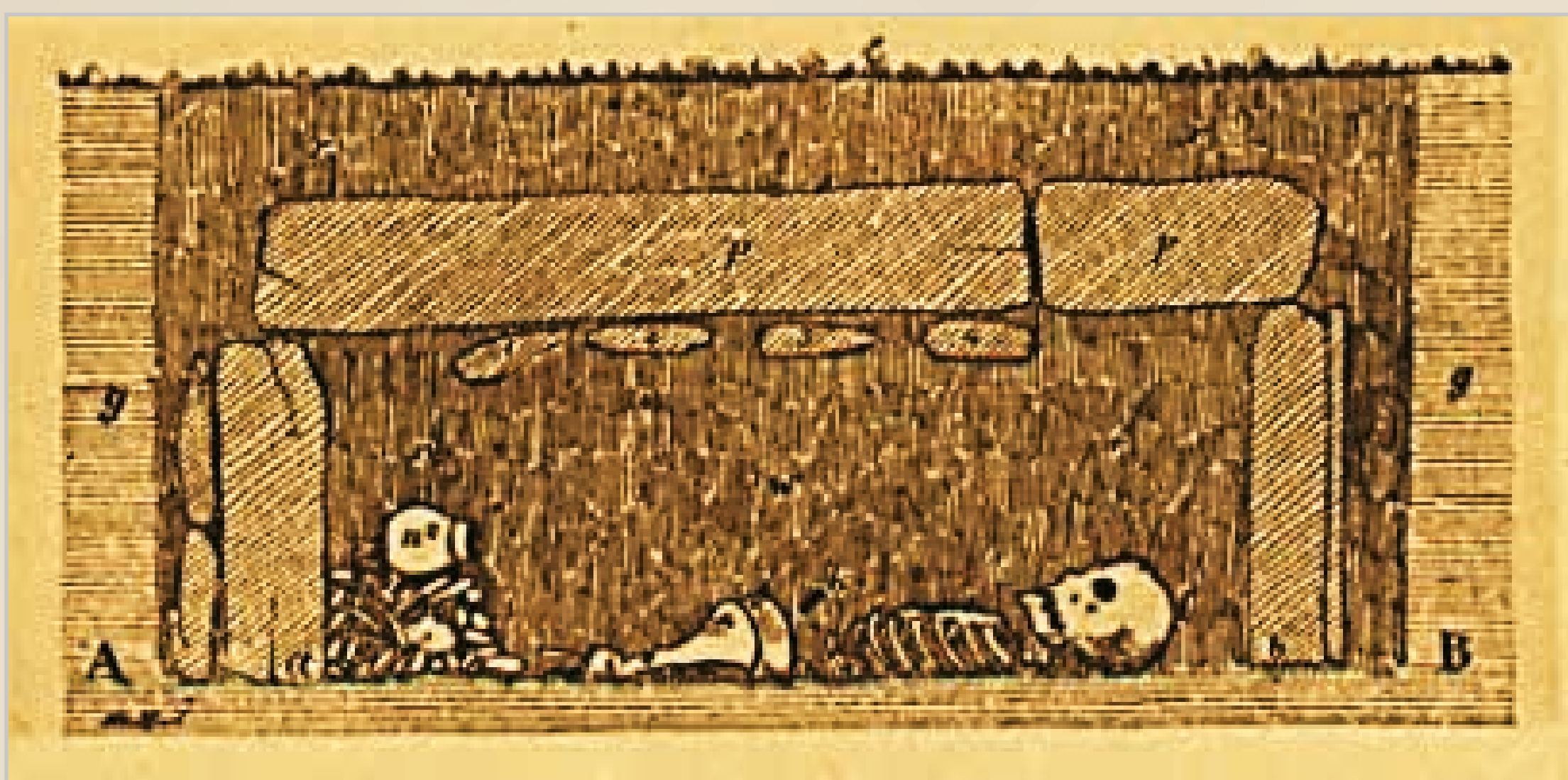

„Zdrowie Polaków w II Rzeczypospolitej z szczególną dostępnością do uzdrowisk i letnisk województwa tarnopolskiego przed 1939 r.”

Ruch uzdrowiskowy społeczeństwa polskiego rozpoczął się przed I wojną światową. Wzrastające liczby kuracjuszy i letników, rok do roku wpływały na rozwój miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych. W 1913 r. tylko w małopolsce (Kresy Południowo - Wschodnie) źródła wymieniały 212 uzdrowisk i letnisk. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. ruch turystyczno-rekreacyjny ujawnił się jeszcze bardziej. Cz. Rokicki w trzecim wydaniu Przewodnika w 1928 r. wymienia czynnych 440 uzdrowisk i letnisk w Polsce, w tym w Województwie Tarnopolskim 5. W tym samym województwie w 1938 r. Stanisław Leszczycki wymieniał czynne 2 uzdrowiska i 32 letniska.

Podole – województwo tarnopolskie – historia

Dzieje terenów województwa tarnopolskiego sięgają czasów przedhistorycznych, epoki neolitu i wędrowek narodów, co potwierdzają znalezione artefakty w postaci antycznych naczyń, wyrobów z kości, kamieni użytkowych i grobów skrzynkowych.

Uwisła schemat pochówku skrzynkowego, zbiory Muzeum Podolskie, za: A. Czołowski, B. Janusz: Przeszość i zabytki województwa tarnopolskiego, Tarnopol 1926, tab. I.

W okolicy nadniestrzańskie Podola docierały wpływy kultury rzymskiej, które wiążą się z znajdowaniem rzymskich monet, a także świadczą o tym, zachowane resztki obronne tzw. „Wału Trajana” – rzymskiego cesarza, który został wybudowany w celu zatrzymywania najazdów ludów północy. Największą wartość historyczną posiadało znalezisko z Michałkowa, w którym odkryte zostały złote precjoza. Ich wzory i sposób wykonania wskazywał, że ich pochodzenie związane było z obecnością na ziemi podolskiej Celtów.

Z mroków dziejowych wyłoniły się informacje o początkach późniejszego województwa tarnopolskiego. Z IX w. pochodzą informacje, o istnieniu w dorzeczu Dniestru, że: ...w licznych grodach aż do morza siedziało plemię słowiańskich Tywerców, a w ich sąsiedztwie Ugliczów. W połowie X w. oba te plemiona znikają bez śladu, wyparte widocznie przez stepowych turańskich koczowników: Pieczyngów, Połowców, Torków, Berendejów, których fale szły tędy ku Karpatom i wypierały się wzajemnie. Poza tym bez echa mijają tu dzieje. Rąbek mroku odslania nam dopiero najstarszy kronikarz ruski, Nestor (zmarły w 1114 r.), który w swojej „Kronice lat minionych” zapisał: ...Roku 981 wyruszył Włodzimierz na Lachów i zabrał grody ich Przemyśl, Czerwieńsk i inne i te dotąd pozostają pod panowaniem Rusi...¹.

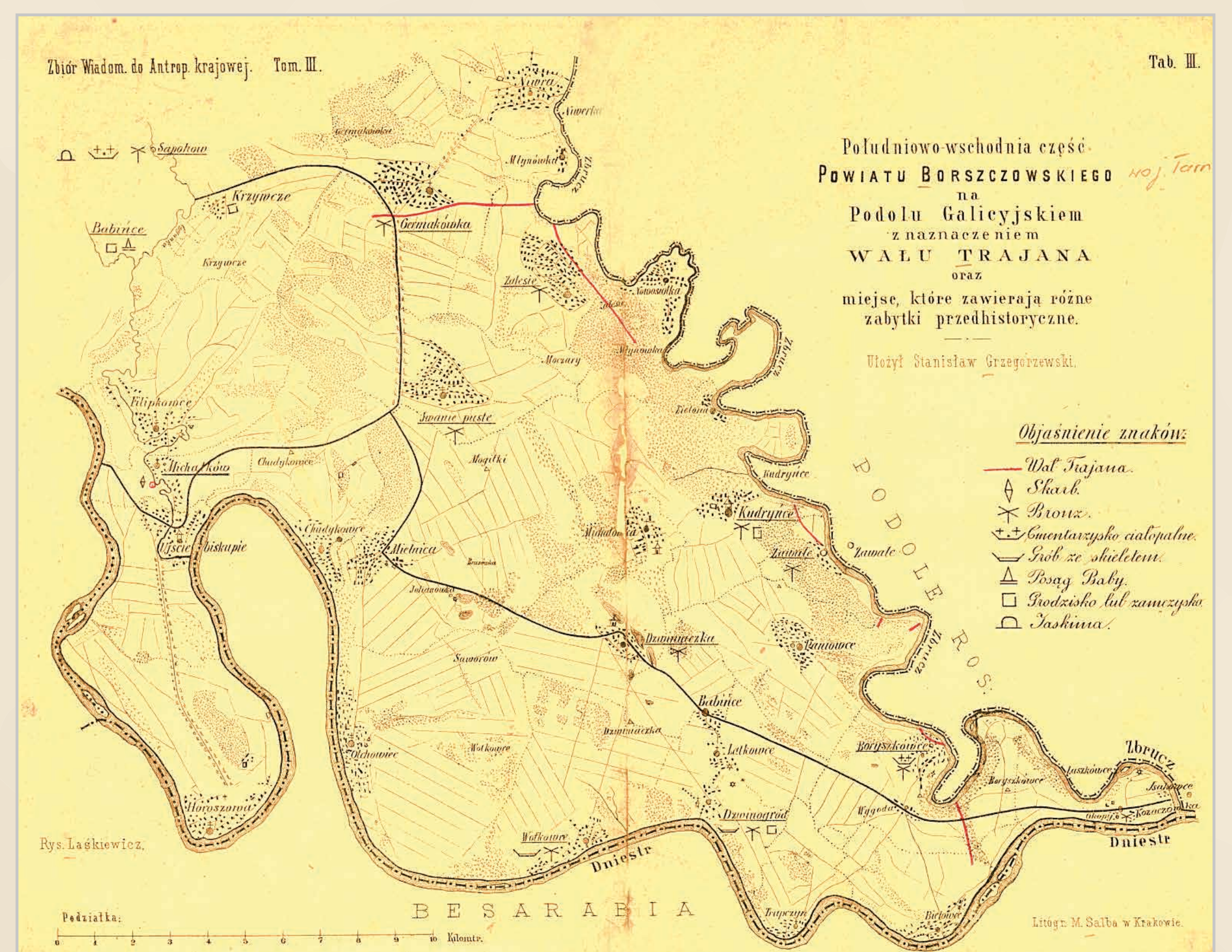
O tym, że to plemiona lechickie (polskie) obejmowały Przemyśl i Czerwień w 1908 r. Stanisław Majerski pisał następująco: ...Dopiero ks. Jarosław i Mściśław zagarnęli te ziemie i odtąd to ziemia lechicka ruszczyć się poczęła. Grody zaś czerwieńskie nazwane zostały Rusią Czerwoną...².

Wpis dokonany przez Nestora w 981 r. do Kroniki lat minionych jasno rzuca wiadomość o zasiedleniu Małopolski Wschodniej, a tym samym ...ziem województwa tarnopolskiego... jej autor potwierdza wymownie, ...że w najstarszej historycznej dobie:

- na obszarze ziem między Karpatami, Sanem, a Bugiem istniał szereg grodów, które zwano „Czerwieńskimi”,
- posiadaczami tych grodów, a tym samym i ziemi czerwieńskiej byli Lachowie czyli Polacy,
- ziemię tę zdobył i przyłączył do Rusi Kijowskiej, dopiero w owym 981 roku Włodzimierz, a był nim Włodzimierz Wielki, książę kijowski³.

Artefakty pochodzenia celtyckiego znalezione w Michałkowie koło Tarnopola. Domena publiczna, dostęp 8.02.2023.

Mapa południowo-wschodniego fragmentu powiatu Borszczowskiego z 1879 r., czerwoną linią wyznaczony „Wał Trajana” z naniesionymi miejscowościami z zabytkami przedhistorycznymi, Źródło: www.polona.pl, sygn.: ZZK 1 797. Domena publiczna, dostęp 17.06.2023.

1 A. Czołowski: Przeszość historyczna tarnopolszczyzny, [w:] „Wiadomości Turystyczne”, 1932 nr 8–10, s. 14–15.
2 S. Majerski: Opis dawnych ziem Polskich, Lwów 1908, s. 8.
3 Tamże.

Tereny tarnopolszczyzny w X i XI w. w czasach panowania Mieszka I należały do Polski. W kolejnych latach wchodziły w skład administracji Księstwa Halickiego (albo Rusi Halickiej).

Na Rusi Kijowskiej ...*pierwszym panującym księciem był Ruryk Rościslawicz (1092 r.). Po nim księstwem jego podzielili się dwaj jego bracia. Wołodar wziął Przemyśl, Wasylko Trembowłę. Podział ten zatwierdził wielki książę kijowski Światopełk, a kronikarz, zapisując to, przekazał nam zarazem najstarszą wiadomość o pierwszym tu grodzie – Trembowli, która odtąd jako stolica odrębnego trembowelskiego księstwa, czas dłuższy ważną odgrywała rolę. W tymże roku niedaleko od niej występuje drugi jeszcze gród – Busk. I ten odtąd staje się również kilka razy stolicą odrębnej dzielnicy. Wasylko chociaż ciężką popelniono na nim zbrodnię, osłepienia rządził jednak księstwem trembowelskim do roku 1124. Po bezpotomnej śmierci jego syna i następcy Iwana (1141 r.) traci Trembowla znaczenie stolicy, zagarnia ją bowiem siłą książę Włodimirko, syn Wołodara Przemyskiego i przylacza do swojego księstwa, którego stolicę przenosi do naddniestrzańskiego Halicza. Od Halicza, księstwo otrzymuje nazwę Halickiego lub Rusi Halickiej. Kolejne działania przywracania obecności Polaków i Polski na wschodzie należały do Bolesława Chrobrego. O jego działaniach informuje opis dawnych ziem Polski, który w 1908 r. kontynuował S. Majerski pisał: ...Na wschodzie granica szła Lekiem, Biebrzą, Narwią do ujścia Jamiotki (Śliny), stąd do Nurca Bugiem, prawdopodobnie do jego źródeł, wreszcie Seretem. Bolesław Chrobry rozszerzył znacznie granice przez zajęcie Kijowa i posunięcie ich do Salawy (Sali), ale posiadanie tych ziem było nietrwałe. Po śmierci Bolesława Chrobrego odpadają od Polski Morawy, cesarz Konrad zabiera Łużyce, a Rusini Grody Czerwieńskie. Utrata Grodów Czerwieńskich zmusiła Bolesława Śmiałego do zwrócenia się przeciwko Rusi i przeniesienia swej stolicy z Gniezna do Krakowa...⁴.*

Bolesław Chrobry (1025 r.) a następnie Bolesław Śmiały (1079 r.) znowu odzyskują „grody czerwieńskie”, ale na krótko. Z końcem XI w. Rościslawicze tj. synowie Rościslawa, prawnuka Włodzimierza Wielkiego, zdobywają je znowu na Polsce i tworzą z tych grodów udzielne księstwo ruskie ze stolicą w Przemyślu. Fakt ten ponownie wciągnął owe grody na długie lata w obręb Rusi, a tym samym zbliżył je do Wschodu, narzucił im religię i cywilizację⁵.

W kolejnych latach ziemie polskie na wschodzie związane są z walkami książąt polskich pomiędzy sobą. M.in. ks. Władysław II. w walce z braćmi za pomoc uzyskaną od książąt ruskich dał im ziemię Wiską, położoną pomiędzy Narwią, Biebrzą, Łekiem i Prusami⁶.

Władcy Rusi Kijowskiej w XIII w. podjęli próbę stworzenia samodzielnego państwa. W tym celu syn Romana Daniłowicza Rurykowicz Halicki książę Daniło, łączy Ruś Czerwoną z Wołyniem i Kijowem, po czym w 1246 r. w Drohiczyńce koronuje się na króla Rusi. W utrwaleniu jego pozycji przeszkadzili Tatarzy znad Donu i Wołgi starający się opanować tereny Rusi. Pod naciskiem przeważających hord tatarskich w 1250 r. Daniło uznał ich wyższość i został wasalem chana hordy kapczackiej po czym swoimi wojownikami zasilili zagony Tatarów w ich najazdach na Polskę.

W czasie walk Polski z Litwą, za pomoc sobie ofiarowaną, przez Ruś – Kazimierz Wielki w 1350 r. wystawił dokument, według którego po bezpotomnej jego śmierci, Ruś Czerwona miała przysiąc Węgrom. Po objęciu wspomnianych terenów w 1372 r. Ludwik Węgierski oddał je w lenno Władysławowi ks. opolskiemu, którego w tym samym roku uczynił namiestnikiem Rusi Czerwonej. W granice Polski ziemie Rusi w 1378 r. odbierając ją swej siostrze Maryi, żonie Zygmunta Luksemburskiego przywróciła dla Polski królowa Jadwiga. Po śmierci Witolda księcia Litwy w 1430 r., Polacy zajęli Kamieniec Podolski, Czerwonogród, Smotrycz i Skalę, w 1434 r. utworzyli województwo Podolskie⁷.

Wspomniane tereny obejmowały część późniejszego Podola, które wraz z nimi w 1356 r. w ramach województwa ruskiego zostały wcielone do Korony Polskiej i odtąd obok województwa ruskiego tworzyły osobne województwo podolskie, a w latach II Rzeczypospolitej do 1945 r. województwo tarnopolskie.

Od 1434 r. w tekstach źródłowych wymieniane jest stanowisko wojewody ruskiego, co dowodzi, że w wspomnianym roku funkcjonowało województwo, którego granice z płynnych w kolejnych latach ustalały się. Od północnego zachodu sąsiadowało ono z powiatem trembowelskim województwa podolskiego, od rzeki Strypy do Wołoczysk i na północy z województwem wołyńskim, od Wołoczysk do Januszpola granica Podola była sucha (bez granicznej rzeki)

Ścianę wschodnią od Ukrainy, a mianowicie od województwa Braclawskiego stanowiła także na większej przestrzeni granica sucha, a na mniejszej rzece Murachwa, dopływ Dniestru. Całą granicę południową od Wołoszy stanowił kręty Dniestr, a zachodnią od Pokucia, Dniestr i Strypa⁸.

Posąg „Światowida”⁹ został znaleziony w Zbruczu, w miesiącu sierpniu 1848 r., podczas panującej suszy woda w rzece obniżyła znacznie swój poziom. Odpoczywający nad nią Marcin Bartoszewski i Iwan Halaman z wioski Liczkowce, należącej do rejonu Tarnopolskiego zauważyli w nurcie wody obciosaną kamienną bryłę. Po powiadomieniu miejscowego nadzorca Konstantego Zborowskiego, z jego inicjatywy przygotowano wydobyć na brzeg około 1000 kg posągu. W tym celu przygotowano trzy pary wołów, które zaprzęgnięto za pomocą sznurów do kamienia¹⁰.

Dowodem na obecność Polaków żyjący na terenach Podola są znaleziska prowincji starostwianiskiej, w tym pozostałości: ...*ogromnych grodzisk, kurhanów, kamieni ofiarnych i znalezionego w Zbruczu przed wojną kamiennego posągu „Światowida”, starostwianiskiego bożka, opiewanego niejednokrotnie w poezji [...]*¹¹.

4 Tamże, s. 9.

5 S. Szerze: *Historia Polski średniowiecze*, s. 35.

6 Tamże, s. 10.

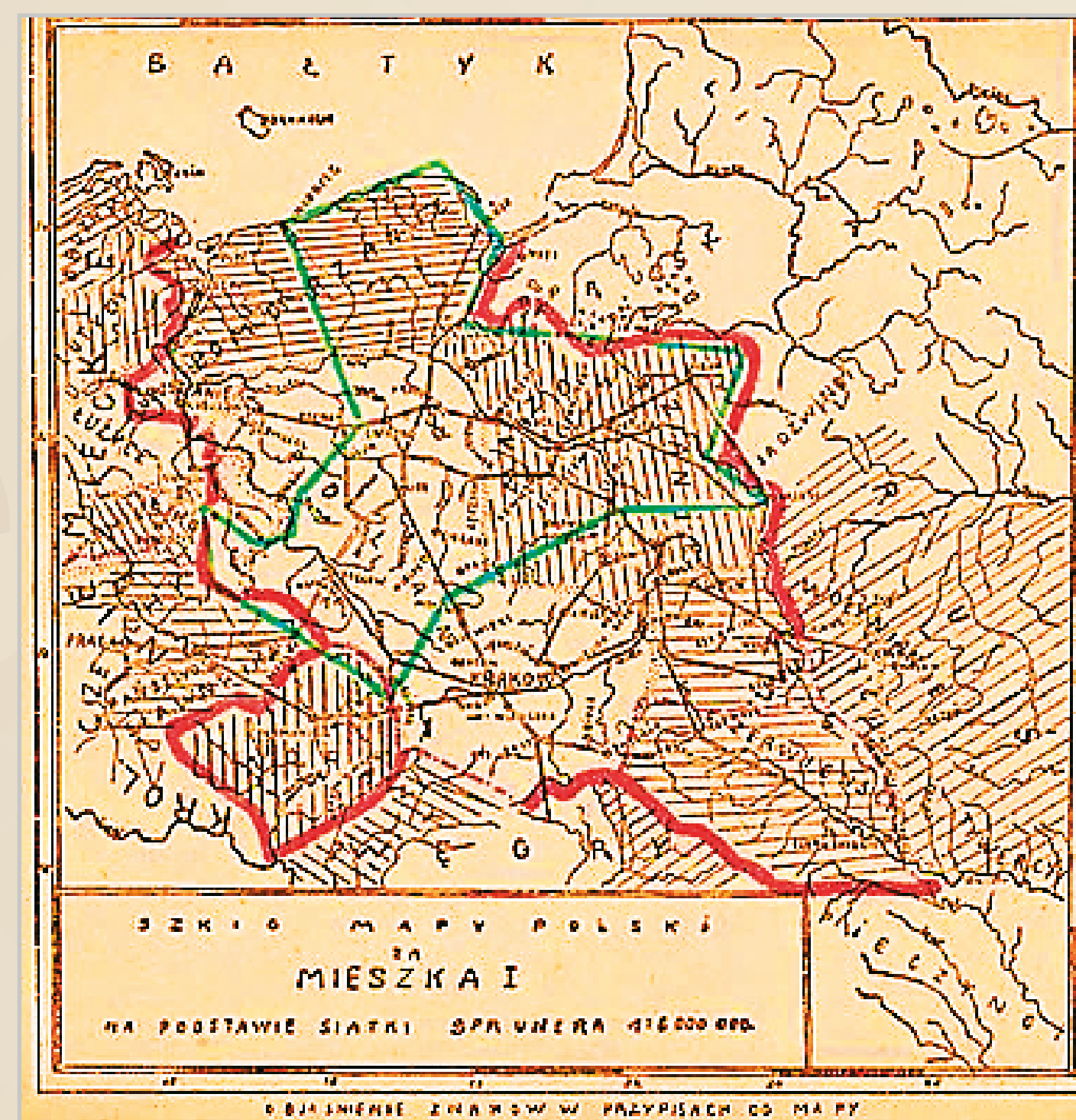
7 Tamże, s. 14.

8 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1885, t. VI, s. 658–659.

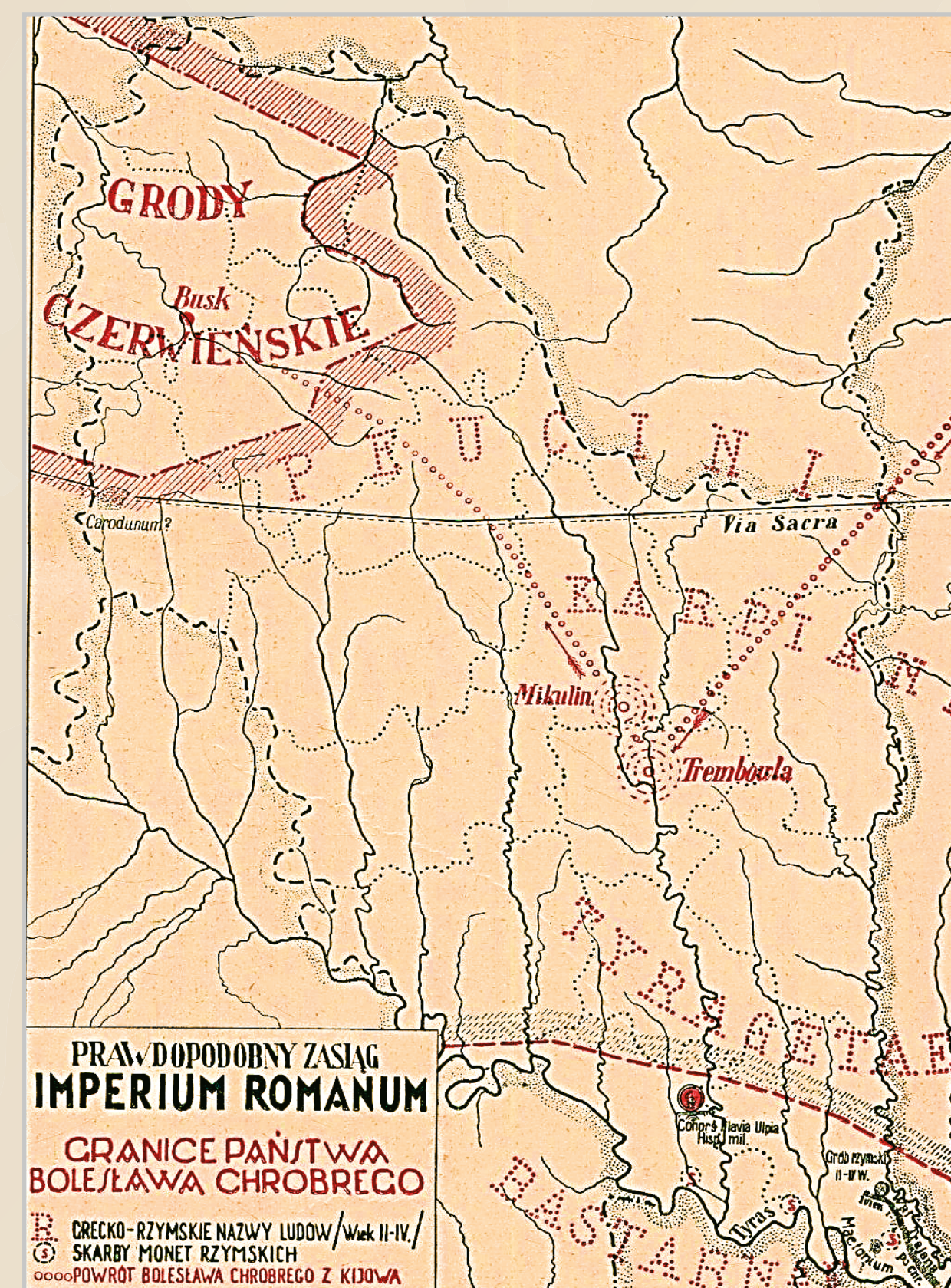
9 Światowid był głównym polifunkcyjnym bóstwem czczonym przez starożytne plemiona słowiańskie, określenie jako „deus deorum” przez średniowiecznych kronikarzy, takich jak Helmold z Bossau i Saxo-Gratmatius, Światowid był uważany za najwyższego boga słowiańskiego panteonu. W 1848 r. kamienną kolumnę o wysokości 2,57 m i o czterech ścianach odkryto w Horodnicy w rzece Zbrucz, dopływie Dniestru. Trafili on do Mieczysława majątku hr. Potockiego, który ofiarował go Krakowskiemu Towarzystwu Naukowemu. Posąg został wystawiony w przedsiwniku siedziby Polskiej Akademii Nauk przy ul. Sławkowskiej w Krakowie. Światowid ze Zbrucza ościął głębokie piętno na Biegasie w czasie studiów na ASP. Był jedną z inspiracji prymitywizmu i geometriizmu obecnego w jego rzeźbach, na co zwrócił uwagę Stanisław Gierszyń w 1902 r. W 1904 r. w swoim dramacie „Lechit” przedstawił Słńska z ogromną czterozarżową głową, a w 1915 r. w ostatniej scenie Tajemnie wojny interweniował „Światowid” ogłaszając zmartwychwstanie Polski.

10 W. Szafrański: *Zbruczanski „Światowid” – trackim monumentem kulturowym* [w:] „Balcanica Postnantiensis. Acta et studia”, Poznań 1995, nr VII, s. 351.

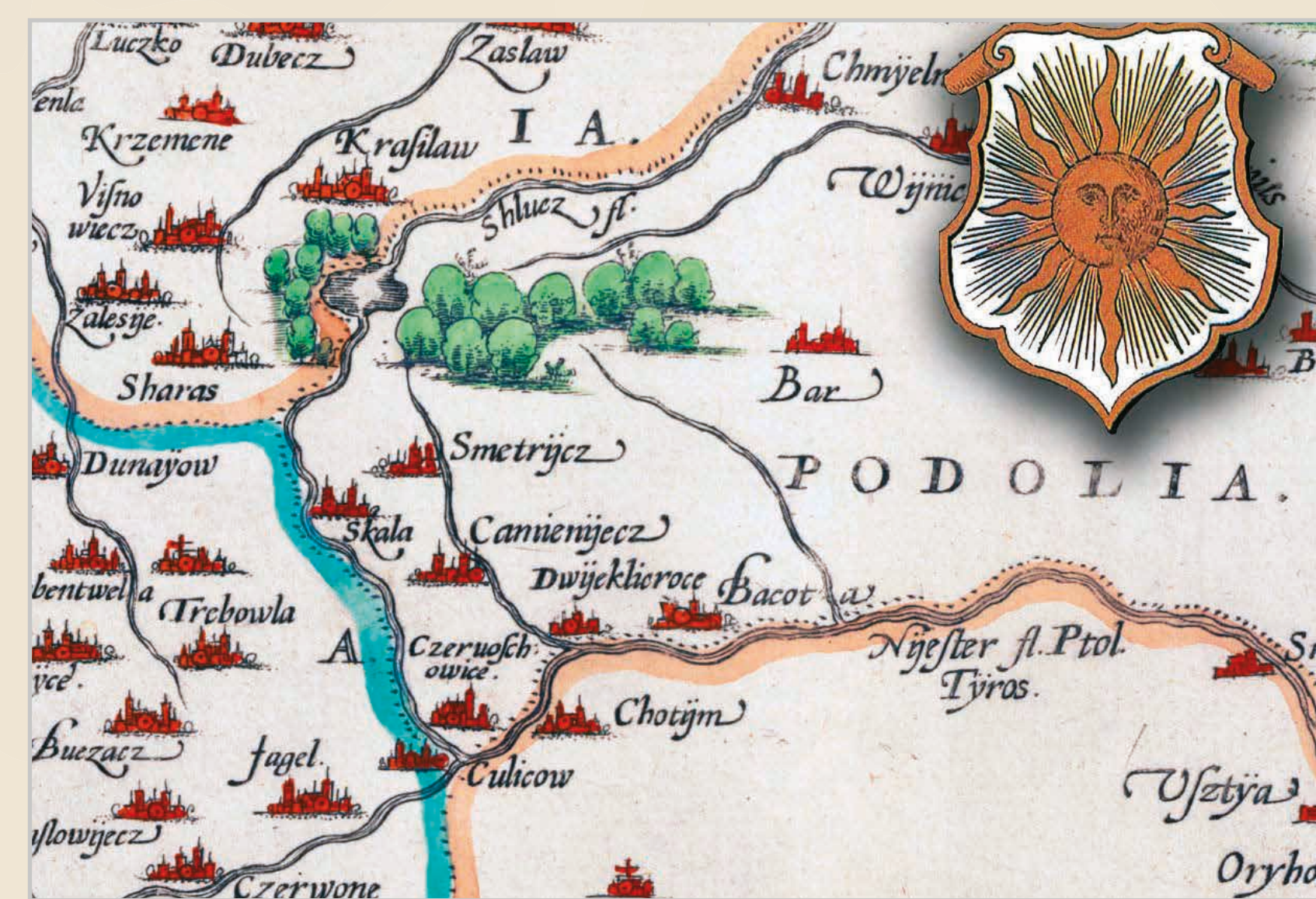
11 R. Kozłowski: *Badania technologiczne posągu Światowida z Muzeum Archeologicznego w Krakowie* [w:] *Materiały archeologiczne 1964*, t. V, s. 61–67; J. Kotlarczyk: *Tryumfalny słup słonecznego boga* [w:] *Z otchłani wieków 1987 R.* 53, s. 36–41.

Szkic mapy państwa Piastów, wg Sprugnera, 1:6 000 000 [w:] Stanisław Zakrzewski, Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego, Warszawa 1921.

Mapa terenów z prawdopodobnym zasięgiem Imperium Romanum. Granice państwa Bolesława Chrobrego, z naniesionymi nazwami miejscowości i ludów żyjących na Podolu wraz z zarysem wałów cesarza rzymskiego Trajana (u dołu po prawej). Domena publiczna, dostęp 16.04.2023.

Mapa Podola w granicach Korony Polskiej (1434–1772), na mapie w górnym prawym rogu herb Podola – słońce na białym polu.

Źródło: <https://slopowpolskie.org/podole-w-granicach-korony-1434-1772>; domena publiczna, dostęp 6.03.2023.

Mapa Podola 1571 r. wg W. Grodecki: *Poloniae finitimarumque locorum descriptio*, 1571 r., wyd. 2, mapa ze zbiorów Biblioteki Narodowej, sygn. ZZK18 611. Domena publiczna.

W historii Polski, Podole odegrało doniosłą rolę. Ziemia ta mlekiem i miodem płynąca przechodziła nad wyraz ciężkie koleje. Trzema szlakami wpadały tu hordy najeźców kozackich, tureckich, tatarskich od wschodu, pustosząc ogniem i mieczem kraj, który stał się terenem bohaterskich walk i najważniejszych prastarosłowiańskiego oręża polskiego¹².

W celach obronnych Polacy na terenach Podola zbudowali szereg obronnych kościołów i zamków ...wokół których powstały historyczne wspomnienia, opisujące bohaterskie dokonania związane z obroną dostępu do Państwa, które w czasach średniowiecza było przedmurzem kultury zachodniej, dawali obficie życie swe w ofierze...¹³.

W latach 1772–1918 omawiane tereny wraz z resztą Galicji znalazły się na terenach zaboru pod administracją C.K. Austro-Węgier. W latach 1918–1921 administrowane były przez Ukraińską Republikę Ludową. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. ustawą z dnia 3 grudnia 1920 r. ujednoczony został ustrój administracyjny II Rzeczypospolitej, który uwzględniał austriacki regulacje prawne w Galicji, rosyjskie ukazy carskie obowiązujących na terenie zaboru rosyjskiego. Które wykorzystane po nowelizacjach w dniu 23 grudnia 1920 r. dały podstawę do powołania województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. Nad całością odtwarzania terenów Polski porozbiorowej starano się odzyskać terytoria, jakie funkcjonowały przed 1772 r. (tj. przed I rozbiorem Polski). Dla powołanych nowych wojewódzkich jednostek administracyjnych w ustawie, przyjęto dla nich nazwę ogólną – *południowe województwa II Rzeczypospolitej*¹⁴.

Organizacja administracji terytorialnej państwa polskiego, po 1918 r. odbywała się z wyodrębnieniem poszczególnych województw na podstawie ustawy organizacyjnej z dnia 19 maja 1922 r. Na podstawie jej zapisów utworzone zostało województwo tarnopolskie, w którego skład weszły części dawnych województw (bełskiego, podolskiego, ruskiego i wołyńskiego), które funkcjonowały w latach 1772–1918¹⁵.

W dniu 26 września 1922 r. Sejm II RP uchwalił *Ustawę o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności dla województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego*. W ustawie znalazł się zapis, który dla województwa tarnopolskiego przewidywał pewną formę autonomii administracyjnej. Wspomniana w ustawie autonomia przewidywała powołanie 60-osobowego, dwuizbowego sejmiku wojewódzkiego, składającego się z dwóch kurii narodowościowych: polskiej i ruskiej (ukraińskiej). Każda z nich liczyć miała po 30 członków. Obrady w kuriach miały się odbywać osobno. W sprawach wspólnych dla całego województwa, wymagana była zgoda obu kurii. W kompetencjach kurii znalazły się sprawy dotyczące wyznań religijnych, oświecenia publicznego (z wyjątkiem szkolnictwa wyższego), dobroczynności publicznej, zdrowia, budownictwa, rolnictwa (z wyjątkiem reformy rolnej i środków służących do popierania rozwoju rolnictwa), promowania przemysłu i handlu, melioracji, organizacji administracji gmin i powiatów, budżetu województwa i inne sprawy przekazane przez Sejm RP pod obrady połączonych obrad kurii tzw. sejmikowi. Organem wykonawczym uchwał sejmiku był wydział wojewódzki w składzie: wojewoda, zastępcy wojewody, 8 członków wybieranych po połowie przez kurię polską i ukraińską oraz 4 członków powoływanych przez wojewodę. Wydział wojewódzki miał obradować w dwóch sekcjach narodowościowych, przestrzegając trybu obrad wg. regulaminu przewidzianego dla sejmiku. Dziennik Urzędowy województwa miał być publikowany w językach polskim i ukraińskim. Zakazano prowadzenia przez państwo kolonizacji ziemskiej na obszarze województwa, a przy mianowaniu urzędników nakazano uwzględniać, obok wymaganych kwalifikacji, także narodowość kandydatów, tak aby skład personalny urzędów wojewódzkich odpowiadał rzeczywistym potrzebom narodowościowym. Postanowienia tej ustawy nigdy nie zostały wprowadzone w życie¹⁶.

W 1936 r. wojewódzkie referaty turystyczne oraz Związki Letnisk zostały zobowiązane przez Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji do wypełnienia specjalnie opracowanego druku ankiety, w której udzielano odpowiedzi związanych z oceną ruchu letniskowego. Na podstawie uzyskanych danych powstała tabela, która zaprezentowała statystykę z wyróżnieniem: 1. zdrojowisk państwowych, 2. zdrojowisk użyteczności publicznej, 3. zdrojowisk z prawem poboru taksy zdrowotnej, 4. zdrojowisk bez prawa poboru taksy zdrowotnej, 5. Stacje klimatyczne użyteczności publicznej i 6. stacji klimatycznych i kąpielowych z prawem poboru taksy zdrowotnej. Statystyczne wyniki w postaci tabeli, zostały opublikowane w 1938 r w nr 1–2, czasopisma „Turystyka Polski”.

12 T. Kunzek: *Nasze Podole. Opis krajoznawczo-turystyczny województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1930, s. 3–4; T. Kunzek: *Szlakami turystycznymi Podola*, „Touring” 1938 nr 8, s. 11.
13 Tamże.
14 Dz.U. z 1920 r. nr 117, poz. 768 – Ustawa z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerii z W. Ks. Krakowskim oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy.
15 A. Czolowski, B. Janusz: *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926, s. 45.
16 Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego. Dz.U. 1922 nr 90 poz. 829; Ludwik Mroczka: *Spór o Galicję Wschodnią 1914-1923*, Kraków 1998.

Horodnica, znaleziony w 1848 r., posąg Światowida i urny pogańskiej, pocztówka z lat 1927–1936. Domena publiczna, dostęp 5.10.2022.

Posąg „Światowid”, rysunki czterech boków wykonał Walery Eliasz, w zbiorach Muzeum Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Domena publiczna, dostęp 8.02.2023.

W jasyr obraz Antoniego Piotrowskiego ukazujący uprowadzone Polki i prowadzącego ich Tatar. Tatarzy w XVII wieku porwali setki tysięcy mieszkańców Rzeczypospolitej. Domena publiczna, dostęp 6.02.2023.

Wyprawa na czambuły tatarskie, płaskorzeźba na attyce pałacu w Wilanowie, koniec XVII w.; fot. A. Indyk, zbiory Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Domena publiczna, dostęp 14.06.2023.

II. Województwo Lwowskie.

1. Bóbrka	11. Łańcut	21. Rzeszów
2. Brzozów	12. Lwów m.	22. Sambor
3. Cieszanów	13. Lwów p.	23. Sanok
4. Dobromil	14. Lisko	24. Sokal
5. Drohobycz	15. Mościska	25. Stary Sambor
6. Gródek	16. Nisko	26. Strzyżów
7. Jarosław	17. Przemysł	27. Tarnobrzeg
8. Jaworów	18. Przeworsk	28. Żółkiew
9. Kolbuszowa	19. Rawa	
10. Krosno	20. Rudki	

Wykaz miast i powiatów wchodzących w skład województwa tarnopolskiego powołanego w dniu 23 grudnia 1923 r. wg. Dziennika Ustaw, poz. 768, nr 117.

Rodzaj	WOJEWÓDZTWA											Polska razem					
	Białostockie	Kieleckie	Krakowskie	Lubelskie	Lwowskie	Łódzkie	Nowogródz.	Poleskie	Pomorskie	Poznańskie	Stanisławów		Śląskie	Tarnopolskie	Warszawskie	Wileńskie	Wołyńskie
Zdrojowiska państwowe	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6
Zdrojowiska użyteczności publicznej	—	1	5	1	4	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	13
Zdrojowiska z prawem poboru taksy	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	6
Zdrojowiska bez prawa poboru taksy	—	—	5	—	6	—	—	—	2	1	8	2	1	—	—	—	25
Stacje klimatyczne użyteczności publ.	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	1	—	—	6
Stacje klimatyczne i kąpielowe z prawem poboru taksy	—	1	13	1	—	—	—	—	13	—	6	5	—	—	—	—	39
Uzdrowiska — razem	1	4	29	2	11	—	—	—	15	2	18	9	2	2	—	—	95
Letniska	37	47	285	12	81	31	18	17	107	19	99	12	32	105	38	16	956
Uzdrowiska i letniska razem	38	51	314	14	92	31	18	17	122	21	117	21	34	107	38	16	1.051

S. Leszczycki: *Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce*, „Turystyka Polski”, 1938 nr 1–2, s. 4–5.

Wakacje we dworach na Ziemiach Wschodnich

W celu pobudzenia wypoczynkowego ruchu turystycznego na Ziemiach Wschodnich II Rzeczypospolitej od 1935 r. Towarzystwo Rozwoju Ziem Wschodnich w latach 1935–1939 rokrocznie wydawało broszury, których celem głównym było: ...popularyzowanie walorów wypoczynkowych Ziemi Wschodnich, które dotąd były stosunkowo bardzo mało znane szerokim rzeszom publiczności z pozostałych obszarów Państwa [...] ma na celu zainteresowanie społeczeństwa dogodnymi warunkami wypoczynku i utrzymania we dworach na Ziemiach Wschodnich; dalej pragnęłyby zbliżyć turystę z ludnością Ziemi Wschodnich, umożliwić poznanie warunków, trybu życia tamtejszych mieszkańców i piękna natury niedostatecznie dotąd znanych okolic naszego kraju...¹⁷.

Pełne powabu i uroku Województwa Wschodnie są idealnym terenem pobytów wypoczynkowych i różnorodnych atrakcyjnych wycieczek. Gęsta sieć rzek i jezior daje poza kąpielami możliwość odbywania beztroskich wólczeń kajakami lub łodziami, zaś wielkie obszary leśne nęcą bogactwem jagód i grzybów. W ciszy wsi, w bezustannym kontakcie ze wspaniałą i niepozbanoną pierwotności przyrodą, zatracają się i giną troski dnia codziennego.

Za tym, że urlop czy wakacje, spędzone we dworach na Ziemiach Wschodnich, są wielką atrakcją w codziennym życiu dla wyjeżdżającego na wypoczynek człowieka pracy, wyrwanego ze zgiełku wielkomiejskiej atmosfery – przemawia:

- swoboda niczym nie krępowana,
- cisza i spokój, dodatnio wpływające na samopoczucie,
- piękno krajobrazu,
- niskie stosunkowo ceny utrzymania,
- ulgi kolejowe przy przejazdach,
- duże możliwości rozrywkowe: sportowe, towarzyskie, kulturalne a także: łowiectwo, rybołówstwo, grzybobranie, wreszcie wspaniałe wycieczki w okolicę...¹⁸.

W większości południowych powiatów tarnopolszczyzny funkcjonowały winnice. Dla wczasowiczów organizowane były wycieczki do miejscowości Jazłowiec i Potok Złoty. Noclegi oferowano dla 46 osób w dworze oraz w 8 w 16 osobowych domkach kempingowych. żywienie zapewniała miejscowa restauracja, przy której zlokalizowana była kajakowa przystań nad Dniestrem¹⁹.

W poszczególnych 17 powiatach województwa tarnopolskiego, jakie funkcjonowały przed 1939 r. z uwagi na posiadane zasoby walorów turystycznych oraz posiadane warunki logistyczne, frekwencją turystyczną w poszczególnych powiatach cieszyły się miejscowości: 1. Bilcze Złote, 2. Borszczów, 3. Horoszowa, 4. Krzywce Górne, 5. Kudryńce 6. Monastyrzek, 7. Okopy św. Trójcy, 8. Skała, 9. Wysuczka.

Mapa województwa tarnopolskiego (1922–1939) letniska: 1. Beremiany, 2. Biały Kamień, 3. Brzeżany, 4. Czortków, 5. Ponikwa, 6. Skała, 7. Trembowla, 8. Zaleszczyki; wieś letniskowe: 1. Baworów, 2. Berezowica, 3. Bilcze Złote, 4. Bużek, 5. Czarnogród, 6. Czermosznia, 7. Dźwinogród, 8. Horodnica, 9. Horoszowa, 10. Husiatyń, 11. Jazłowiec, 12. Jazuńce, 13. Kasperowce, 14. Konopkówka, 15. Koropiec, 16. Łuczka, 17. Łukawica, 18. Mikulińce, 19. Okopy Świętej Trójcy, 20. Podhorze, 21. Podwołoczyska, 22. Potok Złoty, 23. Skomorochy, 24. Strusiów, 25. Świrz, 26. Uście Biskupie, 27. Uściczko, 28. Wołochy, 29. Żędowice. Zbiory WIG 1938, domena publiczna, dostęp 22.11.2022.

17 Wakacje we dworach na Ziemiach Wschodnich, 1937 s. 3.
18 Tamże, s. 4.
19 Tamże.

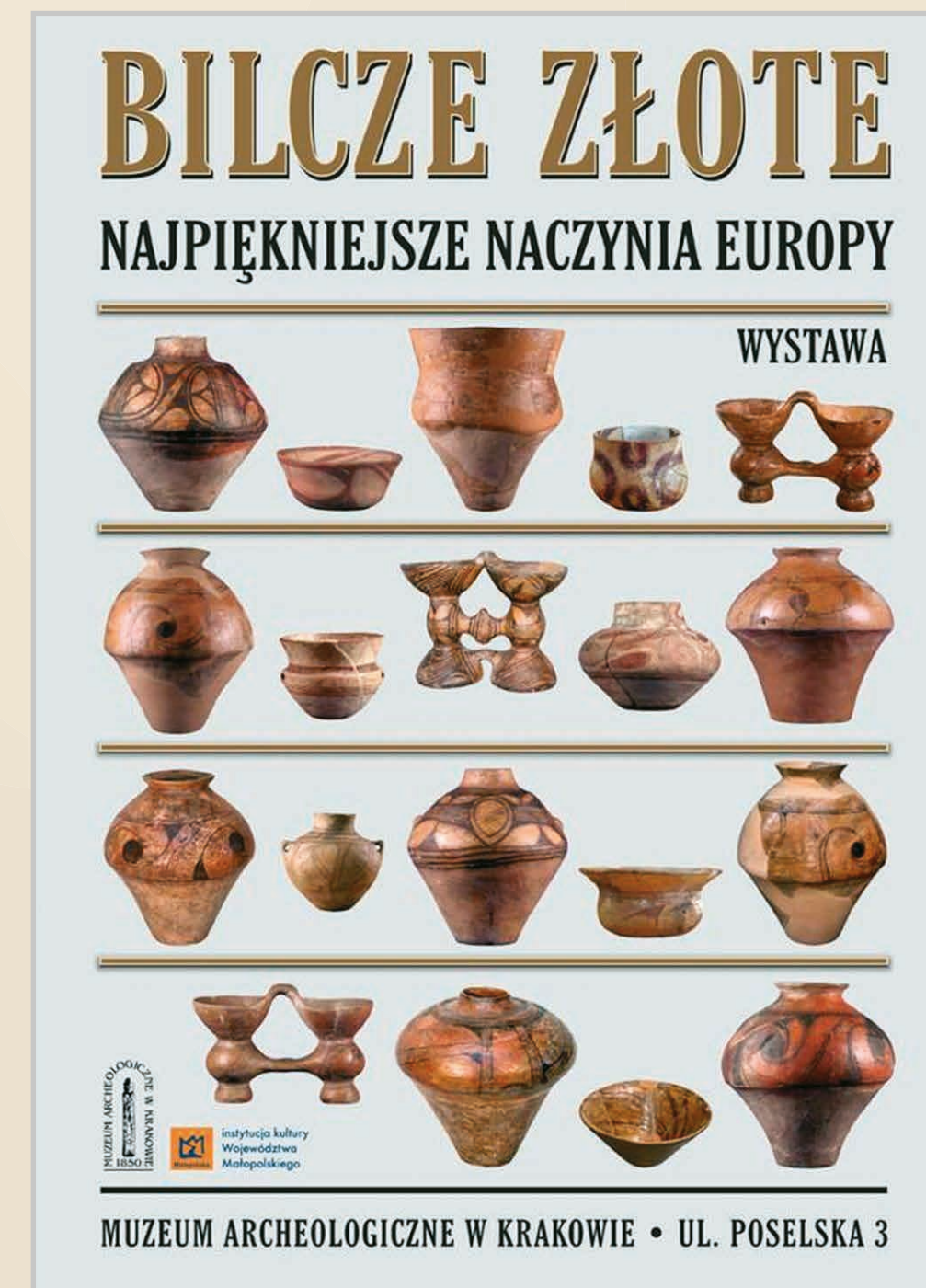
Mapa powiatów województwa tarnopolskiego, pocztówka wydana staraniem, Polskich Kolei Państwowych, Ligi Popierania Turystyki, Komisji Letniskowej Powiatów województwa tarnopolskiego, domena publiczna, dostęp 2.03.2023

Podwołoczyska, II połowa XIX w., widok dworca kolejowego od strony peronów, na pierwszym planie widoczni kolejarze i pasażerowie, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 24.02.2023.

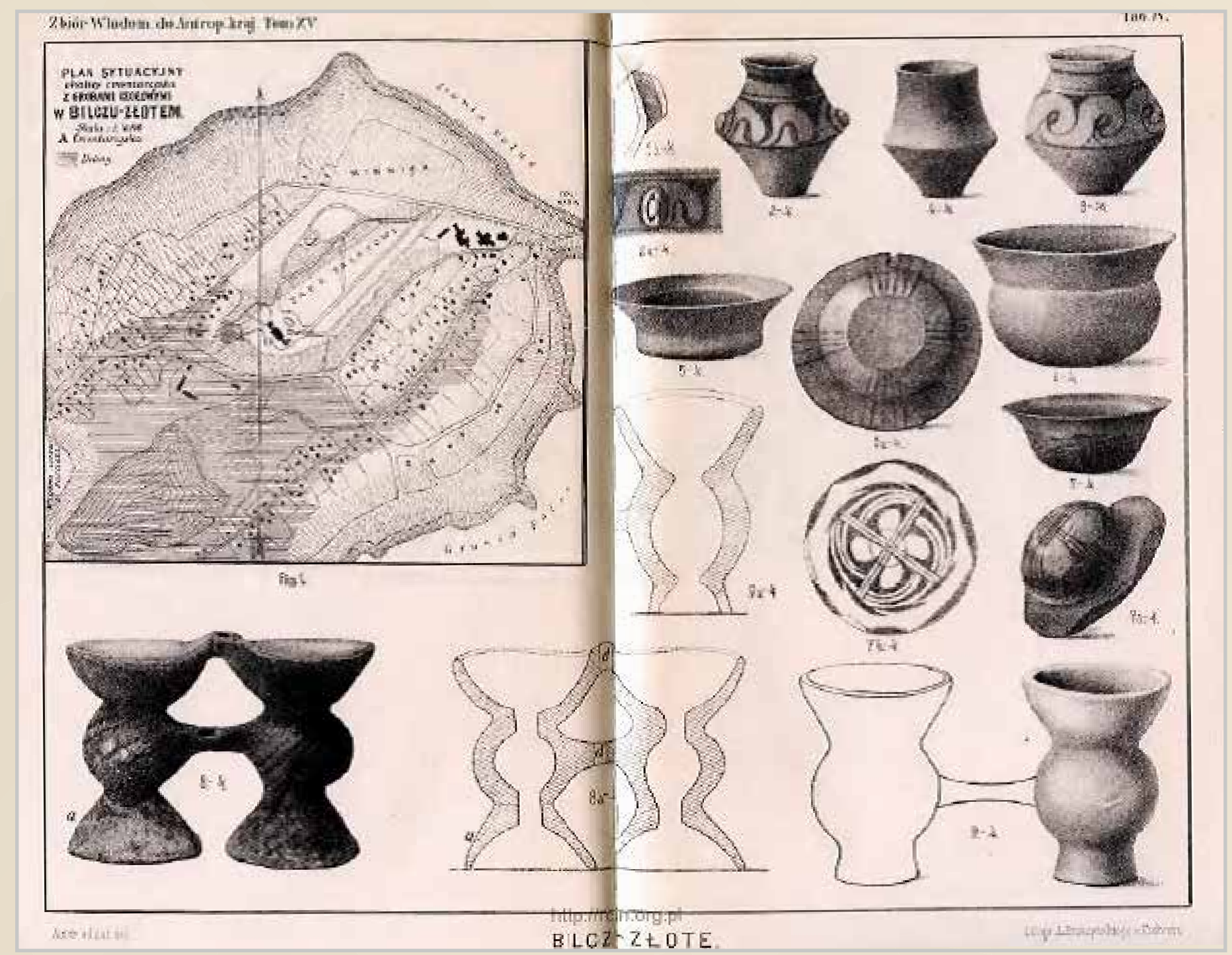
Podwołoczyska widok dworca kolejowego od strony peronów, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 22.11.2022.

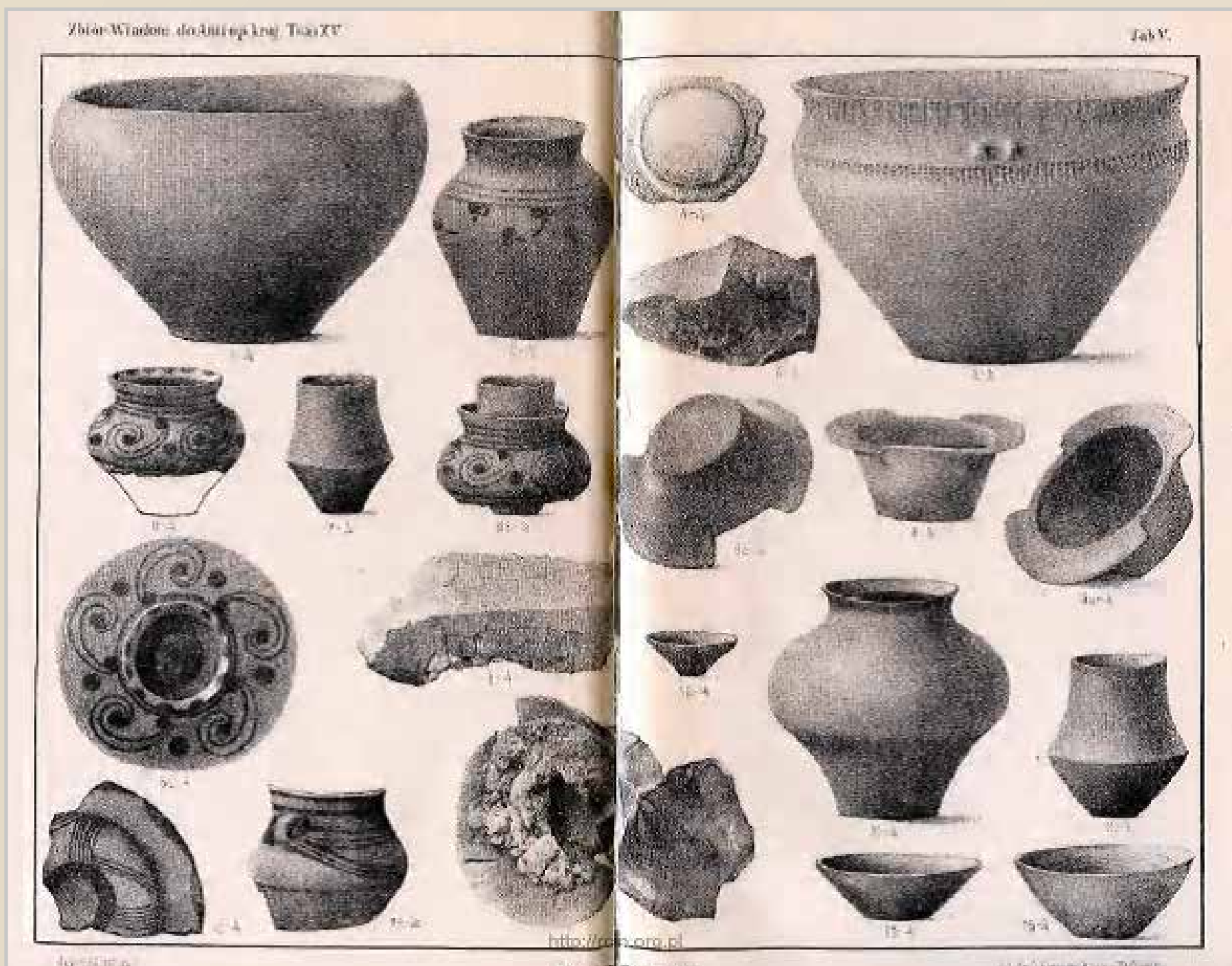
Prezentacja ceramicznych depozytów z Bilcza Złotego, w zbiorach Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Domena publiczna, dostęp 17.06.2023.

Bilcze Żłote, artefakty archeologiczne znalezione w okolicy miejscowości w dwudziestoleciu międzywojennym. Domena publiczna dostęp 28.02.2023.

Artefakty znalezione podczas prac archeologicznych w Bilczu Żłotym w 1890 r., za: G. Ossowski: *Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej (w roku 1890)*, [w:] *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1891, s. 97

Artefakty znalezione w 1890 r., podczas prac archeologicznych w Bilczu Żłotym, G. Ossowski, *Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej (w roku 1890)*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. XV, tab. V, Kraków 1891, s. 98.

2. *Żłote Bilcze. Typy ludowe.* Fot. Radomski

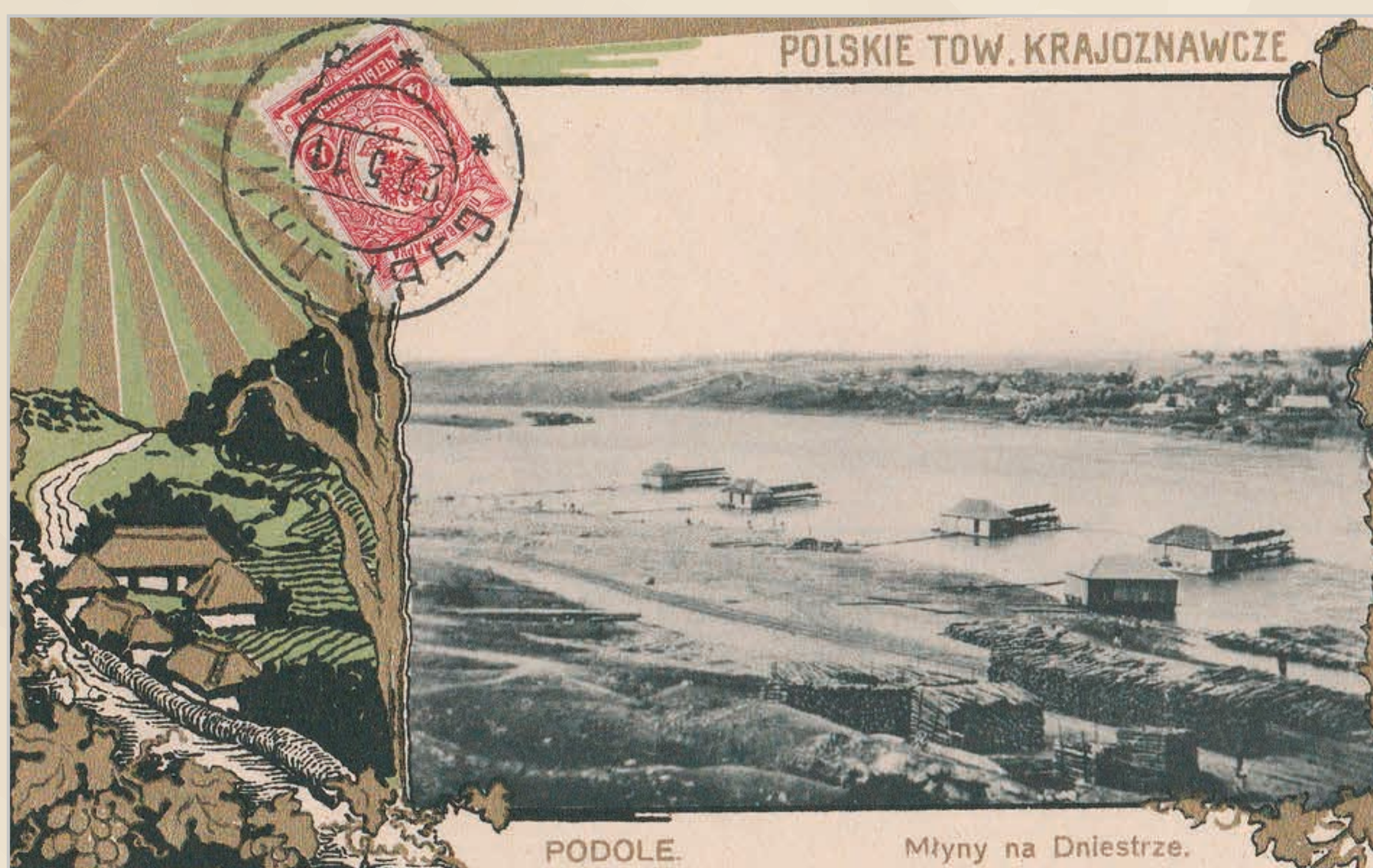
Bilcze Żłote, widok zgromadzonych mieszkańców miejscowości, pocztówka fot. Radomski. Domena publiczna, dostęp 17.06.2023.

Bilcze Żłote 1901 r., pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 17.06.2023 r.

Borszczów 1906 r., widok fragmentu rynku, pocztówka pozdrowieniowa. Domena publiczna, dostęp 16.06.2023.

Podole 1908 r. widok młynów wodnych na Dniestrze, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 17.07.2023.

Dr WIKTOR NECHAY (Lwów).

Grotę kryształową w Krzywcu Górnym na Podolu.

Unikat geologiczny. — Udostępnienie i zabezpieczenie grot. — Kurytarze i grot. — Cuda i piękno przyrody.

Kraków, 23 listopada. Z inicjatywy lwowskiego Komitetu Państwowej Rady Ochrony Przyrody, zająłem się w miesiącu sierpniu b. r. naukowym zbadaniem grot w Krzywcu Górnym na Podolu w powiecie borszczowskim. Pracę tę zająłem się tem chętniej, że grotę należą do ogromnie ciekawych zjawisk przyrody i zawsze dla badacza są przedmiotem wielkiego zainteresowania. Zwłaszcza grotę w Krzywcu szukały w ostatnich latach wielki rozgłos nie tylko w Polsce, lecz i zagranicą, o czym świadczy liczna rzesza turystów, którzy je w tym roku zwiedzili, gdyż są one jedną z największych osobliwości nie tylko Polski, lecz i całej Europy, bo do unikatów geologicznych należy podolski kras gipsowy.

Z pośród badaczy naukowych, pierwszym, który po zasypaniu wejścia do grot w czasie wojny dostał się do nich w poszukiwaniu wykopalisk dawnych mieszkańców Podola, był prof. Leon Kozłowski, dzisiejszy minister reform rolnych. Kurytarz wejskowy był tak niedostępny i zasypany, że z ogromnym mozołem, czołgając się w głąb skały wąską szczeliną, dotarł on do pierwszej grot, którą nazwał jego imieniem. Następnym „grotolazcą” był p. Ludwik Szański, archeolog z Warszawy, który obok poszukiwań archeologicznych, zajął się również kwestią udostępnienia grot dla zwiedzających. Na jego wniosek Towarzystwo uprosiło inżyniera Lineka oraz inż. górn. Janusza, ażeby zbadali bezpieczeństwo grot i dali wskazówki, jak je zabezpieczyć przed spadającymi ze stropu głazami. Najwięcej uroku grotom dodają właśnie owe zwisające ze stropu głazy, w postaci dużych bloków o dziwacznych kształtach, pokryte pięknymi kryształami gipsowymi. W kilku miejscach głazy te zdradzają chęć oderwania

Wzmianka prasowa informująca o grotach kryształowych w Krzywcu Górnym na Podolu, „Kurier Literacko-Naukowy” nr 47, dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” 1931, nr 324.

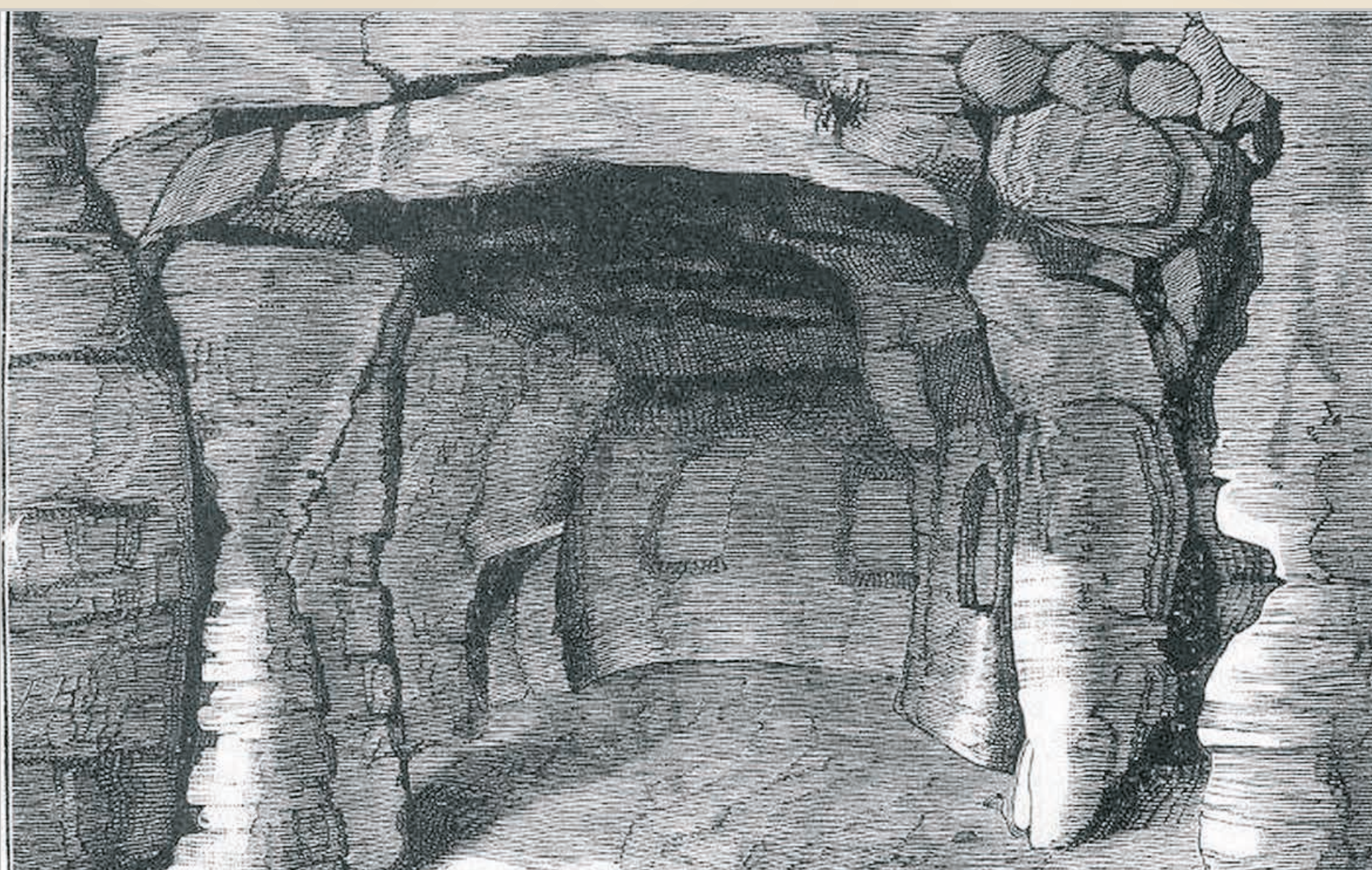
Krzywce Górne 1929 r., widok samochodów osobowych na szosie biegnącej przez miejscowość. Zbiory NAC, sygn. 131-3705.

Kudryńce – zamek w obrazie. Domena publiczna, dostęp 16.04.2023.

Monasterzyska nad Seretem 1879 r., widok skał, pośrodku wejście do dawnej gontyny wykutej na potrzeby Słowian, miejsce spotkań, modlitw i wróżb. Domena publiczna, dostęp 28.02.2023.

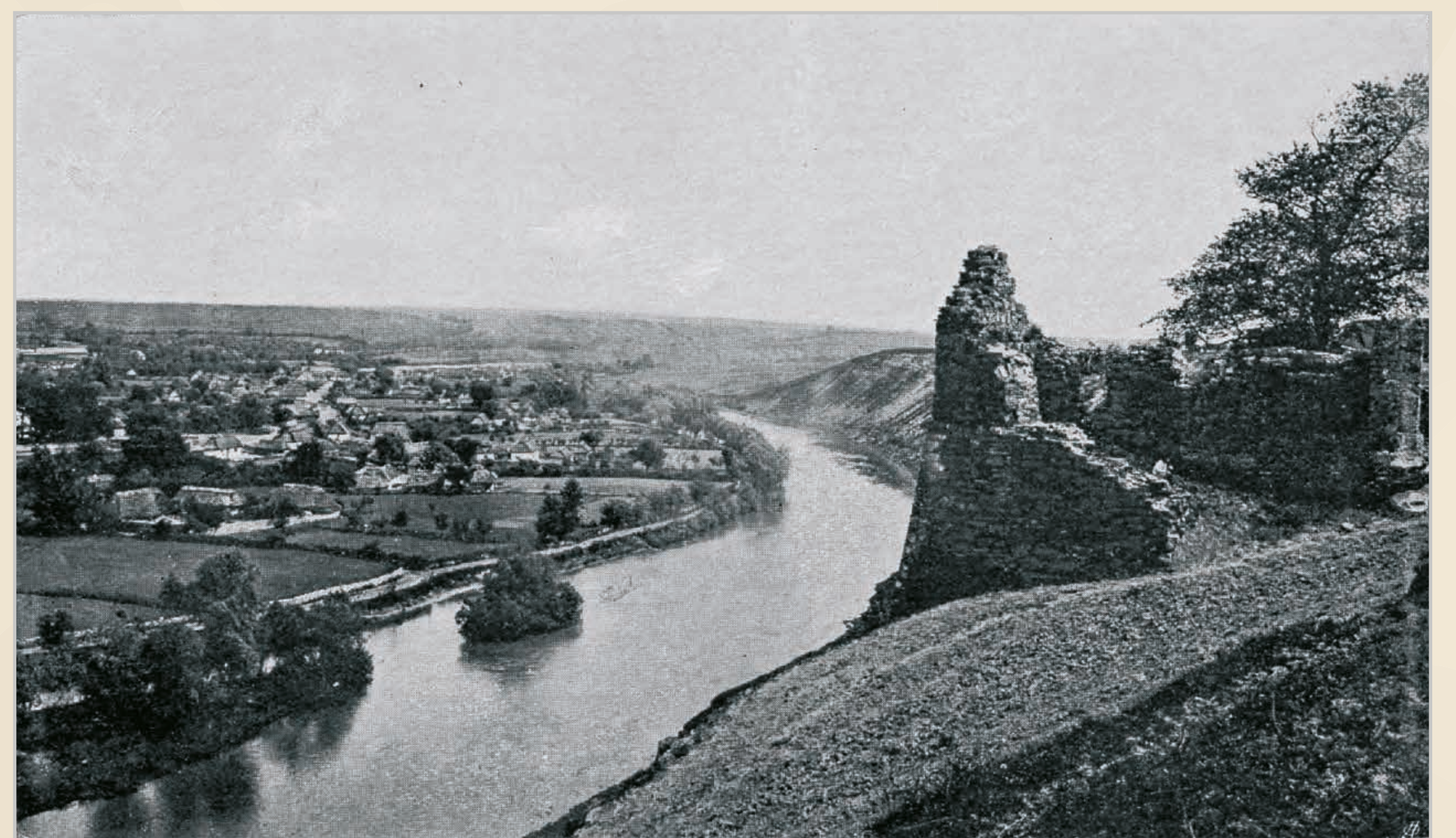
Monasterzyska Bilczańskie nad Seretem, widok wnętrza pogańskiej gontyny używanej przez Słowian. Domena publiczna, dostęp 28.02.2023.

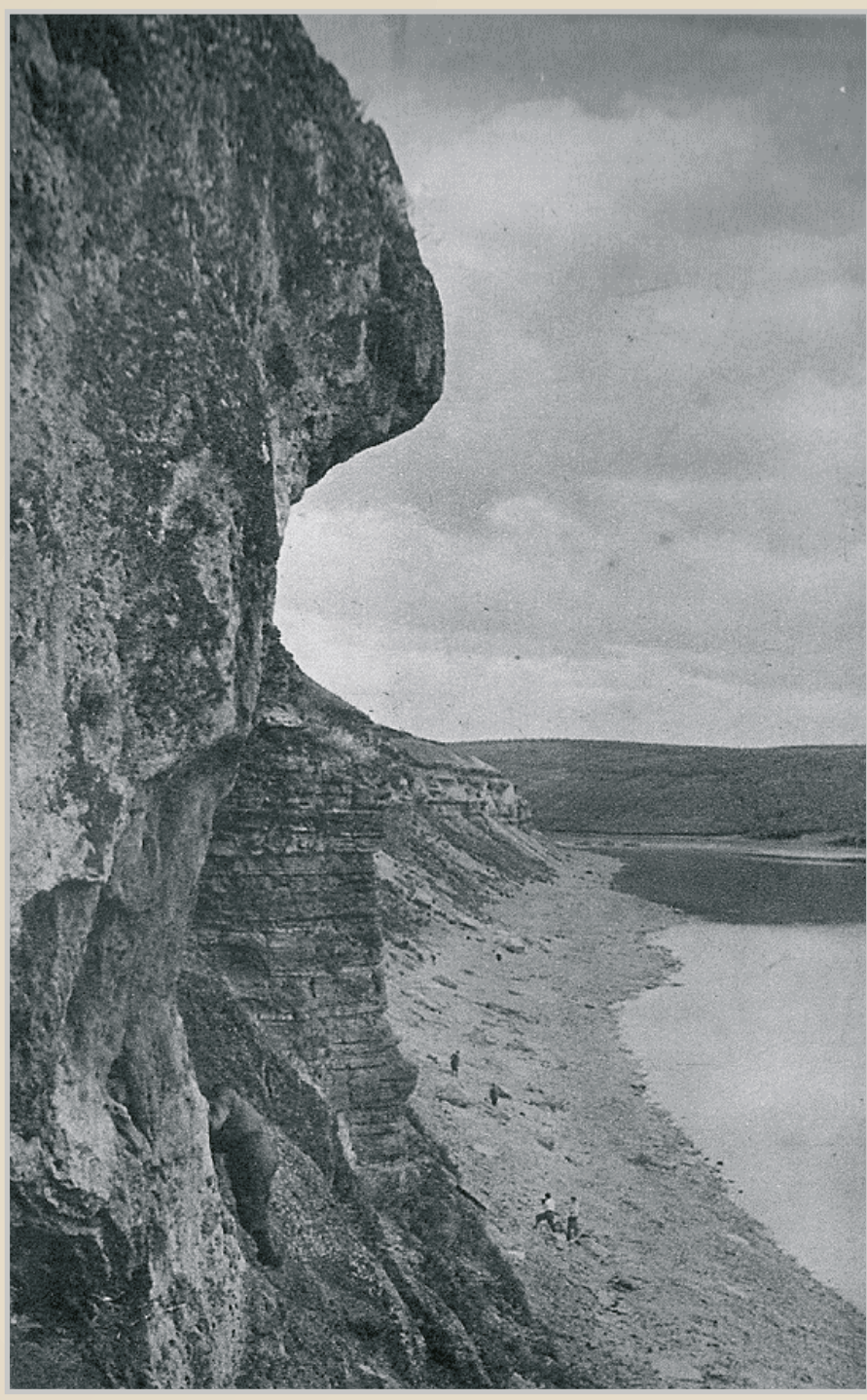
Mapa z miejscowościami Bilcze Złote z zaznaczoną lokalizacją jaskini Werteba i miejscowość Monastyrek z lokalizacją „pogańskiej świątyni” Skalny Chram. Domena publiczna, dostęp 28.03.2023.

Plan Okopów Świętej Trójcy z końca XVII. wieku w dziele Jonsaca. Domena publiczna, dostęp 11.01.2023.

Okopy Świętej Trójcy, lata 1900–1914, widok ruin baszty. Domena publiczna, dostęp 28.02.2023.

Podole, widok na głęboki jar Dniestru w Trubczynie koło Okopów Świętej Trójcy, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 21.03.2023.

Okopy Świętej Trójcy, widok Bramy Kamienieckiej ufundowanej przez ks. Jabłonowskiego, pocztówka z obiegu, Domena publiczna, dostęp 8.02.2023.

Okopy Świętej Trójcy w XIX w., Brama Kamieniecka, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 11.01.2023.

Okopy Świętej Trójcy 1929 r., widok fragmentu Wału Trajana. Fot. zbiory NAC, sygn. 131-5988.

Okopy Świętej Trójcy 1927 r., widok Bramy Lwowskiej. Zbiory NAC, sygn.. 1-U-4480.

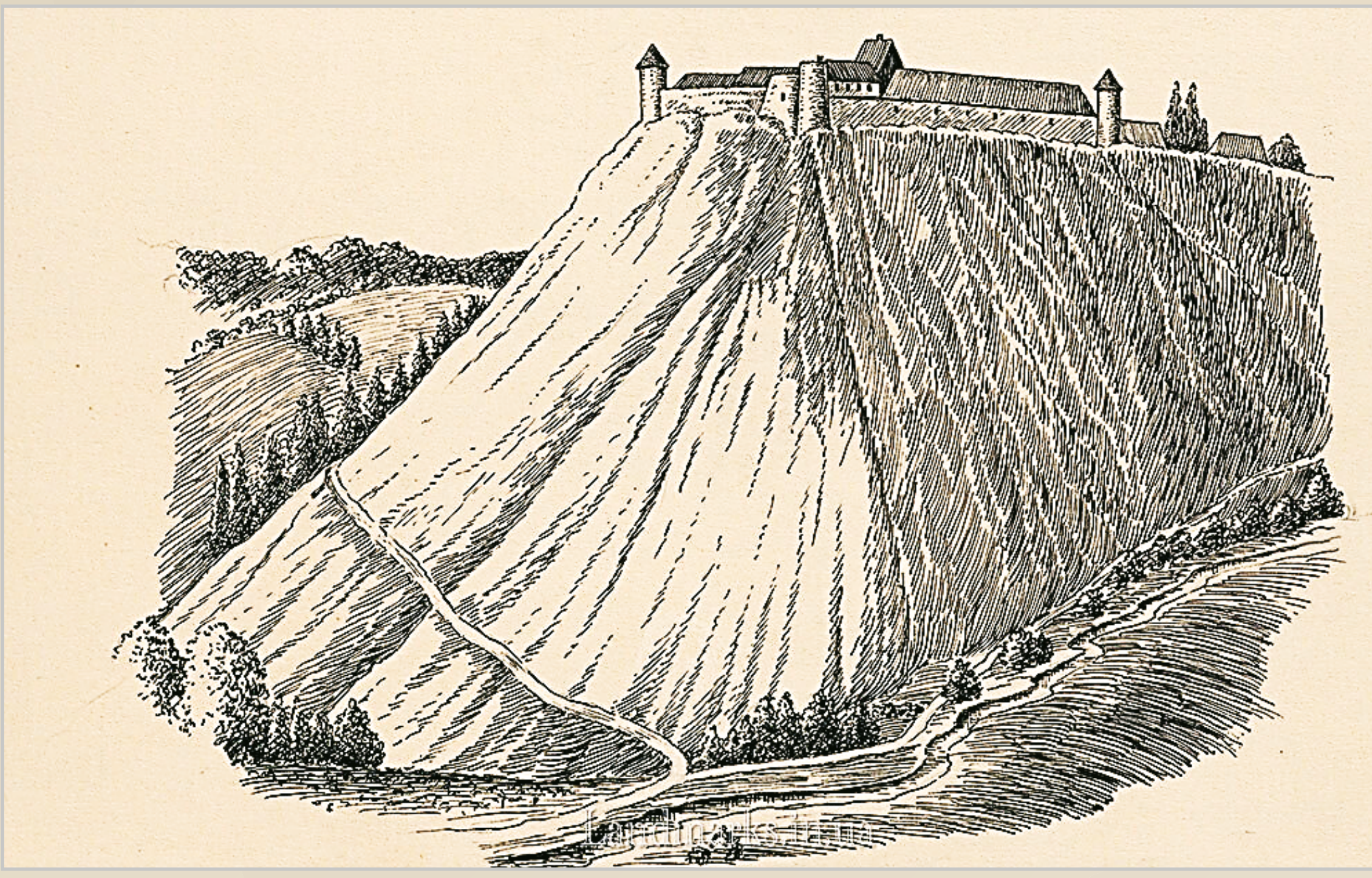
Skala Podolska na drzeworycie wg. Adriana Zachariewicza. Domena publiczna, dostęp 16.04.2023.

Skala Podolska 1905 r., widok ruin zamku w miejscowości, z lewej ruiny pałacu Tarłów, z prawej wieża prochowa. Źródło: www.polona.pl. sygn. F. 110089/III.

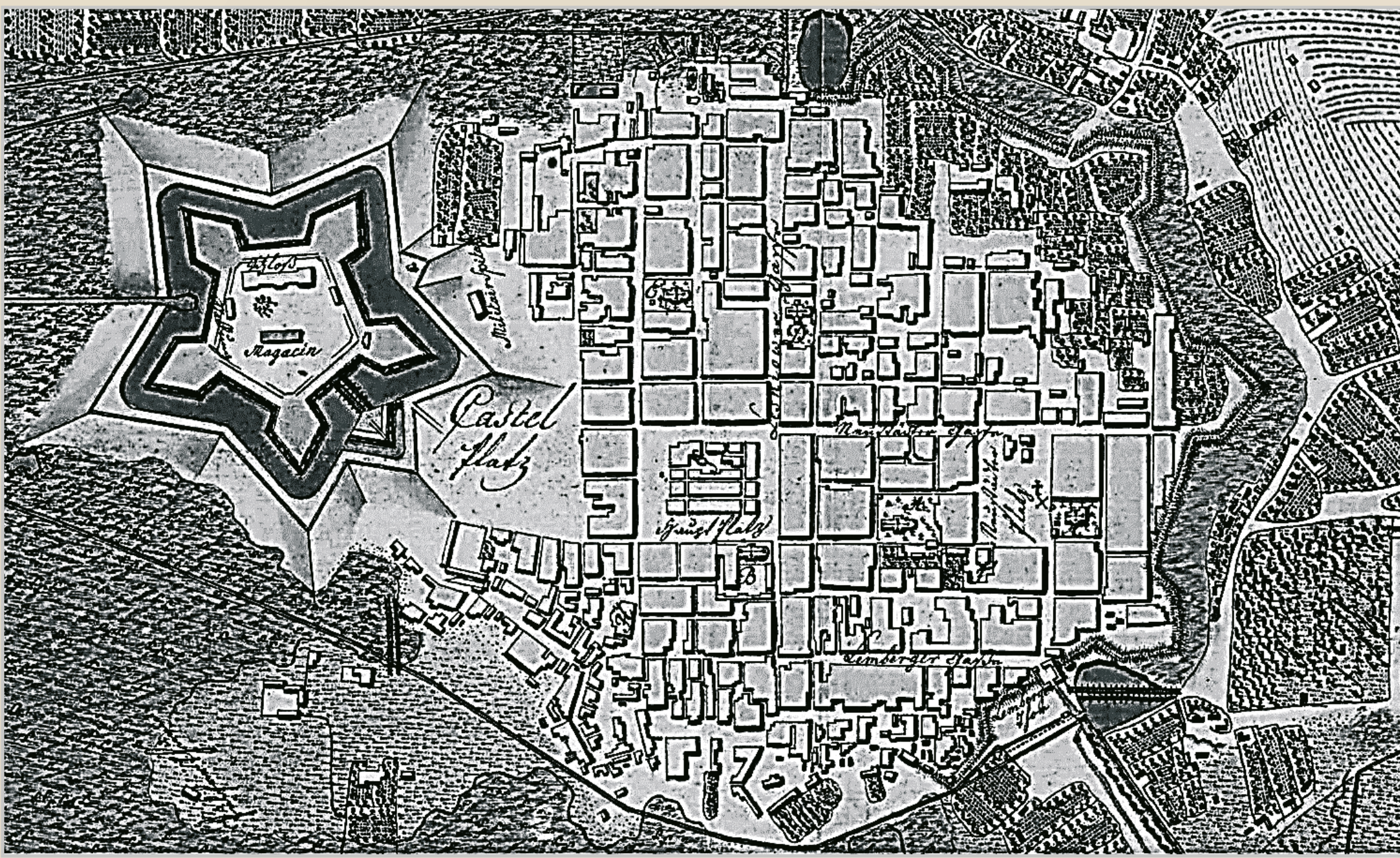
Wysuczka na mapie z lat 20. XX w. Domena publiczna, dostęp 27.08.2023.

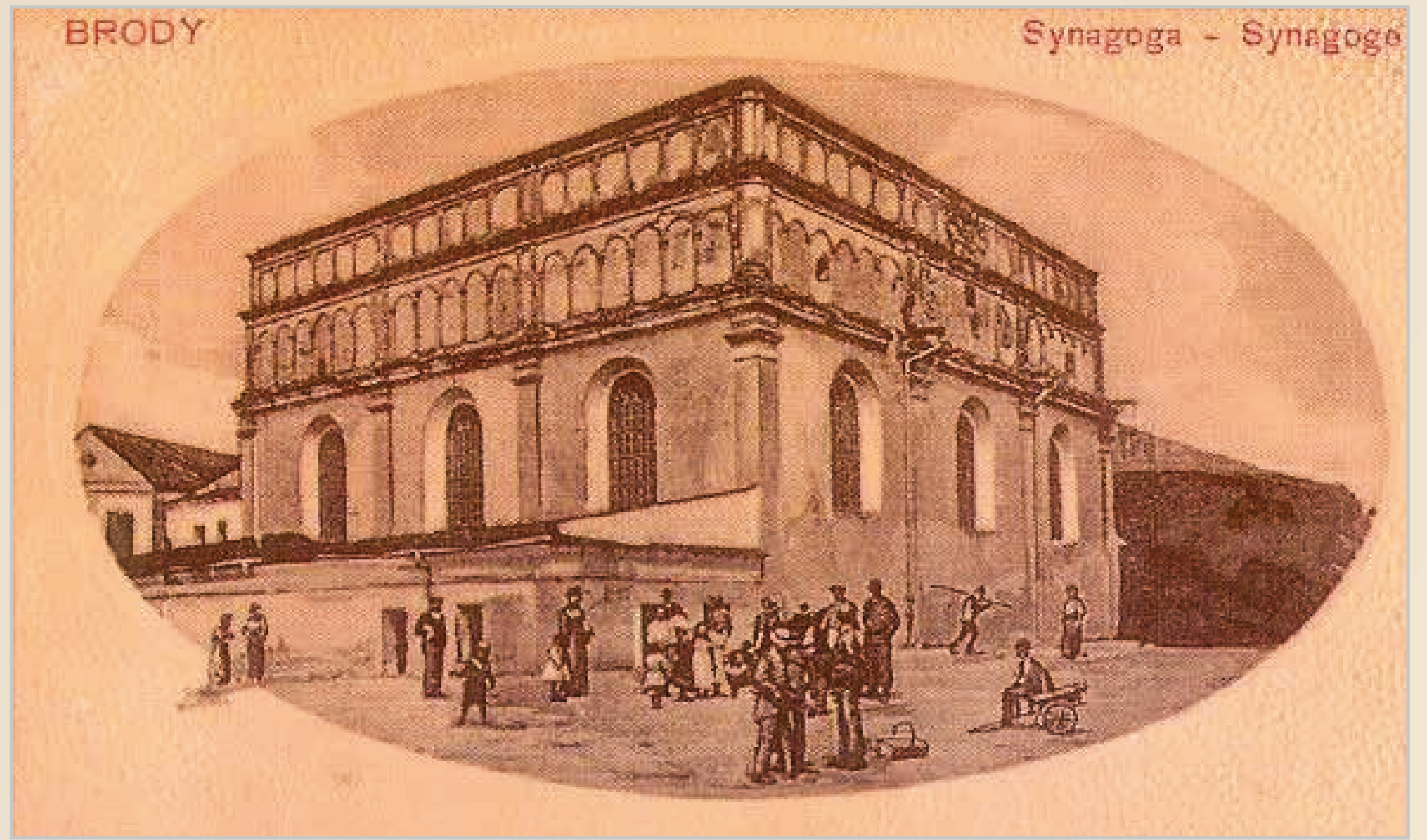
Wyszczka, widok zamku na drzeworycie wg stanu z początku XIX w. Domena publiczna, dostęp 8.03.2023.

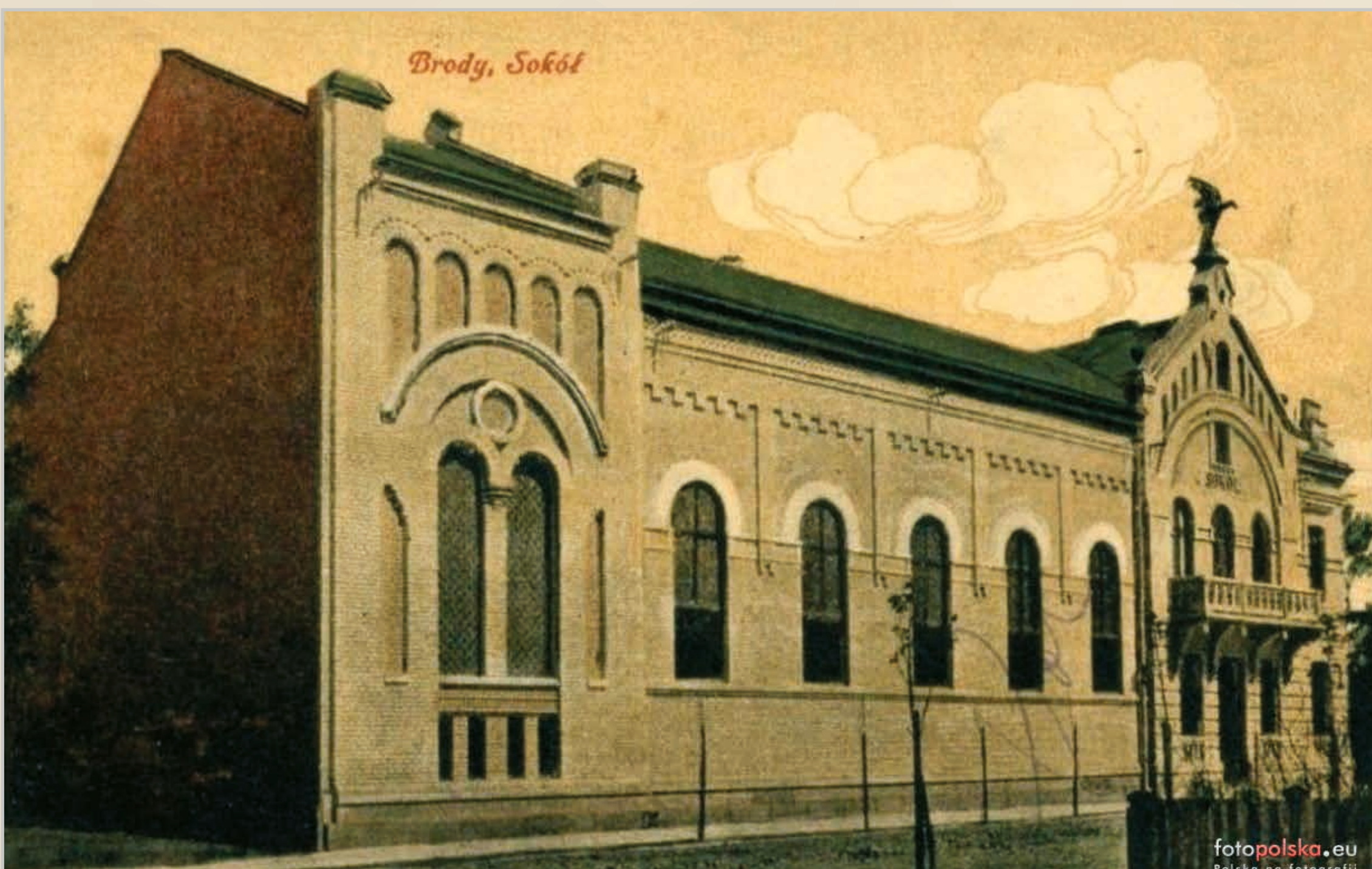
Wyszczka, widok zamku w miejscowości wg. pocztówki wysłanej w 1931 r., pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 12.04.2023.

Brody, plan miejscowości z 1780 r., widoczny zarys zamku i zabudowań miejscowości. Domena publiczna, dostęp 28.05.2023.

Brody, widok Synagogi z XVII wieku. Domena publiczna, dostęp 15.06.2023.

Brody, budynek TG „Sokół”, pocztówka z obiegu, domena publiczna. Fotografia w zbiorach fotopolska.eu.

Brody, początek XIX w., widok koszar austriackich dragonów w mieście, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 29.05.2023.

Brody 1920 r., widok straganów kupieckich w rynku, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 29.05.2023.

Brody 1910 r., widok dworca kolejowego i peronu, pocztówka z obiegu. Zbiory fotopolona.eu.pl, dostęp 3.05.2023.

Berlin 1887 r., stroje regionalne z miejscowości w powiecie brodzkim, fot. wykonana do albumu ukazującego zróżnicowanie kulturowe wschodniej Galicji. (Karol Falkiewicz, *Przewodnik informacyjny po wystawie etnograficznej urządzonej w Tarnopolu na cześć przybycia Jego Cesarskiej Wysokości Najdostojniejszego Arcyksięcia Rudolfa*, Tarnopol 1887). Proweniencja: Dar Karola Lanckorońskiego dla Polskiej Akademii Umiejętności, 1929.

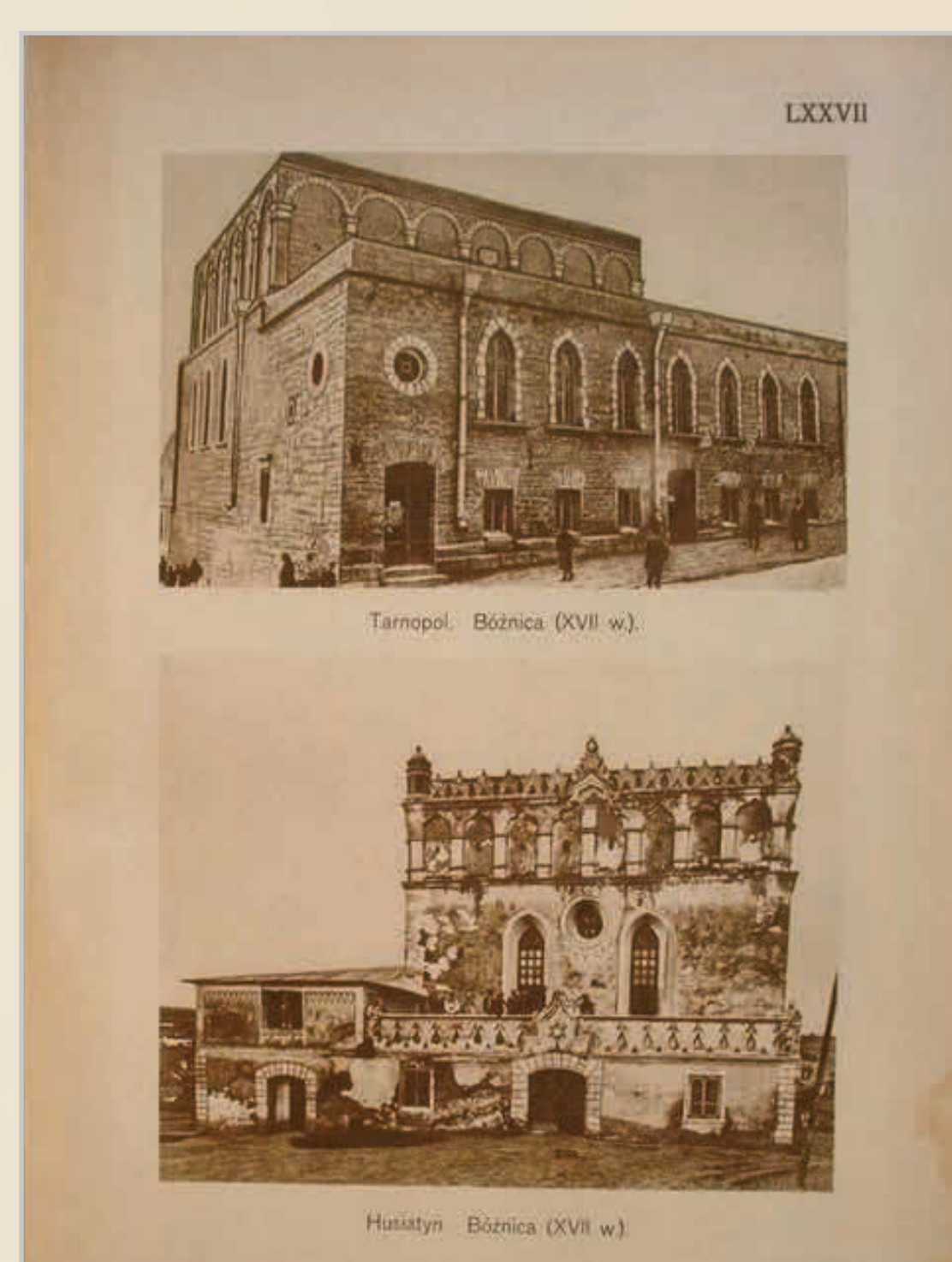
1887 r., stroje ludowy z gminy Biała, powiat Czortków, fot. wykonana do albumu ukazującego zróżnicowanie kulturowe wschodniej Galicji. (Karol Falkiewicz, *Przewodnik informacyjny po wystawie etnograficznej urządzonej w Tarnopolu na cześć przybycia Jego Cesarskiej Wysokości Najdostojniejszego Arcyksięcia Rudolfa*, Tarnopol 1887) Proweniencja: Dar Karola Lanckorońskiego dla Polskiej Akademii Umiejętności, 1929.

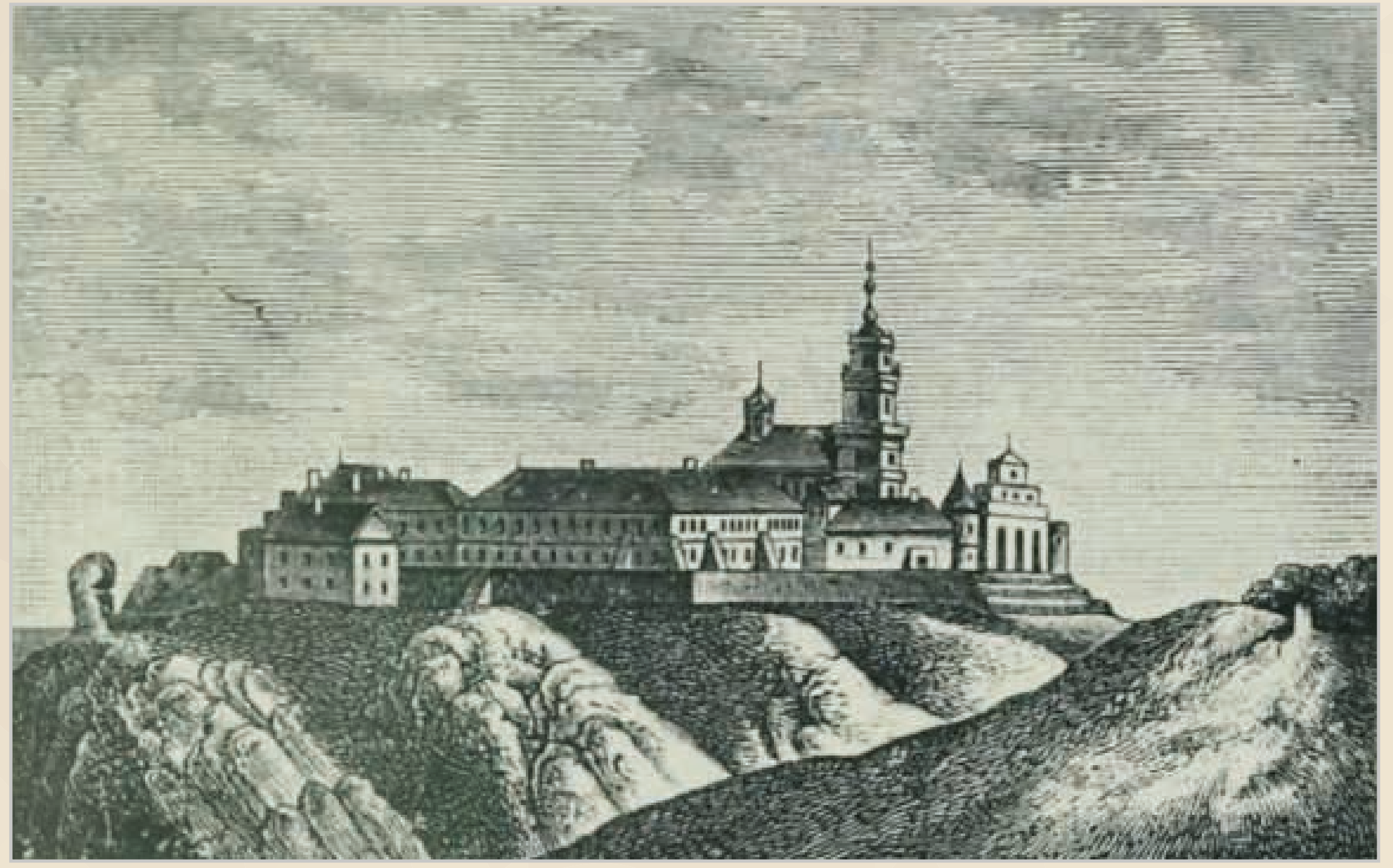
1887 r., stroje regionalne z gminy Stojanów, pow. kamionec-ki woj. tarnopolskie, fot. wykonana do albumu ukazującego zróżnicowanie kulturowe wschodniej Galicji. (Karol Falkiewicz, *Przewodnik informacyjny po wystawie etnograficznej urządzonej w Tarnopolu na cześć przybycia Jego Cesarskiej Wysokości Najdostojniejszego Arcyksięcia Rudolfa*, Tarnopol 1887) Proweniencja: Dar Karola Lanckorońskiego dla Polskiej Akademii Umiejętności, 1929.

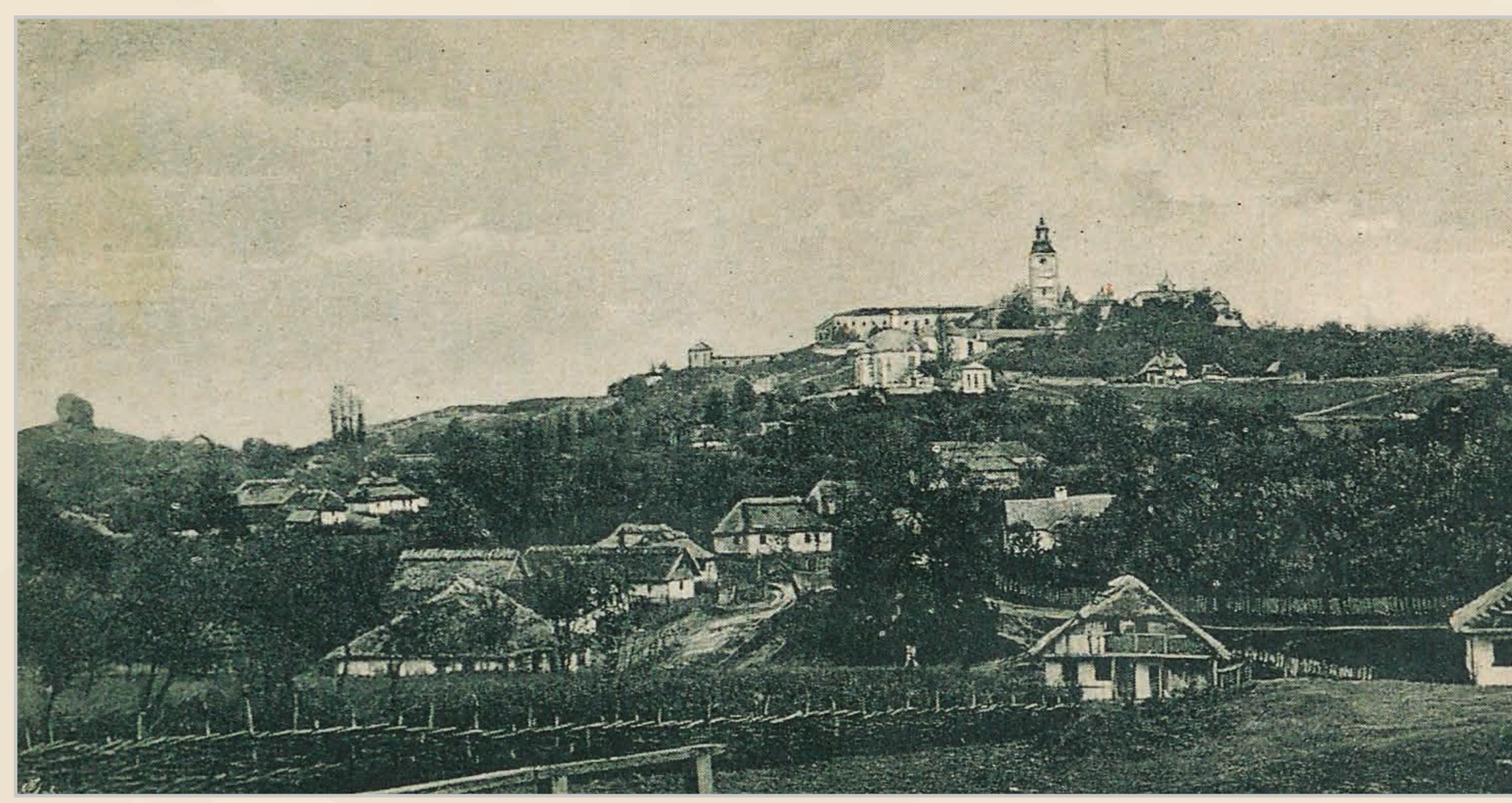
Lesznie obronna bożnica - synagoga z XVII w., A. Czołowski, B. Janusz, *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*. Tarnopol: Powiatowa Organizacja Narodowa, 1926, il. LXXVI. Domena publiczna, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=65726735>, dostęp 17.07.2023.

Podole, widok obronnych synagog z dołu od lewej w miejscowości: Husiatyn (XVII w.), powyżej w Tarnopolu (XVII w.), po prawej góra w Brodach (XVII w.), na dole po prawej Lesznie (XVII w.), za: A. Czołowski, B. Janusz, *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926, s. 8 i 198, tabl. LXXVI i LXXVII.

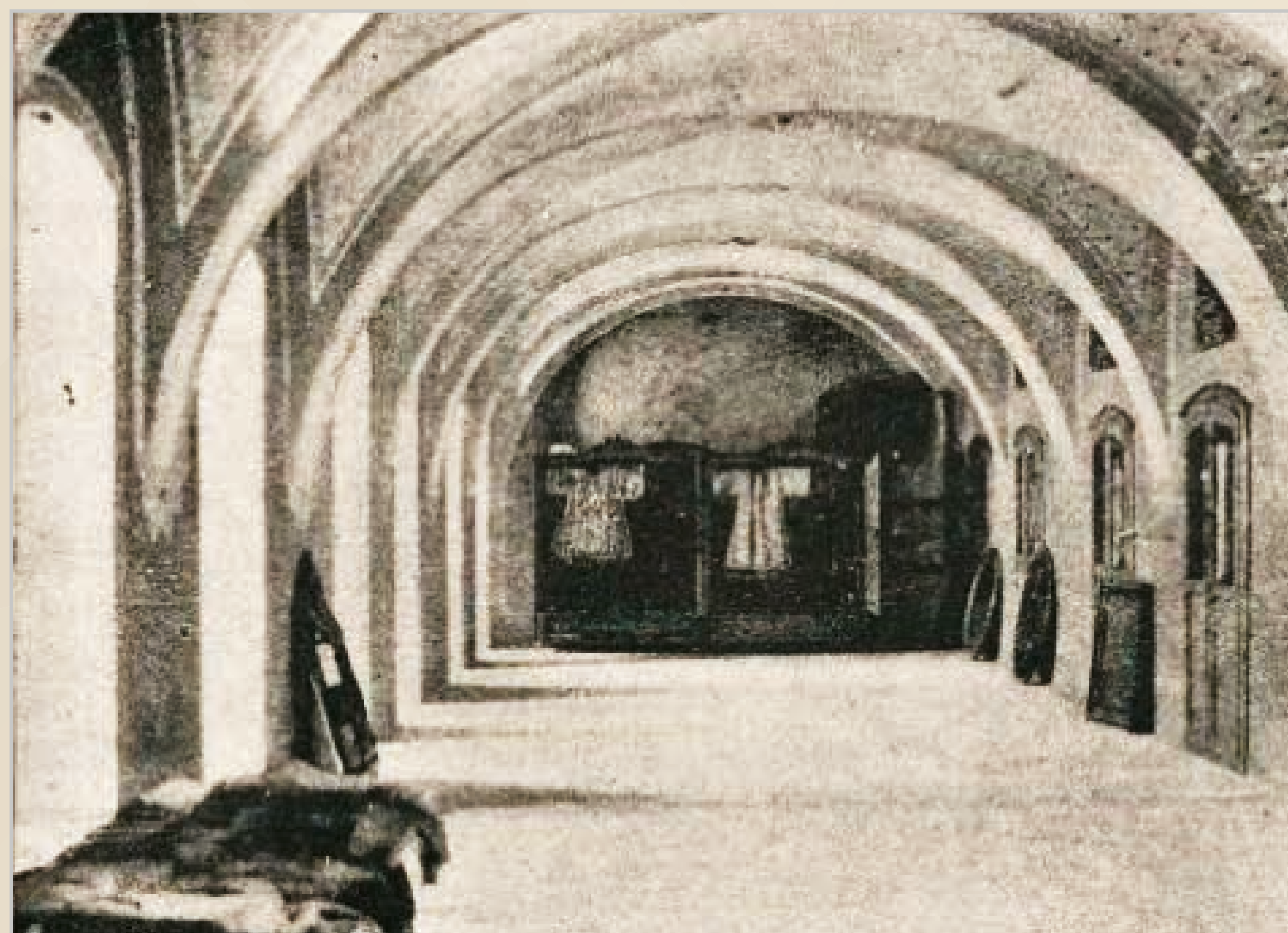
Podkameniec, widok kościoła i klasztoru oo., Dominikanów w miejscowości, rycina za: *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, 1904 t. II. Domena publiczna, dostęp 28.05.2023.

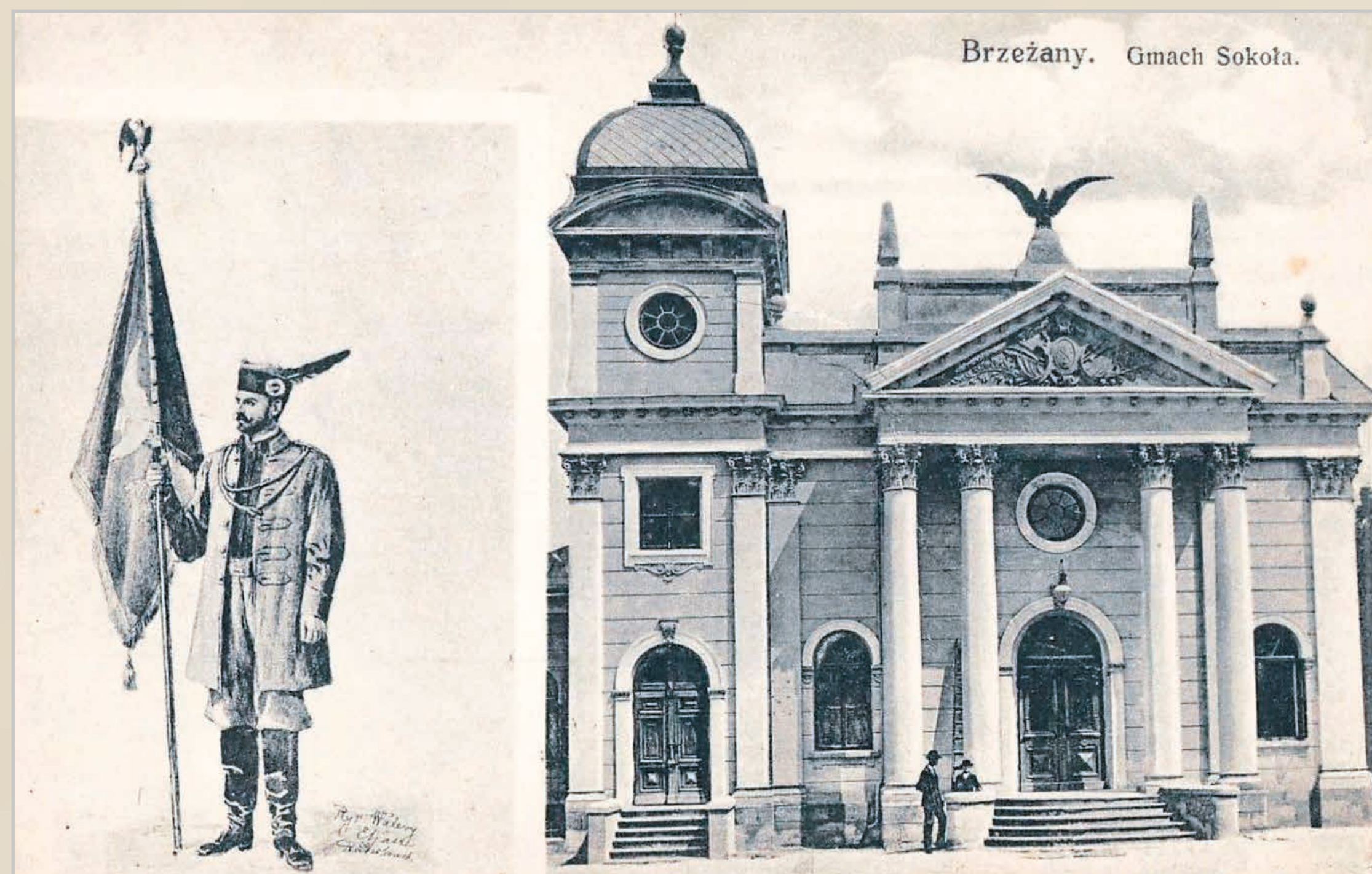
Podkameniec 1892 r., panorama miejscowości. Domena publiczna, dostęp 28.05.2023.

Podkamień, widok zgromadzonych na dziedzińcu wokół kościoła, najprawdopodobniej w święto Wniebowstąpienia NMP. Kopia z „Nowości Ilustrowane”, nr 34 z 19 sierpnia 1934 r.

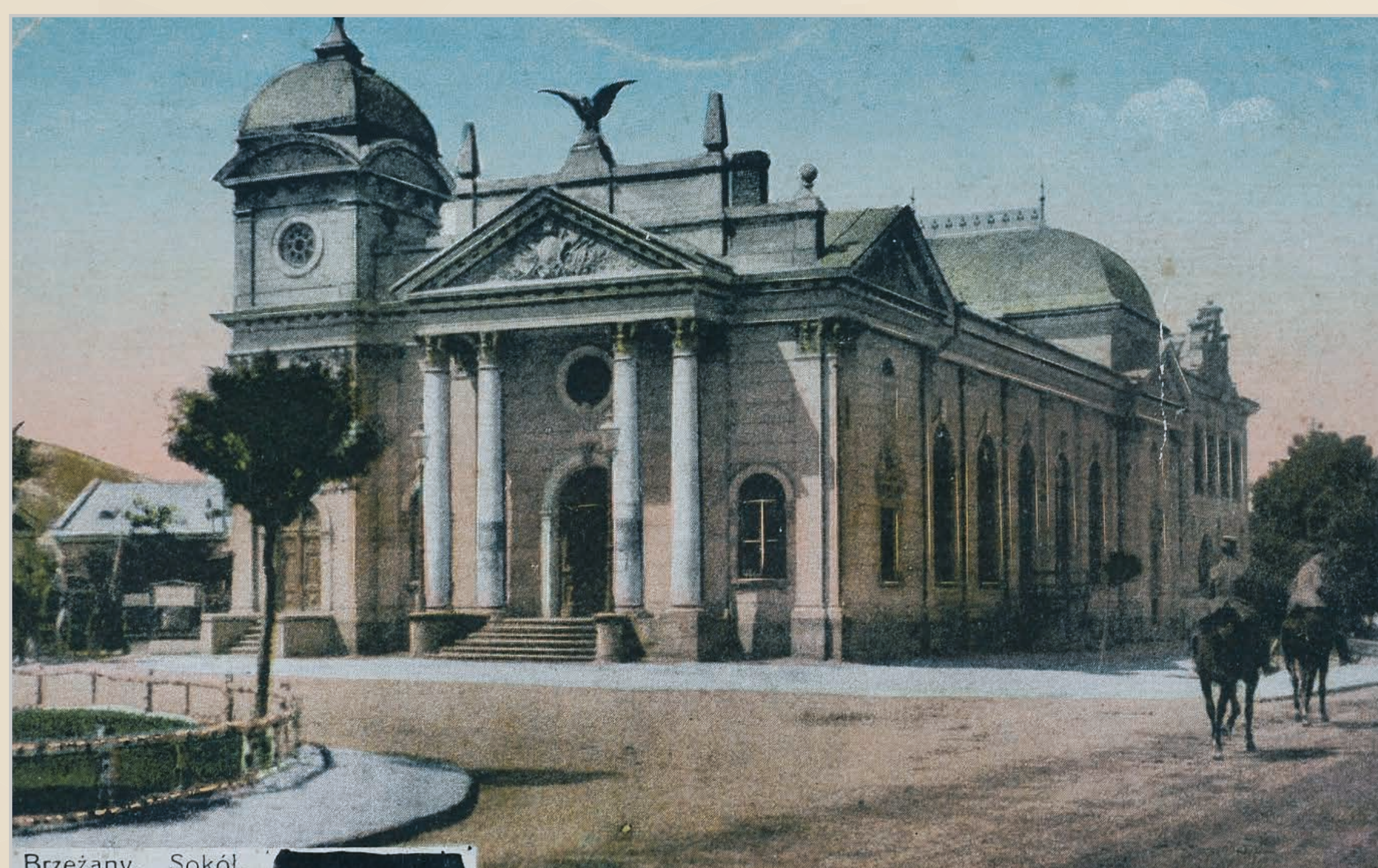
Podkamień, widok kościelnego skarbcza, „Nowości Ilustrowane” z dnia 16 sierpnia 1919 r. Domena publiczna, dostęp 28.05.2023.

Brzeżany 1900 r., widok chorążego i budynku TG „Sokół”, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 16.06.2023.

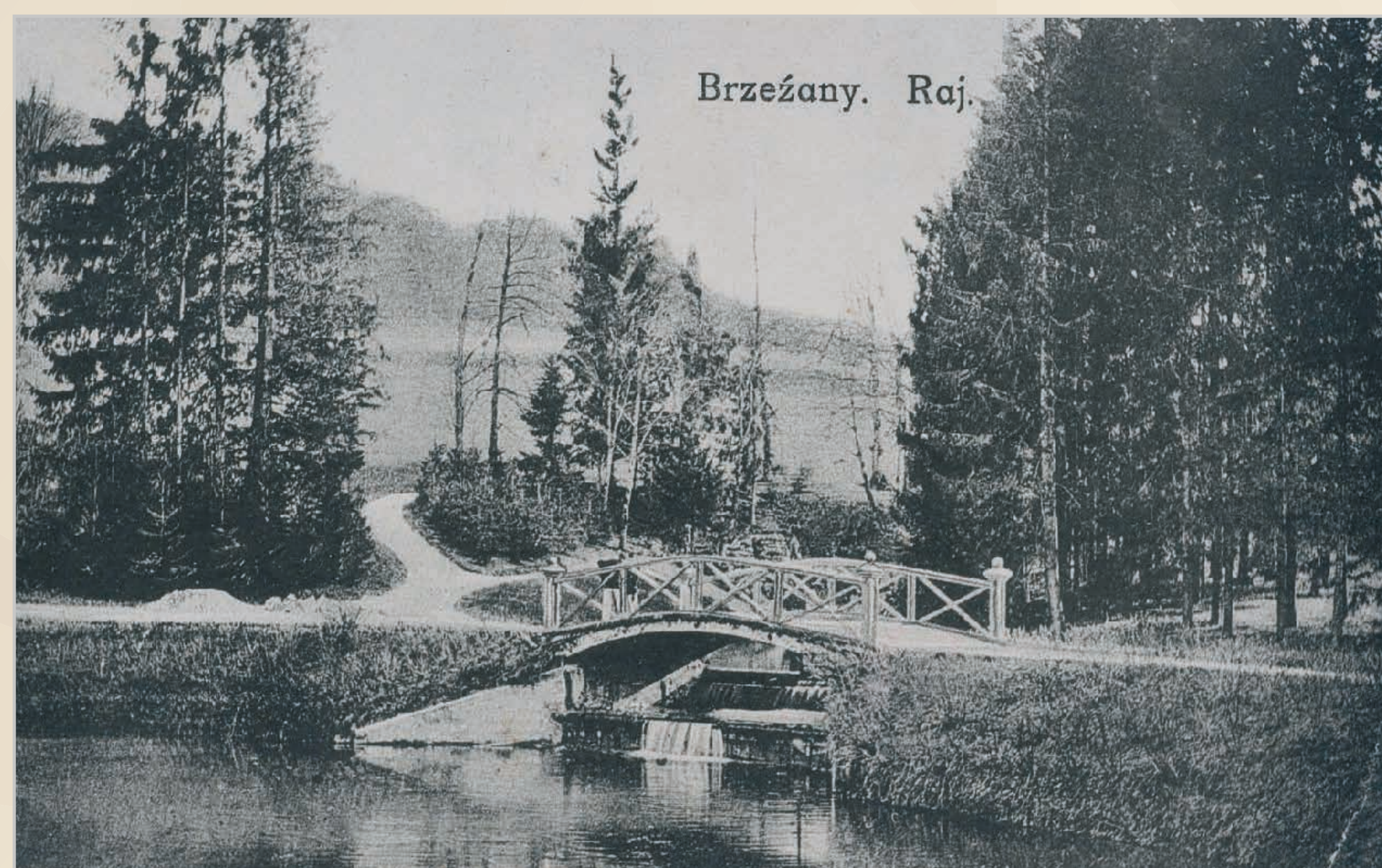
Raj k. Brzeżan 1909 r., widok fragmentu parku dookoła pałacu Potockich. Zbiory NAC, nr fot. 13.

Brzeżany, lata 1915–1920, budynek TG „Sokół”, pocztówka wydana przez S. Mullera. Domena publiczna, dostęp 16.06.2023.

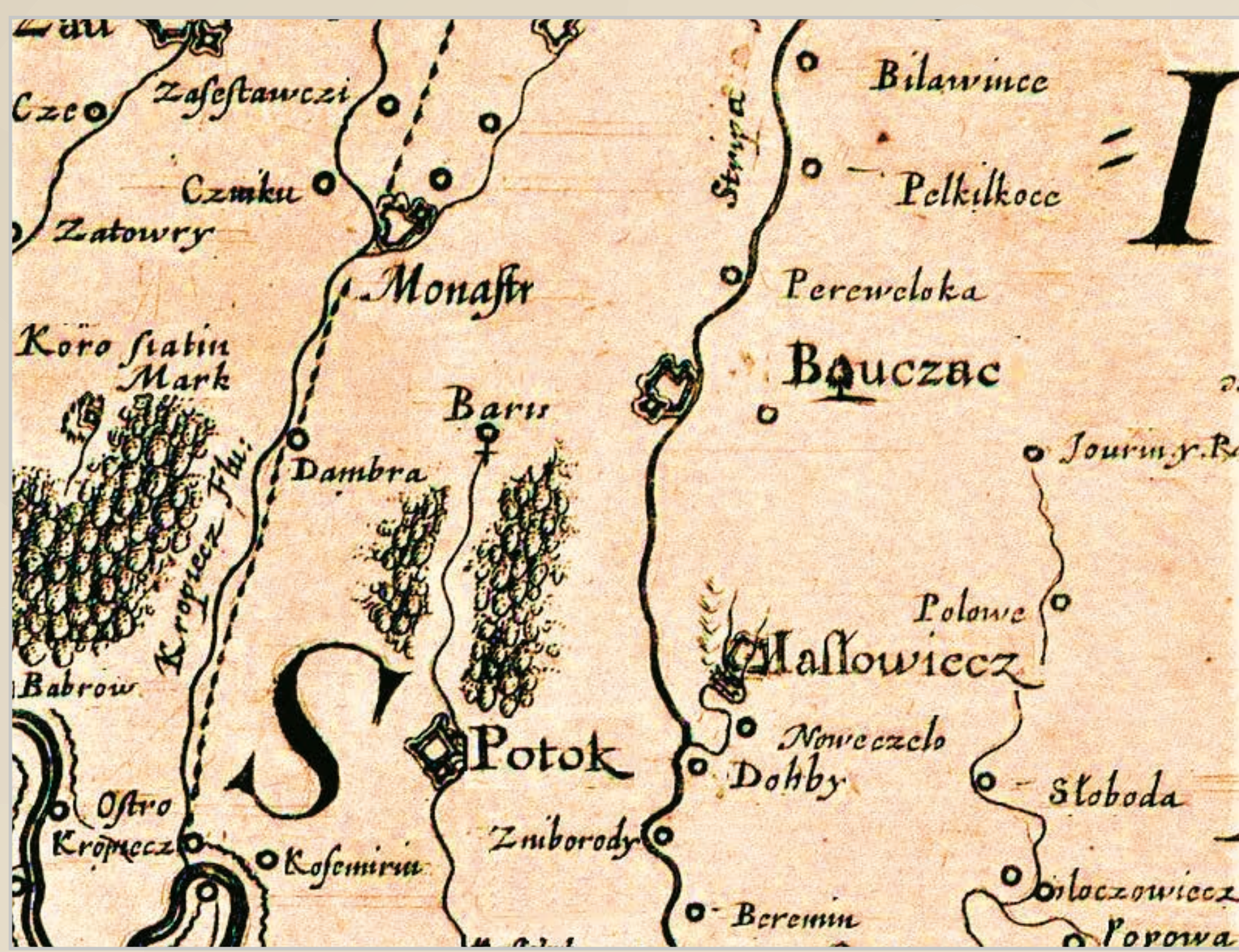
Brzeżany, widok budynku TG „Sokół” przy końcu ulicy fragment ujeżdżalni koni. Domena publiczna, dostęp 16.06.2023.

Raj k. Brzeżan 1918 r., widok fragmentu parku w miejscowości, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 16.06.2023.

Podkamień, kościelne archiwum z widoczną metrową monstracją oraz biblioteką, „Nowości Ilustrowane” z dnia 16 sierpnia 1919 r. Domena publiczna, dostęp 28.05.2023.

Mapa z 1650 r. z miejscowością Beremin (późniejsze Beremiany), Buczac i inne miejscowości powiatu buczackiego. Domena publiczna, dostęp 27.01.2023.

Beremiany powiecie buczackim, widok na plażę „Czerwona”, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 20.05.2023.

Baworów na Podolu, zamek z 1679 r., wg. litografii. Domena publiczna, dostęp 3.05.2023.

Buczacz, lata 20. XX w, widok nacentrum miejscowości. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Buczacz, 1926 r., widok ruin bramy zamkowej (XVI w.). Domena publiczna dostęp 7.04.2023.

Jazłowiec, lata 20 XX w, widok zabudowań klasztoru ss. niepokalanek. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

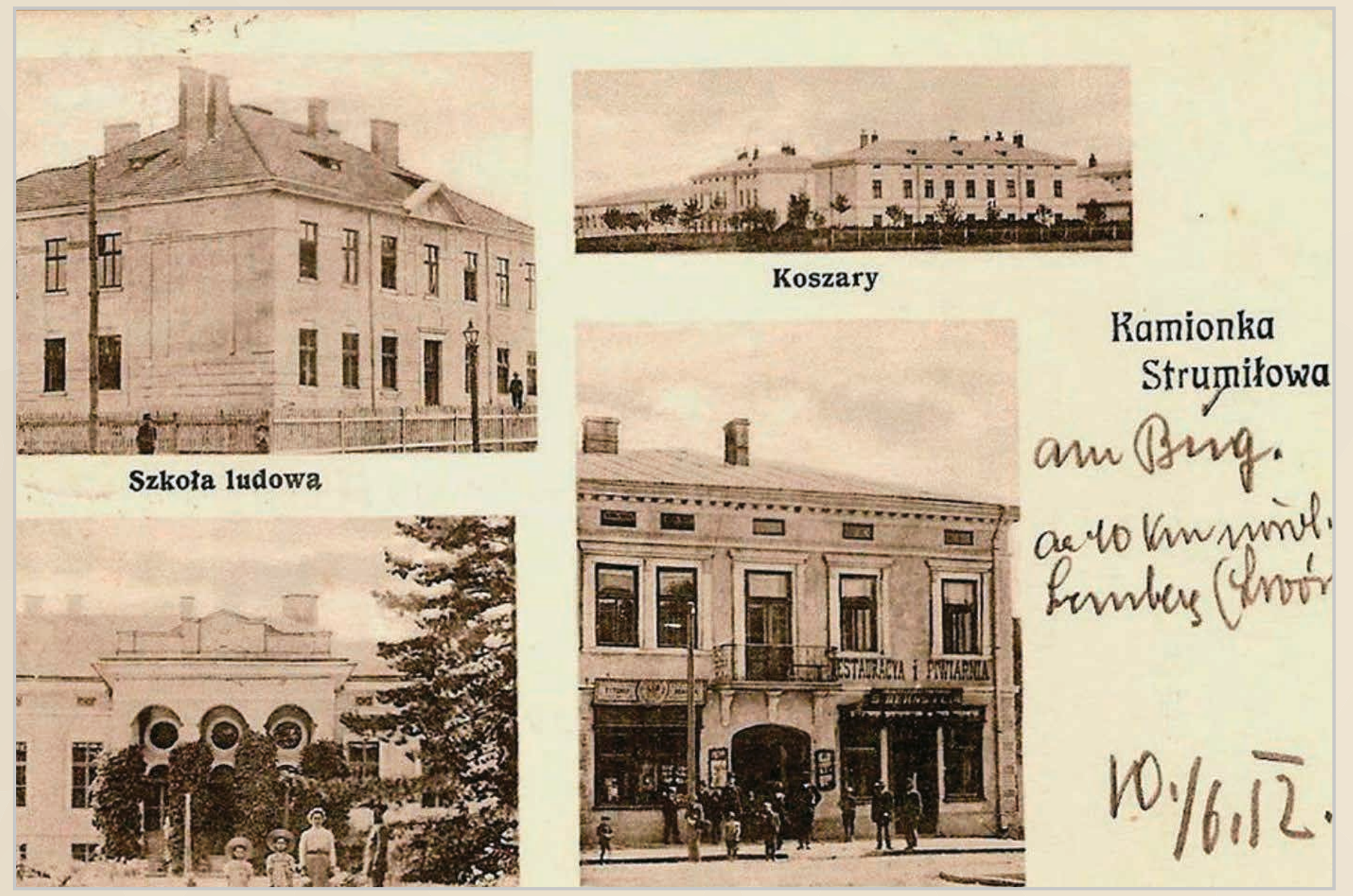
Obraz św. Rodziny, kopia ze ściany sieni klasztoru ss. niepokalanek w Jazłowcu. Autorką obrazu była Celina Michałowska (1837 r.) córka Piotra Michałowskiego przedstawiciela malarstwa rodzajowego, gospodarza Bolestraszczyce koło Przemyśla, miejsca wystawy w 2023 r. *Zdrowie Polaków ze szczególnym uwzględnieniem Podola*, za: www.niepokalanki.pl.

Jazłowiec 1930 r., widok klasztoru od strony ogrodu, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Kamionka Strumiłowa i okolice, ok. 1918 r. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Kamionka Strumiłowa, pocztówka składanka z widokami od lewej u dołu pałac, powyżej szkoła ludowa, po prawej u góry koszary, u dołu sklepy. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Kamionka Strumiłowa, lata 1930–1939 XX w., widok zabudowań z wieży ratuszowej, na końcu ulicy widoczna synagoga, na dalszym planie kościół rzymskokatolicki, po prawej widoczne trzy kopuły cerkwi grekokatolickiej.

Milatyn Nowy 1905 r., widok zewnętrzny założenia kościelno-klasztornego w miejscowości. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Milatyn Nowy na przełomie XIX/XX w., widok austerii w miejscowości. Domena publiczna, dostęp 18.07.2023.

Brody, widok przejścia granicznego w miejscowości. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Kamionka Strumiłowa, nierozpoznane święto, przed domem fundacji Wislockich. Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Kamionka Strumiłowa 1915 r., widok zabudowań rynku. Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Kamionka Strumiłowa ok. 1926 r., widok drewnianej synagogi w miejscowości.
Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Grupa dziewcząt w regionalnych ubiorach, w nierozpoznanej miejscowości na Podolu.
Zbiory NAC, sygn. 131-15088.

Podhorce, widok zamku Koniecpolskich, od głównej bramy wjazdowej. Zbiory NAC, sygn. 1-U-4864-1.

Potok Złoty 1907 r., pow. buczacki, woj. tarnopolskie widok pałacu rodziny Gniewoszów
zbudowanego w 1840 r. przez Olszewskiego. Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Zdrowie Polaków ze szczególnym uwzględnieniem województwa tarnopolskiego

O znaczeniu klimatoterapii i celowych pobytów w miejscowościach uzdrowiskowych i letniskowych województwa tarnopolskiego pisali prof. A. Sabatowskiego i prof. L. Korczyńskiego m.in. w opracowaniu: *Charakterystyka i geografia klimatu Polski* a także publikacji Edward Stenz, w szeregu publikacji pisanych po łacinie m.in.: *Liber Memorabilium Ecclesiae Parochialis; Zaleszczyki Wielkie in reg. Galiciae et Lodomereiae...* Zapiski o leczniczych wartościach klimatu i otoczenia w miejscowości były dostępne w aktach parafii rzymskokatolickiej w Zaleszczykach. Ich gromadzenie zostało zapoczątkowane ok. 1818 r. przez ówczesnego proboszcza ks. Honorata Warneckiego. Zgromadzone tam piśmiennictwo zawierało ogólnikową charakterystykę klimatu panującego w poszczególnych latach w Zaleszczykach. Badania były prowadzone w latach 1818-1876 r. Zgromadzone notatki dotyczące charakterystyki klimatu obejmowały ogółem 33 zimy, 26 wiosen, 27 lat i kilkanaście okresów jesiennych. Opracowane notatki wykazały, że we wspomnianych latach klimat charakteryzował się następująco:

z 33 badanych zim:

- 2 były bardzo łagodne,
- 5 łagodnych,
- 13 surowych,
- pozostałe były normalne.

Spośród 26 wiosen:

- ciepłych było tylko 3,
- 8 wiosen było późnych,
- pozostałe były zmienne.

Z odnotowanych 27 okresów letnich:

- 20 było upalnych albo bardzo ciepłych, zimnych lat kronika w ogóle nie wykazywała.

Nieliczne dane liczbowe dotyczące panujących w regionie najwyższych temperatur w poszczególnych latach wykazały wartości temperatury w granicach 33–35°C.

Z analizy treści notatek wynikało, że w Zaleszczykach rzadko notowana była wczesna i zimna jesień. Takie wartości klimatyczne pozwalały na powtórne kwitnienie polnych kwiatów nawet w grudniu. Wartości klimatyczne dotyczące okresu sprzed 1918 r. znajdują się w zapiskach rocznika Centralnego Biura Hydrograficznego w Wiedniu. Wspomniane wartości temperatur dla lat od 1905 r. do 1909 r. dla Zaleszczyk podają że ich rozpiętość wynosiła od 30,1°C do 37,9°C.

W swoim opracowaniu Władysław Gorczyński i Stanisława Kosińska dla okresu 25-lecia (1886–1910), wskazywali że średnie temperatury roczne w okolicach Dniestru nie należały do najcieplejszych. Poza tym udowodnili, że przebieg izoterm (średnich rocznych), dla obliczonych przez nich dla poszczególnych pór roku wykazał, że zimowa izoterma Zaleszczyk przebiegała na poziomie prawie najniższej temperatury w Polsce, wiosenna na poziomie przeciętnych polskich, letnie zaś znacznie przewyższały pod względem wzrostu izoterm w innych częściach kraju.

Zaleszczyki, widok budynku szkoły ogrodniczej, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, podolski zakład sadowniczy „Ogród”, pocztówka, nakł. księgarni Jakóba Kofflera, lata międzywojenne. Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Z przeprowadzonych i opublikowanych badań Stenza wynika, że ilość kalorii ciepła dostarczonych ziemi przez słońce w ciągu 10 godzin od 8–16, w zależności od stopnia pochylenia powierzchni gruntu, wynosiła w Zaleszczykach od 432,6 do 447,2 kalorii. Wymienione cyfry zmieniały się w zależności od pochylenia ścian terenu. Duże pochylenie w stosunku do słońca zwiększało podane cyfry nawet do 518,4 kalorii. Nagromadzenie ciepła przez promieniowanie słoneczne w jarze Dniestru w ciągu dnia wywoływało efekt, który powodował, że latem powietrze w nocy ochładzało się bardzo powoli, tak że noce w Zaleszczykach, były ciepłe. Amplituda wahań się temperatur nocy i dnia była minimalna. Stan ten zmieniał się wraz ze zmianą kierunków wiatrów. W połowie października oprócz temperatury spadała też wilgotność powietrza, co wywoływało efekt cieplnego promieniowania ziemi, stąd:

- noce stawały się zimne, przy bardzo ciepłych dniach,
- klimat miał charakter kontynentalny.

Stenz, autor badań klimatycznych przeprowadzonych w jarze Dniestru, wykazał, że przeciętna wartość promieniowania słońca dla miesięcy marzec, czerwiec i grudzień na tle wartości promieniowania słońca w tych samych miesiącach w Gdyni, Warszawie i Lwowie jest najwyższa. Autor porównując otrzymane wyniki wykazał, że promieniowanie słoneczne w Zaleszczykach jest największe w II Rzeczypospolitej.

Wszystkie dane dotyczące temperatury zaczerpnięte zostały ze stacji meteorologicznej jaka funkcjonowała przy P. J. K. P. „Ogród”, w Zaleszczykach, i była położona na terenie z dala od Dniestru, znacznie wyżej niż część półwyspu zaleszczyckiego i właściwa stacja klimatyczna.

Powyzsza stacja meteorologiczna przeznaczona była dla celów rolniczych, a jej badania były przeznaczone do oceny klimatu wyżyny podolskiej, a nie jaru dnjestrowego. W latach 20. XX w., w Zaleszczykach nie było uzdrowskiej stacji meteo, przystosowanej do specjalnych badań czynników leczniczych mikroklimatu, które zbierane mogły zbierać wyniki wpływu klimatu na letników korzystających z plaży Cienistej lub Słonecznej. Balneolodzy i klimatolodzy, szczególnie na przełomie lat międzywojennych zabiegali o przeprowadzenie badań nad niezbadanymi czynnikami mikro-klimatycznymi tj.: pomiary promieniowania słońca, wielkości: elektryczności atmosferycznej, widma słonecznego, jasności światła, ochładzania się powietrza, zawartości pyłu itp. W uzasadnieniu czynionych starań uzasadniali że: *...pomiary takiej stacji odzwierciedlałyby stosunki klimatyczne właściwego uzdrowska i dałyby niezawodnie znaczną różnicę na korzyść klimatu Zaleszczyk. [...] Z pozostałych czynników klimatycznych, co do których nie posiadamy żadnych źródłowych danych, które jednak, szczególnie w specyficznym klimacie Zaleszczyk, niezawodnie odgrywają doniosłe znaczenie. Mowa tu o składnikach powietrza, o właściwościach gruntu, o elektryczności i promieniotwórczości powietrza¹.*

Skaliste, obnażone brzegi Dniestru, pochyły teren z doskonałym spadem dla wód opadowych, okrycie gruntu – wszystko to musi wpływać dodatnio na kształtowanie się swobodnego klimatu Zaleszczyk, kryjącego dotychczas tajemnice niezbadane, a potęgujące jego lecznicze działanie. Jeśli uwzględnimy dalej, że teren Zaleszczyk – to byłoby dno morskie o najróżnorodniejszych pokładach geologicznych, odkrytych warstwowo nurtkim biegiem Dniestru, nieraz na dziesiątki metrów dla oka ludzkiego i poddanych promieniotwórczemu działaniu słońca,

- że pokłady geologiczne, ze względu na swe morskie pochodzenie, mogą zawierać jod, brom i inne składniki lecznicze,
- że charakter promieniotwórczości skorupy ziemskiej zależy właśnie od tych składników,
- można snuć bardzo daleko idące wnioski o właściwościach leczniczych klimatu Zaleszczyk; niestety, do chwili naukowego opracowania tych zagadnień jest to dla nas „tabula rasa“ z której wiadomości czerpać nie możemy, a jeśli o tym wspominamy, to tylko gwoli informacyjnego wyczerpania tematu.

O zdrowotnym oddziaływaniu klimatu w ówczesnych Zaleszczykach, pisano: *...klimat ten, z punktu widzenia jego właściwości leczniczych, należy jego występowanie podzielić na dwa okresy:*

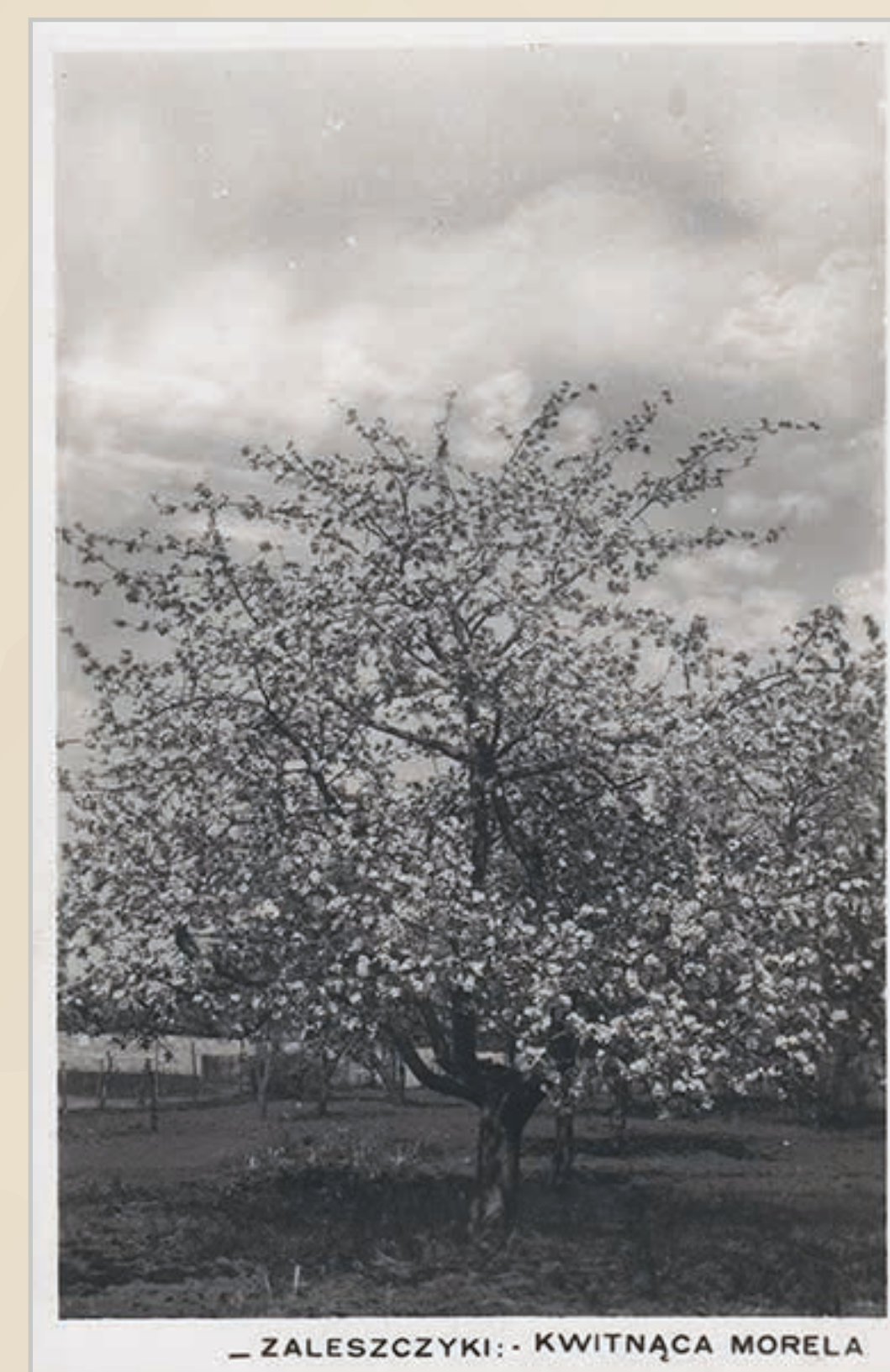
- I) okres wiosny, lata i wczesnej jesieni, o klimacie bardzo ciepłym i łagodnym, średnio wilgotnym, o usłonecznieniu i promieniowaniu słońca najwyższym w Polsce, z przewagą klimatu morskiego i częściowo górskiego,
- II) okres pozostałej części roku, o klimacie dość ostrym i zmiennym, z przewagą czynników klimatu kontynentalnego².

Autorzy w uzasadnieniu powyższej charakterystyki pisali: *... W obu okresach występowały działania wiatrów o charakterze zmiennym, ale dość gwałtownym, deszcze padały dość często, lecz były one krótkotrwałe, wilgotność powietrza była dość znaczna. Nas lekarzy powinien zainteresować najpierw okres pierwszy, który, jako rzeczywiście bardzo ciepły i łagodny, posiadał wiele czynników leczniczych. Naturalnie na pierwszy plan leczniczy wysuwają się najwyższe dla Polski usłonecznienie i siła promieniowania słońca. Promieniolecznictwo, a właściwie leczenie energią promienistą słońca, znane już jest w medycynie od dawna, naukowe jednak podstawy do stosowania tej energii w lecznictwie zostały opracowane z początkiem XX. wieku. Zbawienny skutek leczenia energią promienistą słońca gruźlicy kostno-stawowej i gruźlicy, wywołał wówczas bardzo modny prąd w lecznictwie, który wskazywał na słońce, jako na panaceum na wszelkie możliwe dolegliwości ludzkie [...]. Zdaniem lekarzy z epoki: *...okres ten minął bezpowrotnie, i obecnie, kiedyśmy poznali biologiczne działanie światła na rozwój życia w ogóle, a na organizm ludzki w szczególności, możemy stawić ścisłe lecznicze wskazania i przeciwwskazania dla leczenia energią promienistą słońca. Przypomnijmy sobie w kilku słowach jakie jest działanie energii, promienistej słońca na organizm ludzki. Najsilniej działają promienie słońca na skórę, jako bezpośrednio poddaną ich działaniu i dopiero za pośrednictwem skóry, na cały ustrój człowieka. Na skórze występuje tzw. rumień słoneczny (stan zapalny), który ustępując pozostawia zawsze mniejszą lub większą pigmentację...³.**

¹ Przewodnik po województwie tarnopolskim z mapą, Tarnopol 1928, s. 100–108; T. Kunze: *Nasze Podole, opis krajoznawczo-turystyczny województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1930, passim; Zaleszczyki [w:] „Wiadomości Turystyczne”, 1932 nr 8–9–10, s. 65–66.

² Tamże.

³ Tamże.

Zaleszczyki 1938 r. widok kwitnącej moreli, pocztówka.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., pocztówka ze zbiorów Cyfrowej Biblioteki Polona.
Źródło: www.polona.eu, dostęp 26.07.2023.

Strój ludowy z gminy Bieniawa, powiat Podhajce. Fotografia wykonana do albumu ukazującego zróżnicowanie kulturowe wschodniej Galicji. (Karol Falkiewicz, *Przewodnik informacyjny po wystawie etnograficznej urządzonej w Tarnopolu na cześć przybycia Jego Ces[arskiej] Wysokości Najdostojniejszego Arcyksięcia Rudolfa*, Tarnopol 1887) Proweniencja: Dar Karola Lanckorońskiego dla Polskiej Akademii Umiejętności, 1929.

Podhajce widok ulicy Pańskiej, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Finzen o działaniu promieni słonecznych w Zaleszczykach informował: ...ponieważ w nasłonecznieniu Zaleszczyk, jak to wykazał w swej pracy Stenz, przeważają promienie czerwone, a więc ciepłe, a nie chemiczne, dlatego też słońce Zaleszczyk, pomimo tak wysokich letnich temperatur, powoduje stosunkowo rzadko silne oparzenia i pigmentacje. Niczym to jednak nie pomniejsza leczniczego znaczenia tych promieni, bo pigmentacja w leczeniu i rokowaniu najprawdopodobniej nie odgrywa żadnego znaczenia. Nie należy z tego wnioskować, że słońce Zaleszczyk nie opala, - opala ono również dobrze, lecz czyni to bardzo łagodnie i to jest jego wielką zaletą. Przez skórę promienie działają na krwinki czerwone, które stają się bardziej odporne na działanie hemolityczne, zwiększają zawartość hemoglobiny, zwiększa się ilość płytek Bizzozero. Naczynia krwionośne rozszerzają się na czas dłuższy, powodując wzmożenie krążenia, lepsze unaczynienie skóry, wzmożoną przemianę gazową i azotową, obniżenie ciśnienia krwi. Przemiana węglowodanowa wzmagą się, co powoduje zmniejszenie się ilości cukru we krwi. Na układ nerwowy promienie słońca działają na ogół podniecająco, przy czym czerwone promienie, które, powtarzam, przeważają w widmie słońca Zaleszczyckiego, mają wpływ orzeźwiający i przyspieszający procesy psychiczne. Następuje spadek napięcia układu współczulnego i wzmożenie napięcia układu przywspółczulnego. W zależności od długości fali świetlnej, która, jak wiemy, zwiększa się od fal fioletowych przez niebieskie, zielone, żółte, pomarańczowe do czerwonych, zależy również swoiste działanie tych promieni. Zasadniczą cechą działania promieni długo falistych jest stosunkowo duża przenikliwość do głębokich warstw ciała, bez podrażnienia warstw powierzchniowych skóry. Ciecze (osocze krwi, surowica, wysięki i przesięki) pochłaniają długo faliste promienie słońca w znacznej ilości i działanie lecznicze i kojące potęgują. Krótkofalowe zaś promienie działają przeważnie chemicznie, powodując rozkład organicznych połączeń chemicznych, syntezę białka itd. Jeśli jeszcze wspomnimy o bakteriobójczym działaniu promieni słonecznych, co pokrótce wyczerpiemy charakterystykę swoistego biologicznego działania słońca. Drugim czynnikiem leczniczym Zaleszczyk jest ciepło. Znaczenie biologiczne ciepła dla organizmu ludzkiego jest powszechnie znane. Wiemy, że temperatura tkanek i krwi człowieka jest stała i nie ulega wahaniom w zależności od ciepłoty otoczenia. Regulacja ciepła w organizmie następuje w ten sposób, że wytwarzanie ciepła przez organizm pozostaje bez zmiany, natomiast warunki utraty ciepła przystosowują się do okoliczności zewnętrznych. Regulacja ta polega na zmianie krążenia krwi w skórze i na zmienionej dzięki temu utracie ciepła przez parowanie, promieniowanie i przewodnictwo. Latem w Zaleszczykach najważniejszym czynnikiem regulującym ciepło organizmu ludzkiego jest parowanie, gdyż promieniowanie i przewodnictwo, ze względu na stosunkowo zbyt nieznaczną różnicę pomiędzy temperaturą ciała i powietrza, nie mają większego znaczenia. Jeśli ciepłota powietrza podniesie się ponad pewien poziom (około 30°C.), ciepłota ciała wzrasta i wówczas ustrój reguluje ją za pomocą obfitych potów...⁴

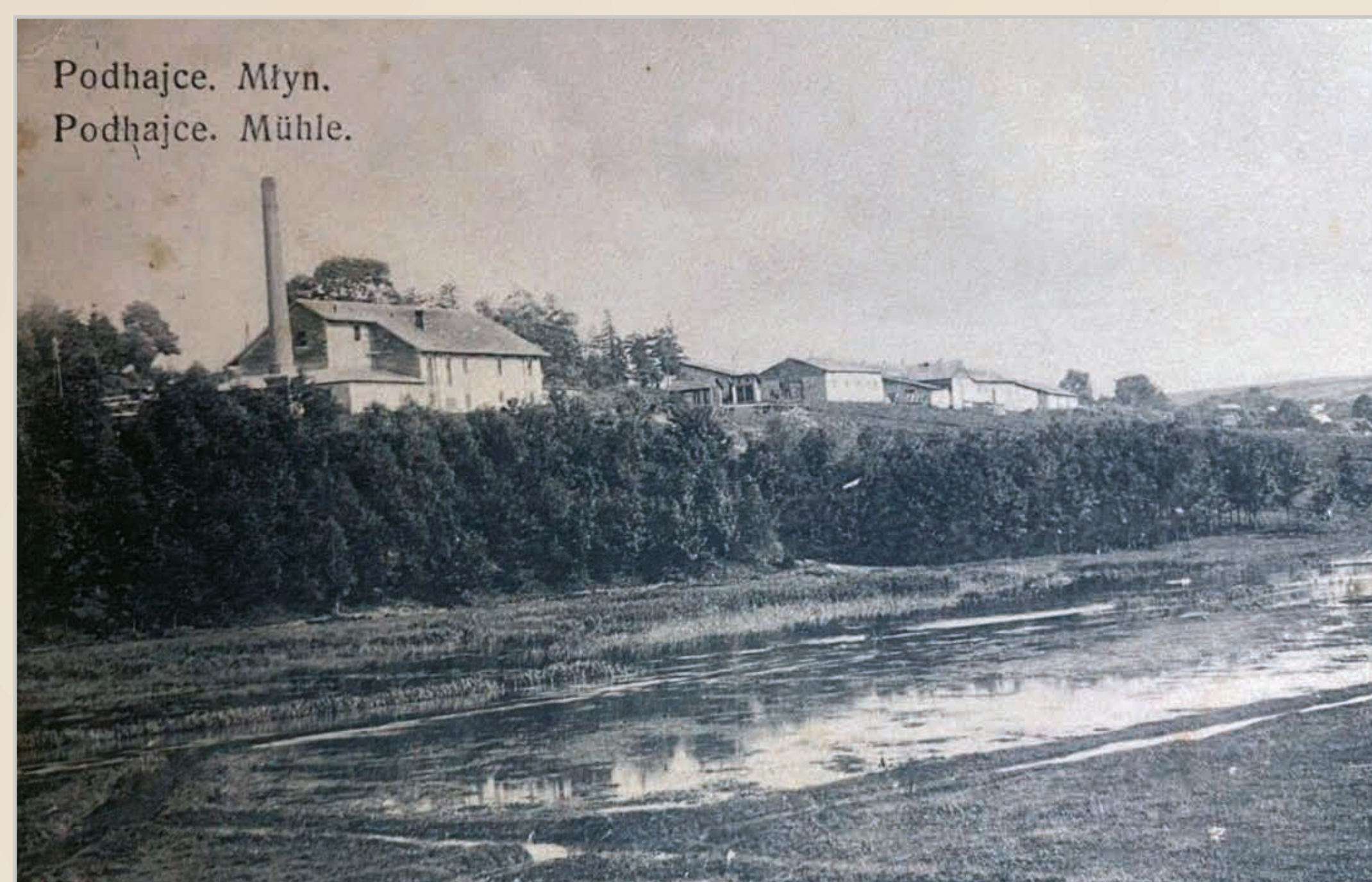
Natomiast miejscowe jarzyny i owoce propagował stosować zaleszczycki lekarz dr Serafin Blutreich. Miejscowy klimat, zapewniający Zaleszczykom najwięcej dni słonecznych w roku w skali kraju, sprzyjał też kuracjom w przypadku wielu innych niedomagań zdrowotnych – tj. osłabienia, anemii, schorzenia krtani i tchawicy oraz rozedmy płuc, chorób związanych z krążeniem, oddychaniem czy schorzeń natury wegetatywnej przewodu pokarmowego czy krzywicy u dzieci⁵.

O wilgotności Stenzen pisał: ...im większa jest wilgotność powietrza, przy wysokiej jego ciepłocie, tym trudniej jest organizmowi oddawać parę wodną, która skrapla się na powierzchni ciała, a nie parując, utrudnia dalsze pocenie się, co związane jest z subiektywnym uczuciem niedomagania, które potocznie określano, ...że jest parno [...]. Z drugiej zaś strony, gdy powietrze jest zbyt suche, a ciepłota jego wysoka, to parowanie z powierzchni ciała jest gwałtowne, połączone ze znaczną utratą ciepłoty ciała, ochłodzeniem skóry, kurczeniem się naczyń krwionośnych skóry i utrudnieniem krwioobiegu, co również z punktu widzenia leczniczego jest zjawiskiem niepożądanym. Pod tym względem klimat Zaleszczyk posiada wybitne zalety. Przy wysokiej ciepłocie lata, wilgotność względna powietrza jest tu znaczna, lecz nie nadmierna, czego organizm łatwo reguluje swoją ciepłotę przez pocenie się i łagodne parowanie – dla tego też wysokie ciepłoty w Zaleszczykach nie są przykre i dobrze znoszone nawet przez osoby otyłe i hipertoniczne. Gdybyśmy teraz, na podstawie tego cośmy powiedzieli o właściwościach klimatycznych Zaleszczyk, chcieli ustalić wskazania i przeciwwskazania lecznicze dla Zaleszczyk, jako uzdrowiska, to osobno omówić musimy okres lata i wczesnej jesieni, kiedy wszystkie walory lecznicze Zaleszczyk występują w pełni i pozostały okres czasu, który, nie mając tak wielkich walorów leczniczych, nadaje się jednak również, ze względu na promieniowanie i nasłonecznienie, do wyzyskania go w leczeniu niektórych chorób. Zaczniemy od dzieci, gdyż w moim przekonaniu lecznictwo klimatyczne chorób dziecięcych powinno w Zaleszczykach wysunąć się na plan pierwszy. W praktyce dziecięcej najczęściej stosujemy leczenie klimatyczne w schorzeniach na tle zakażenia gruźliczego oraz w skazach konstytucjonalnych. Wiemy dobrze, że czynne sprawy gruźlicze wieku dziecięcego czy to gruźle, czy to kostno-stawowe, czy też płucne, pomimo dobrych wyników klimatycznego leczenia, nie znoszą jednak silnych bodźców leczniczych, gdyż przekroczenie tolerancji ustroju może spowodować pogorszenie i uogólnienie sprawy chorobowej. To też w wyborze stacji klimatycznej dla leczenia tych chorych lekarz musi być bardzo ostrożny. Zwykle dzieci te szablonowo skierowuje się do miejscowości górskich lub podgórszych, gdzie często chorzy z własnej inicjatywy poddają się leczeniu kąpielowemu, szkodząc sobie tym bardzo. Wiemy bowiem dobrze jakiej ostrożności wymaga ordynowanie kąpeli przy czynnych sprawach gruźliczych kostno-stawowych. Leczenie słońcem, ciepłem i powietrzem wysuwa się tu na czoło naszych zabiegów terapeutycznych i nie nasuwa tych obaw, pod warunkiem, że leczenie bodźcowe słońcem będzie stosowane pod kontrolą lekarza specjalisty i że na miejscu będzie go można uzupełnić leczeniem ortopedycznym, kąpielowym i innym. Dla tego też uważam, że Zaleszczyki, ze swoim łagodnym, ciepłym i słonecznym klimatem, są wśród uzdrowisk polskich predysponowane do leczenia całego wielkiego kompleksu schorzeń gruźliczych kostno-stawowych, czynnych i utajonych, jak również do leczenia zapobiegawczego dzieci ze skłonnością do zotł.

⁴ Poruszają: A. Sabatowski: *Klimatoterapia i hydroterapia ogólna i zdrojowiskowa z opisem polskich uzdrowisk*, Lwów 1923 passim.
⁵ O zaletach tego miejsca w lecznictwie uzdrowiskowym i letniskowym pisał też dr F. Parymowicz w swym opracowaniu pt. *Czynniki lecznicze klimatu Zaleszczyk* wydany w 1936 r. przez miejscową Komisję Uzdrowiskową. Wymienić należy Cz. Rokicki (red.): *Przewodnik po uzdrowiskach i letniskach polskich*, Warszawa 1928; H. Piotrowski (red.): *Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931–1932 r.*, wyd. II, Warszawa 1931.

Podhajce 1915 r., widok ulicy w dniu targowym.
Zbiory NAC, domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Podhajce, lata 1920–1930, widok na młyn i okolice, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Dunajów, widok nierozpoznanego zgromadzenia.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Przemysławany 1911 r., widok na kościół parafialny i szkołę żeńską, pocztówka.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Nie w mniejszej mierze dotyczy to wszystko cośmy wyżej powiedzieli spraw konstytucjonalnych u dzieci, które również w Zaleszczykach znajdują wszystkie potrzebne im warunki klimatyczno-fito-lecznicze. Jeśli dolej uwzględnimy ogromne znaczenie promieniolecznictwa w okresie rozwoju i wzrostu dzieci, oraz zbawienne działanie promieni słonecznych w niektórych chorobach skórnych, to będziemy mogli ustalić następujące wskazania dla leczenia chorób dzieciennych w Zaleszczykach:

- 1) gruźlica kostno-stawowa, gruczołowa, zołży,
- 2) skaza wysiękowa, stan grasiczno-limfatyczny, skaza neurotyczno-artretyczna,
- 3) słaby rozwój i wzrost dzieci, krzywica, osłabienie, okresy rekonwalescencji,
- 4) łuszczyca, trądzik, czyrakowatość.

W powyższych wskazaniach pominąłem świadomie choroby nerkowe u dzieci, gdyż znajdują one uwzględnienie teraz przy omawianiu wskazań dla leczenia chorób nerkowych w ogóle. Z terapii szczegółowej wiemy, że nasz arsenał środków farmaceutycznych przy leczeniu chorób nerkowych jest nader skąpy i posiada wątpliwe wyniki lecznicze. Poza dietą, spokojem i ciepłem, chorzy nerkowi stanowią przede wszystkim materiał dla leczenia klimatycznego. Klimat ciepły, łagodny, w miarę suchy i w miarę wilgotny przynosi wielkie korzyści lecznicze przy wielu chorobach nerkowych. Pod tym względem od lat dawnych słynne są północno - afrykańskie i pustynne stacje klimatyczne, takie jak Heluan w Egipcie, Biskra, Algier i inne. Wydaje mi się, że nie możemy porównywać klimatu tych stacji z klimatem Zaleszczyk. Mają one klimat wybitnie pustynny, bardzo gorący i suchy, z dużymi wahaniami pomiędzy temperaturą dnia i nocy, jasnym pogodnym niebem i bardzo rzadkimi deszczami. Taki Heluan ma przeciętnie od grudnia do marca 7 godzin dziennie słońca, prawie zupełnie w tym okresie niema wiatrów, a deszcze padają tylko 4–6 razy do roku. Tego wszystkiego Zaleszczyki nie posiadają, bo też nie mamy w sąsiedztwie Sahary. Jeśli jednak uwzględnimy te czynniki lecznicze klimatu Zaleszczyk, które w leczeniu chorób nerkowych odgrywają tak wielką rolę jak wyjątkowa siła promieniowania słońca i usłonecznienia oraz wysoka średnia ciepłota lata i jesieni, to możemy już a priori powiedzieć, że Zaleszczyki muszą wywierać dodatni wpływ na nerkowo chorych, którzy tu, szczególnie na skalistych tarasach plaży Słonecznej, bezwzględnie mogą mieć tych czynników leczniczych najwięcej w Polsce. Już sama wzrokowa obserwacja kuracjuszy, formalnie prążących się na plaży Słonecznej w upalne lipcowe lub sierpniowe dni, kiedy prawdziwie afrykańskie temperatury w słońcu dochodzą nierzadko do 55°–60°C, każe wnioskować, że przecież ta ilość potu, którą taki kuracjusz wypoci na swoim leżaku, musi znacznie odciążać czynność wydzielniczą nerek i zmniejszyć ich pracę, co w terapii chorób nerkowych ma tak doniosłe znaczenie. Naturalnie tego znaczenia nie należy przeceniać, gdyż wzmożona utrata wody przez skórę nie idzie w parze z wydalaniem soli i żużli białkowych i by odciążać nerki z tej pracy musimy zawsze dodatkowo stosować odpowiednią dietę – to jednak już sama możliwość wprowadzania w tych okolicznościach do ustroju znacznie większych ilości płynu, ułatwia kurację dietetyczną i znacznie poprawia samopoczucie chorego. I rzeczywiście już dość liczne obserwacje lekarzy nie tylko miejscowych, lecz i z całej Polski, wykazały nadzwyczaj dodatni wpływ klimatu Zaleszczyk na chorych nerkowych. Nie wszystkie jednak choroby nerkowe nadają się do leczenia klimatycznego. Sprawy chorobowe przebiegające ostro lub podostro z upośledzoną już sprawnością nerek i groźbą powikłań ze strony narządów krążenia, wymagają bezwzględnego spokoju i zupełnie do leczenia klimatycznego się nie nadają. Również z tych powodów nie nadają się do leczenia klimatycznego marskość nerek wtórna, marskość pierwotna złośliwa i zatorowe zapalenie nerek. Wskazania więc będą następujące:

- 1) przewlekłe kłębkowe zapalenie nerek (szczególnie u dzieci po płonicy i chorobach zakaźnych,
- 2) nerczyca przewlekła z długotrwałymi obrzękami.

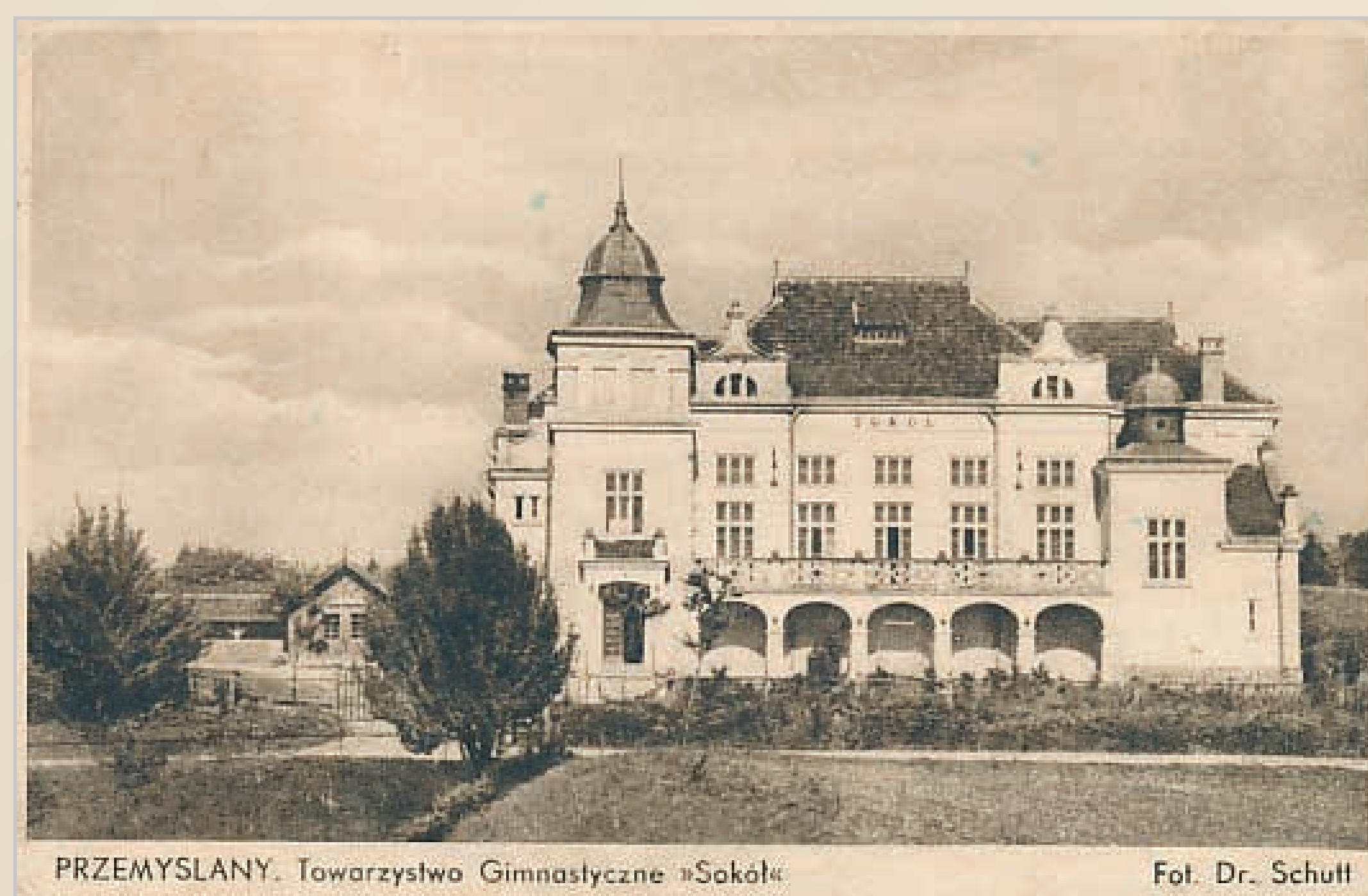
Z kolei przejdziemy do omówienia chorób narządów oddechowych, które w klimacie Zaleszczyk mogą być leczone z wynikiem dodatnim. Charakteryzując pierwszy okres klimatu Zaleszczyk, mówiliśmy, że jest on na ogół oszczędzającym i ochronnym, to też nadawać się on będzie do leczenia wszystkich tych spraw chorobowych dróg oddechowych, które nie znoszą czynników drażniących. Stąd wynikają następujące wskazania:

- 1) stany po zapaleniu płuc,
- 2) nieżyty krtani i oskrzeli, jak suche, tak i śluzowe,
- 3) wysięki opłucne bez czynnych zmian gruźliczych w płucach,
- 4) rozedma płuc wyrównawcza i przewlekła⁶.

Wyraźnym natomiast przeciwwskazaniem, ze względu na zbyt wysoką ciepłotę i promieniowanie słońca, będą wszelkie czynne sprawy gruźlicze w płucach. Leczenie klimatyczne chorób nerwowych z roku na rok jest coraz lepiej poznawane i doceniane. Współczesne warunki życia powodują, że stany wyczerpania nerwowego należą do rzędu najczęściej spotykanych chorób, szczególnie wśród inteligencji pracującej. Leczenie klimatyczne w tych chorobach daje dobre wyniki. Wymagana jest tu jednak cisza i zupełny spokój, łagodny, niedrażniący klimat, urozmaicone i piękne widoki, możliwie niedrażniące kąpiele obojętne⁷.

Wszystkie te czynniki lecznicze znajdujemy, jak nigdzie, w Zaleszczykach i dlatego też chorzy ci, którzy obecnie stanowią większą część wszystkich letników w Zaleszczykach, tak zwykle je sobie chwają. Niemniejsze znaczenie mają Zaleszczyki w leczeniu owocowym i winogronowym chorób przemiany materii, wątroby i schorzeń gruczołów dokrewnych. Owoce Zaleszczyckie od dawna już słyną, jako najlepsze w Polsce. Ostatnimi laty uprawa winorośli tak pomyślnie się rozwija, że już w roku bieżącym powiaty zaleszczycki i borszczowski dostarczy kilkadziesiąt tysięcy kilogramów wyborowych winogron, niczym nie ustępujących smakiem i wyglądem winogronom węgierskim lub greckim. Nie zorganizowany jeszcze w Zaleszczykach handel owocami i winogronami powodował to zjawisko paradoksalne, że w Zaleszczykach w ubiegłych latach trudno było o dobry owoc i dojrzałe winogrona, które wyłącznie były eksportowane na rynki dużych miast i bardzo często sprzedawane, jako zagraniczne.

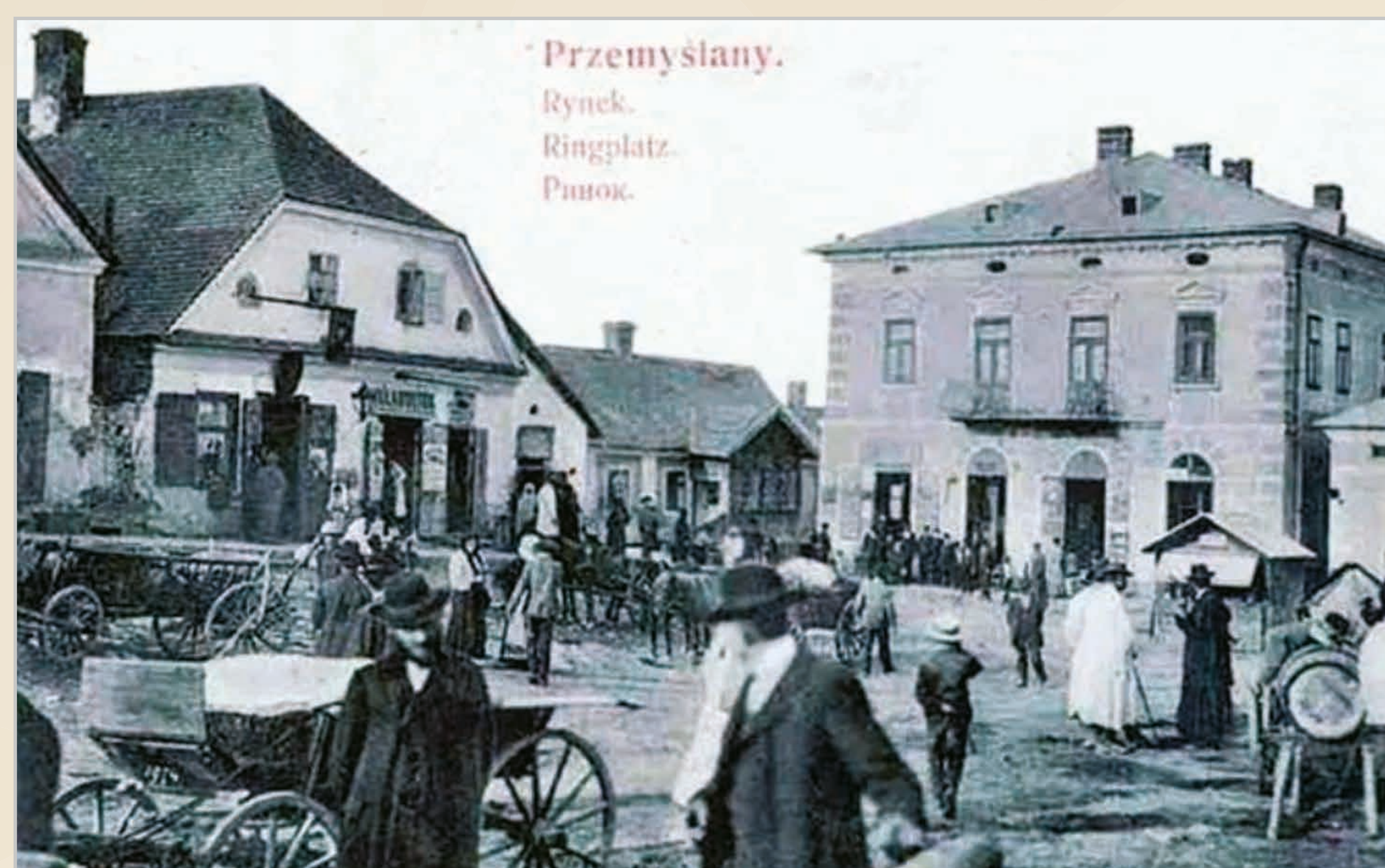
⁶ A. Sabatowski: Osobliwości klimatyczne Jaru Dniestrowego i Pokucia i ich wartości dla klimatologii polskiej 1927, [w:] „Polska Gazeta Lekarska 1927, nr 43, w zamieszczonym artykule autor przedstawił walory kąpiele słoneczno-powietrznych oraz rzecznych pomagających w leczeniu niektórych postaci gruźlicy kostnej i stawowej, otyłości, schorzeń nerek i gościca.

Przemyślany, widok budynku TG „Sokół”, fot. dr. Schuff.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Przemyślany, widok synagogi z XVII w. pocztówka wg. fot. dr. Schuffa.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Przemyślany, lata 1910–1920, widok miejscowego rynku, pocztówka.
Domena publiczna, dostęp 19.03.2023.

Swirz, lata 1892–1897, widok pomostu i bramy oraz elewacji frontowej, jego ostatnim właścicielem przed II wojną światową był Tadeusz Bór-Komorowski (1895–1966). fot. A. Friedrich.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

W związku jednak z urządzanym obecnie corocznie obchodem „winobrania“ kwestią tą już się zajęły czynniki miarodajne i mamy nadzieję, że rynek Zaleszczycki będzie od roku bieżącego nasycony dobrymi i tanimi owocami i winogronami pochodzenia miejscowego. To też sprawa jesiennych kuracji owocowych i winogronowych w Zaleszczykach stała się już kwestią aktualną i winna zainteresować szerszy ogół chorych i lekarzy. Pozostałoby mi jeszcze powiedzieć kilka słów o Zaleszczykach, jako o stacji reumatycznej. W moim przekonaniu specjalnie zalecać Zaleszczyk dla leczenia chorób reumatycznych nie możemy. Bezwzględnie promienie słoneczne posiadają w leczeniu tych chorób duże znaczenie, lecz wiemy jednak dobrze, mowa tu naturalnie o sprawach przewlekłych, że wymagają one silnego leczenia bodźcowego. Balneoterapia i zdrojelecznictwo mają tu decydujące znaczenie. Nie odważyłbym się, jako lekarz, skierowywać do Zaleszczyk chorego reumatyka na kurację klimatyczną, chociaż wiem, że niejednemu ciepło i słońce zaleszczyckie bardzo pomogły, a to dlatego, że mamy w kraju taką obfitość źródeł kąpielowych o wybitnych właściwościach przeciwreumatycznych, poczynając od cieplic Jaszczurówki, po przez solanki Ciechocinka i Inowrocławia, źródła siarczane Buska, Solca, Lubienia, Truskawca i wiele innych, aż do wyśmienitej borowiny Krynicy i Żegiestowa, które choremu reumatykowi mogą dać dużo więcej, niż promienie słońca Zaleszczyk. Kończąc tę próbę charakterystyki klimatu Zaleszczyk, oraz wskazań i przeciwwskazań leczniczych dla Zaleszczyk, jako uzdrowiska, muszę zaznaczyć, że wyzyskać te wszystkie cenne walory klimatu Zaleszczyk, nie tylko dla miłego spędzenia tu czasu i odpoczynku lecz i dla leczenia tak wielkiej liczby chorób, o których powyżej wspomniałem, będziemy mogli tylko wówczas, gdy powstanie tu współcześnie urządzony zakład uzdrowiskowy, w którym chorzy będą mogli po pierwsze-należycie i celowo wykorzystać walory lecznicze tutejszego klimatu, a po wtóre uzupełnić je odpowiednią kuracją fizykalną, hydropatyczną ortopedyczną, a częściowo i kąpielową. Do budowy takiego zakładu Komisja Uzdrowiskowa przystępuje już w bieżącym roku i mamy nadzieję, że przyszły sezon kuracyjny w Zaleszczykach będzie mógł być wyzyskany w pełni przez liczne rzesze chorych, którzy tu znajdują nie tylko dobre warunki klimatyczne i piękną przyrodę, lecz i współczesne urządzenia leczniczo – higieniczne⁸.

Leon Korczyński, pisał: ...podniecającym i uspokajającym wpływie klimatu na kuracjusza, zalecał odpowiedni dobór uzdrowiska, tj. w górach bądź nad morzem...⁹. Kontynuując charakterystykę walorów leczniczych, pisał: ...dzięki Karpatom ziemia krakowska, podobnie jak również lwowska, stanisławowska i tarnopolska miała wiele miejsc, które mogły wspomóc organizm dzięki odbywającemu się tam leczeniu klimatycznemu. Uczył kuracjuszy, że na kondycję psychiczną i fizyczną wpływają również czynniki towarzyskie...¹⁰. W jego opinii uzdrowiska i letniska II Rzeczypospolitej stanowiły centrum życia towarzyskiego m.in. Zakopane oraz inne miejscowości uzdrowiskowe i letniskowe, stawały się miejscowościami, w których wypadało bywać. Licznie wydawane przewodniki turystyczne dokładnie informowały o logistyce począwszy od komunikacji do miejsca docelowego przez hotele, wyżywienie, turystkę, sport jak i walory klimatyczne. Walory tych lokalizacji skupiały na sobie uwagę, która ostatecznie w dwudziestoleciu międzywojennym stanowiła główny motyw wyboru miejsca na odpoczynek, relaks i rekreację tysięcy Polaków pragnących poprawy zdrowia¹¹. Stąd klimat panujący w województwie tarnopolskim reklamowano, zachęcając do wypoczynku na wschodnich rubieżach II Rzeczypospolitej. Drugim elementem zachęcającym Polaków do wyjazdu do wspomnianych miejscowości kresowych, były rozsiane po terenie Podola pamiątki historyczne, które stanowiły cel wycieczek turystycznych.

8 F. Parymończyk: Czynniki lecznicze klimatu Zaleszczyk, Zaleszczyki 1936, s. 1–17.

9 Tamże.

10 Tamże.

11 L. Korczyński: Przyrodzone źródła sił i zdrowia ziemi krakowskiej, „Przegląd Zdrojowo-Kąpielowy i Przewodnik Turystyczny” 15 VII 1935, nr 6, s. 87–97.

Świrz, lata 20. XX w. widok zamku z lotu ptaka.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-6172.

Uniów 1903 r., widok wewnątrz ławry uniowskiej.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Zadwórze, kpt. Bolesław Zajączkowski, dowódca żołnierzy polskich pod Zadwórzem na koniu.
Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Zadwórze, kurhan polskich żołnierzy poległych w 1920 r. podczas walki z najeźdźcą sowieckim. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Zadwórze, sierpień 1926 r., msza polowa na polu bitwy z 1920 r. W środku przy ołtarzu widoczny m.in. gen. Władysław Sikorski, fot. Marek Munz. Zbiory NAC, sygn. 1-P-3325.

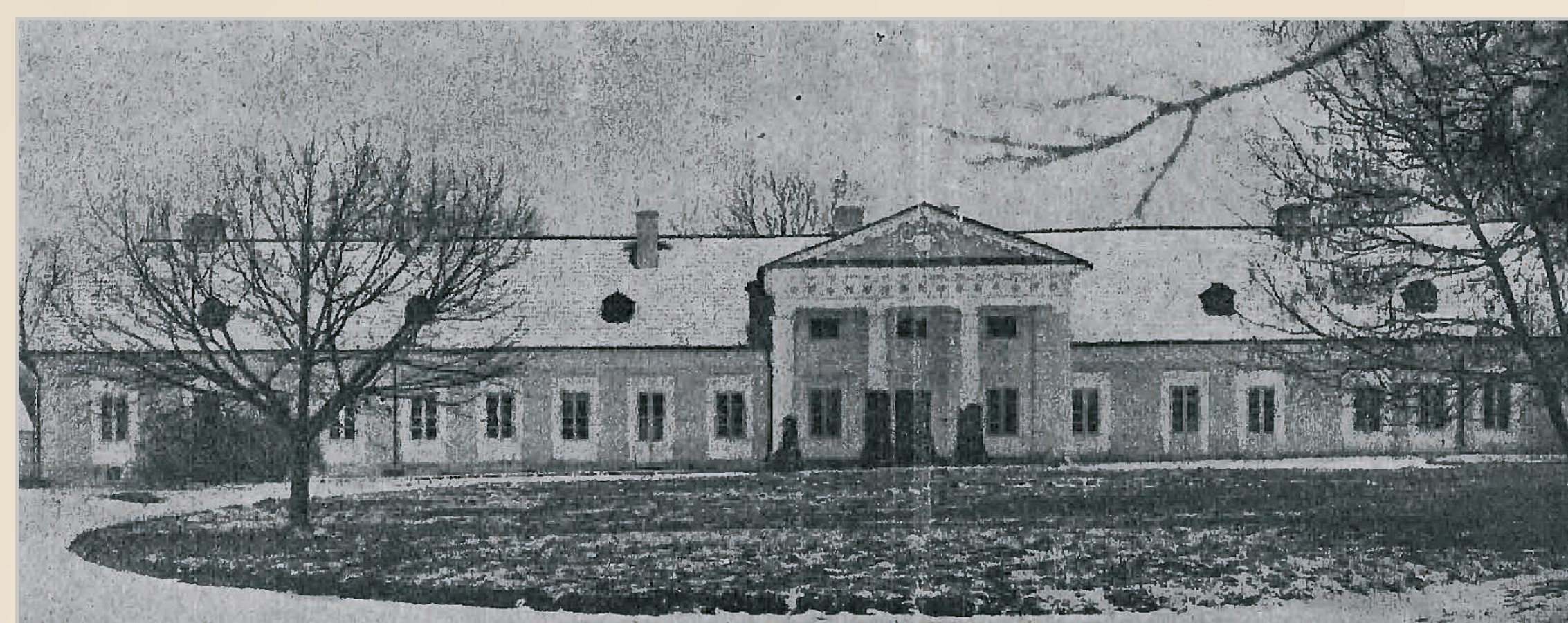
Radziechów lata 1910–1920, pocztówka z widokami: kościół u góry po lewej, urząd skarbowy po prawej, dół, po lewej budynek TG „Sokół”
 Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Radziechów, lata 1915–1918, ubój świni.,
 Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Łopatyn 1909 r., widok kościoła słynącego z cudownego obrazu Matki Bożej Łopatyińskiej.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Łopatyn, widok dworu gen. J. Dwernickiego.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Łopatyn, grób Józefa Dwernickiego.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Romanówka k. Tarnopola widok domu TSL.
 Zbiory NAC, domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Toporów, Skrzetuski przed królem, pocztówka wg obrazu J. Kossaka z *Ogniem i Mieczem*.
 Domena publiczna, dostęp 21.07.2023.

Powiat Skalaćka na mapie Korpusu Ochrony Pogranicza wg stanu z 1931 r.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, plan miasta, wg mapy z 1877 r.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, lata 1910–1914, zabudowania przy ulicy i miejscowym rynku, fot. F. Wilczkowski,
 (Sekcja Fotograficzna Związku Studentów Architektury Politechniki Lwowskiej).
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, lata 1906–1922, widok domu dra Ehrlicha.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, widok budynku TG „Sokół” z 1903 r.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, uczestnicy nabożeństwa za spokój duszy śp. namiestnika Potockiego, przed murem synagogi.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, widok kościoła po odbudowie po pożarze, stan początku XX w.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, widok baszty zamkowej. Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Skalat, widok baszt zamkowych wg. stanu z lat 20. XX w., pocztówka.
 Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Grzymałów na mapie z 1877 r. Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Grzymałów, 1910 r., widok miejscowości, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

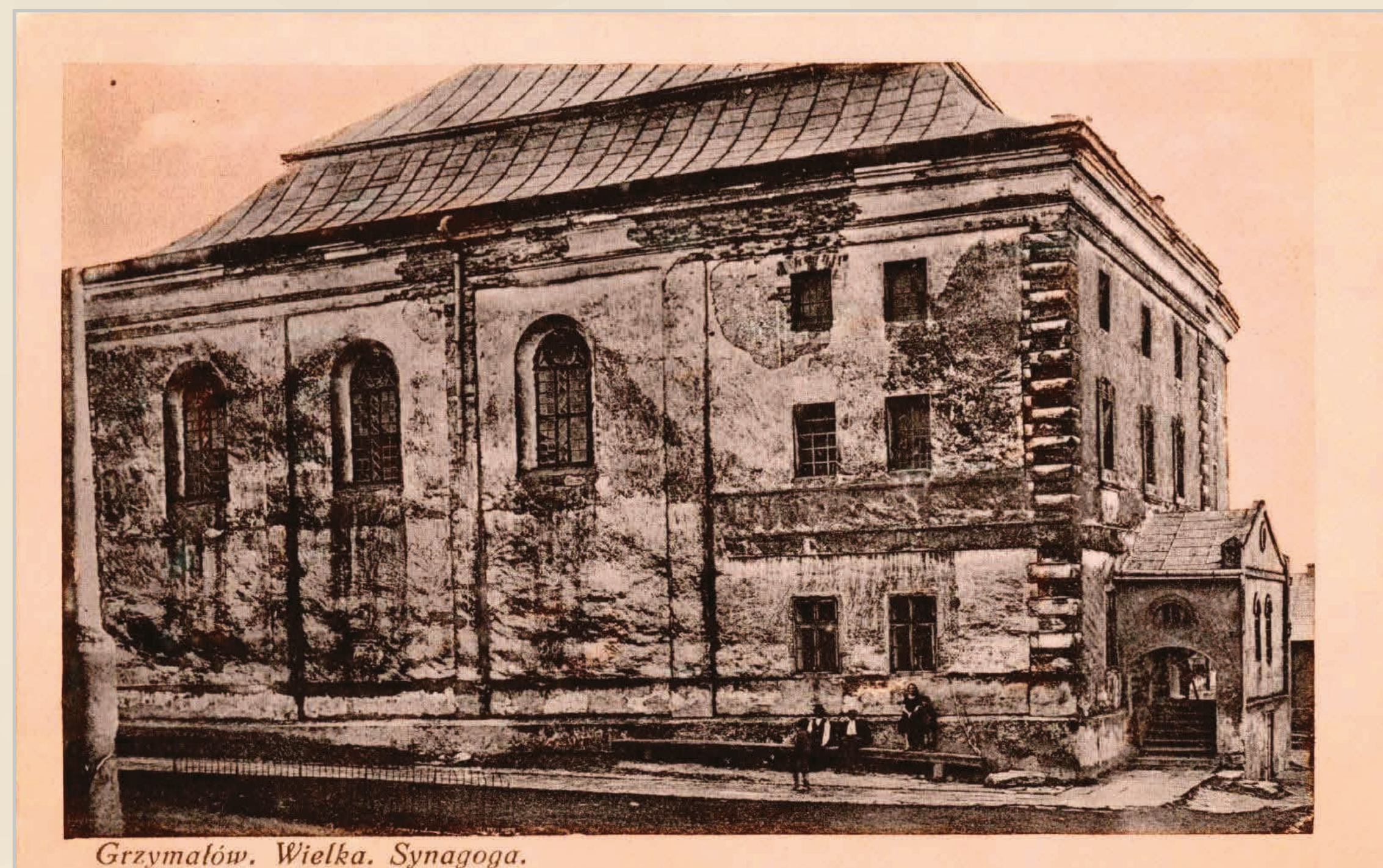
Grzymałów, fragment zamku z 1590 r., pocztówka. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Grzymałów 1909 r., pocztówka pozdrowieniowa z widokami pomnika A. Mickiewicza, rynku z kościołem i innymi zabudowaniami. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Grzymałów 1912 r., widok pałacu rodziny hr. Ponińskich, zbiory Muzeum Narodowego. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

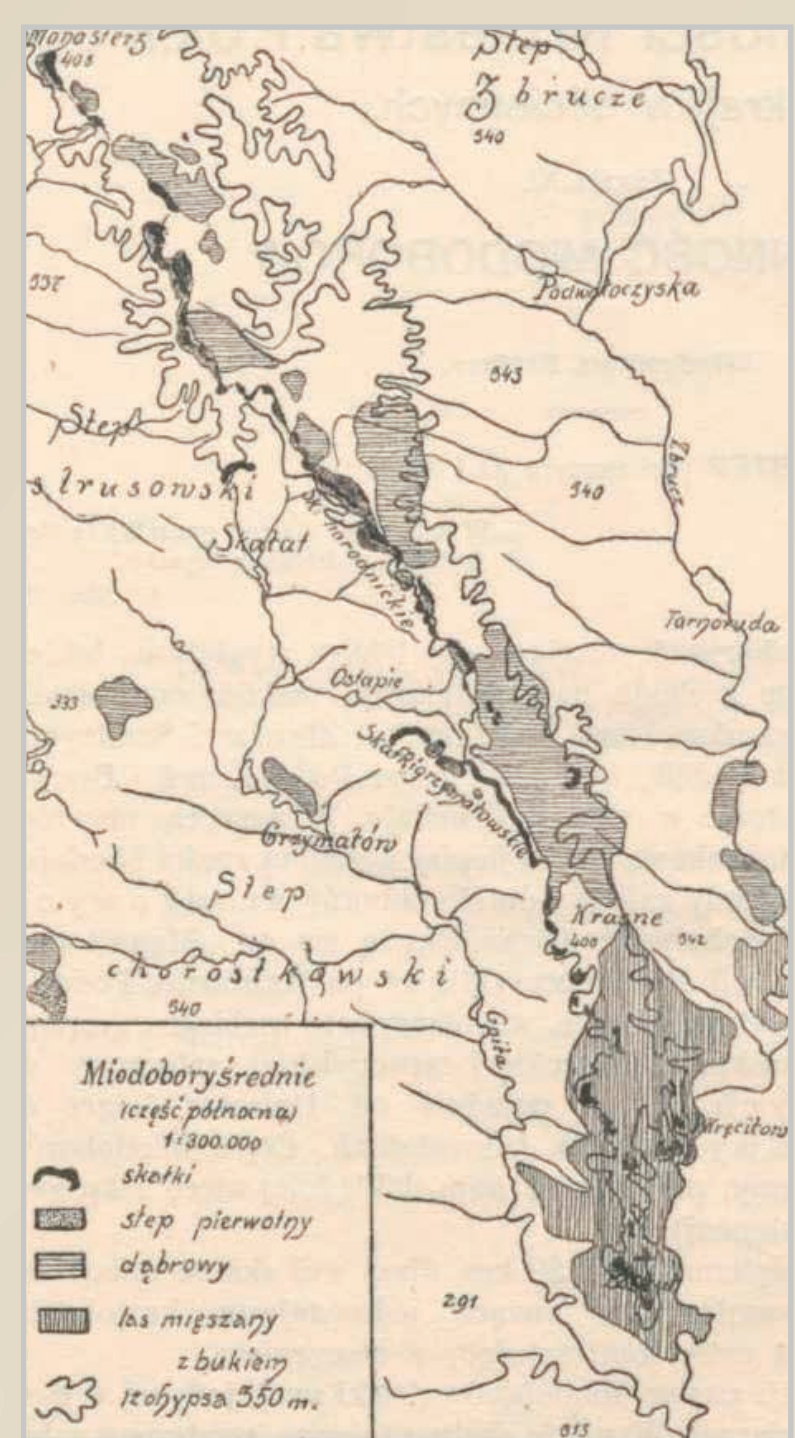
Grzymałów, lata 1920–1930, widok Wielkiej Synagogi, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Miodobory lata 20. XX w., powiat Skalać, na mapie WIG, Domena publiczna, dostęp 22.07.2023.

Miodobory 1930 r., „Ostra Mogiła”, ilustracja szkolna, fot. S. Sykutowicz. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

Krasne na mapie Miodobiorów. Domena publiczna, dostęp 19.07.2023.

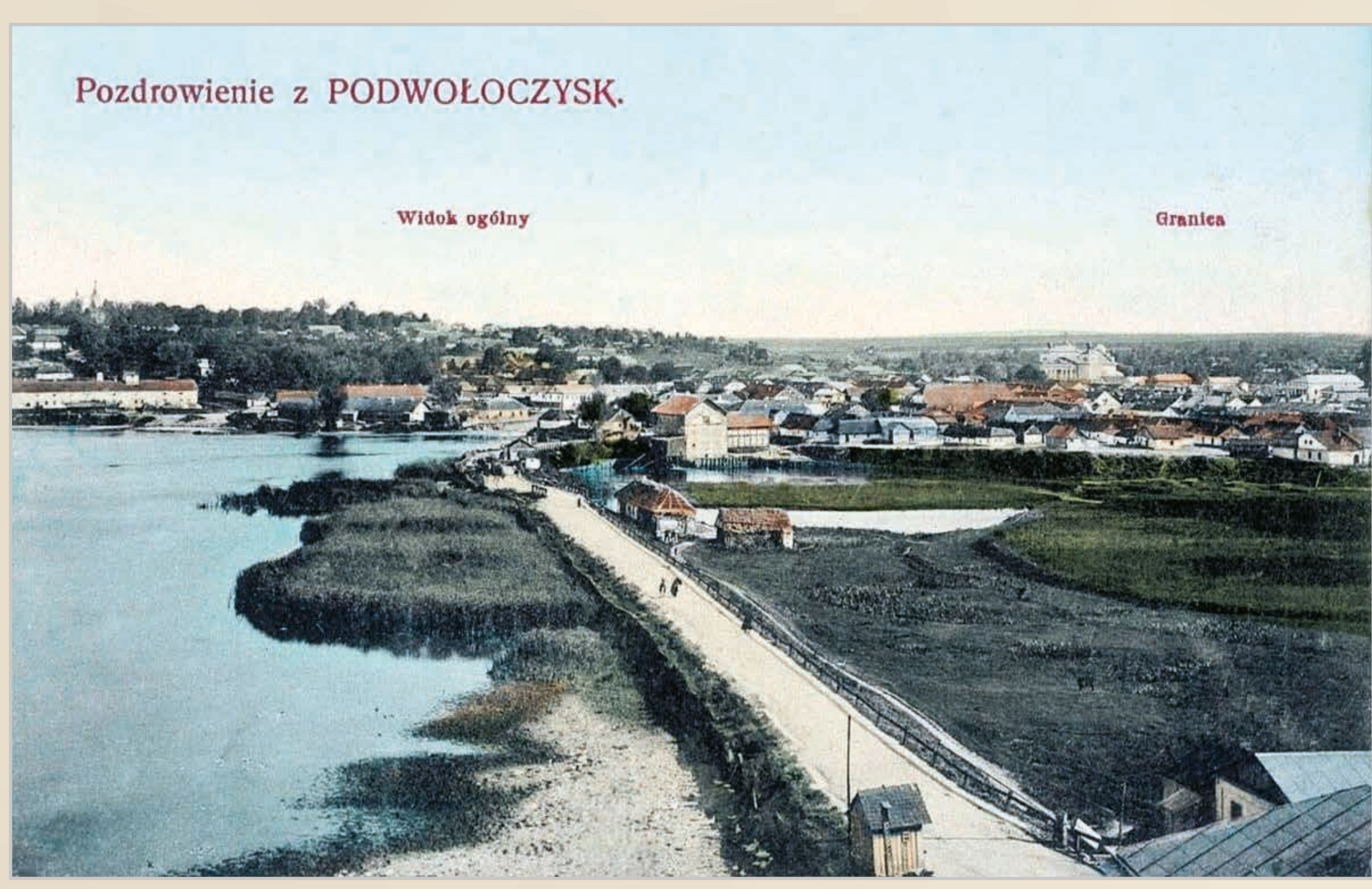
Kręciłów, lata 1919–1939, obóz drużyny harcerskiej ze Lwowa, harcerze przygotowują posiłek w kuchni polowej. Zbiory NAC, sygn. 1-P-752-1.

Kręciłów, lata 1918–1939, harcerze ze Lwowa podczas posiłku. Zbiory NAC, sygn. 1-P-752-2.

Podwołoczyska lata 1910–1918, widok ulicy Kolejowej, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

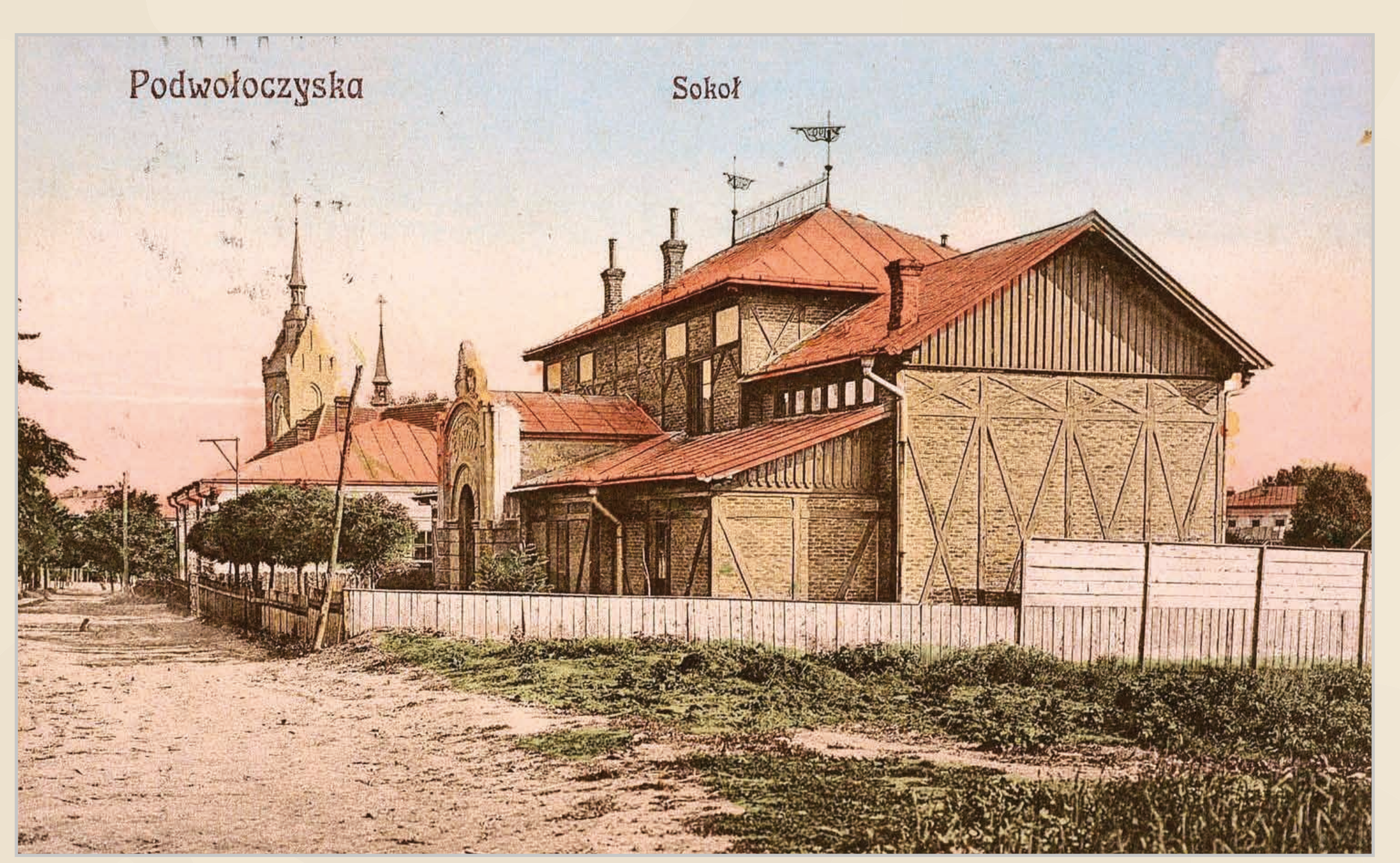
Podwołoczyska 1910 r., pocztówka pozdrowieniowa. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Podwołoczyska 1910 r., pocztówka składanka. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Podwołoczyska 1910 r., pocztówka składanka. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Podwołoczyska 1910 r., widok budynku TG „Sokół”, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Podwoleczyka, lata 1920–1930, widok ratusza w miejscowości, pocztówka.
 Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Podwoleczyka 1930 r., widok rynku, pocztówka.
 Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

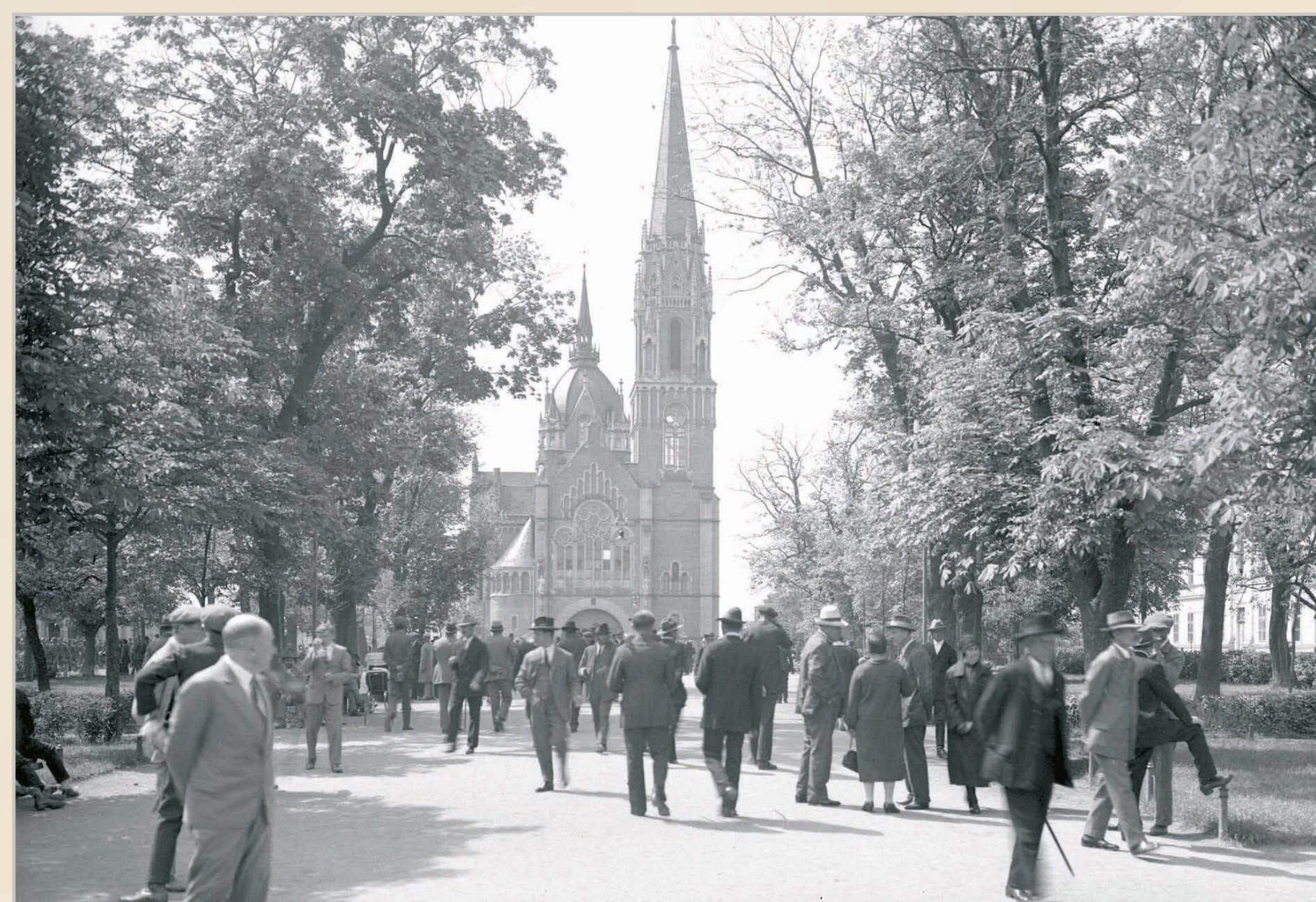
Podwoleczyka 1933 r., widok ulicy Józefa Piłsudskiego, pocztówka.
 Domena publiczna, dostęp 7.06.2023.

Tarnopol 1900 r., pozdrowieniowa pocztówka z obiegu.
 Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Tarnopol, lata 20. XX w. widok zabudowań przy ul. 3 Maja, widoczny budynek I Gimnazjum Męskiego. Zbiory NAC; sygn. 1-U-6185.

Tarnopol, lata 20. XX w. Widok na kościół Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na skrzyżowaniu Ruskiej i Mickiewicza. Fot. archiwum fotograficzne Henryka Poddębkiego.
 Zbiory NAC; sygn. 131-8108.

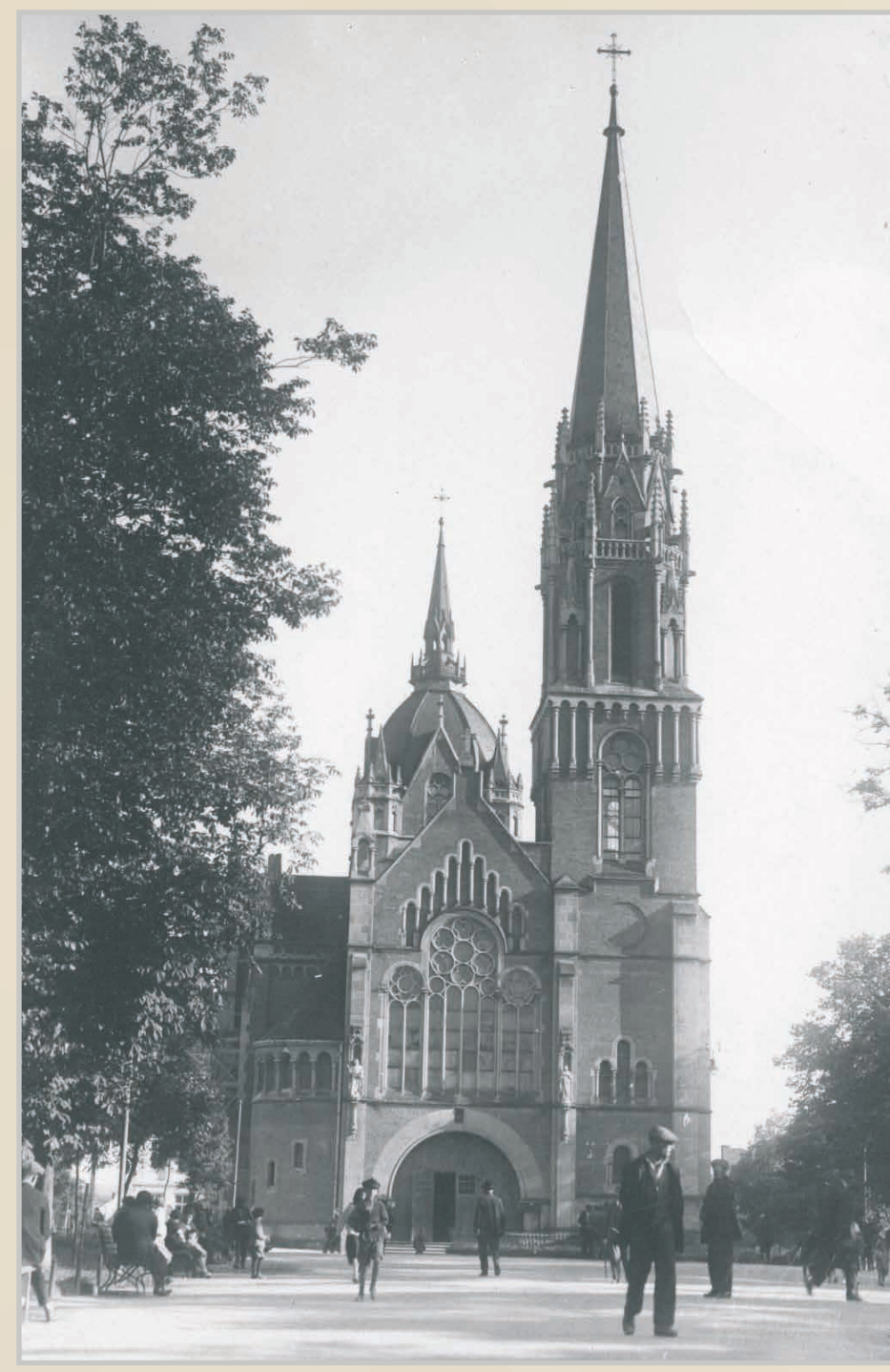
Tarnopol, lata 20. XX w., widok na magistrat i pomnik Adama Mickiewicza.
 Fot. NAC, sygn. 1-U-6186.

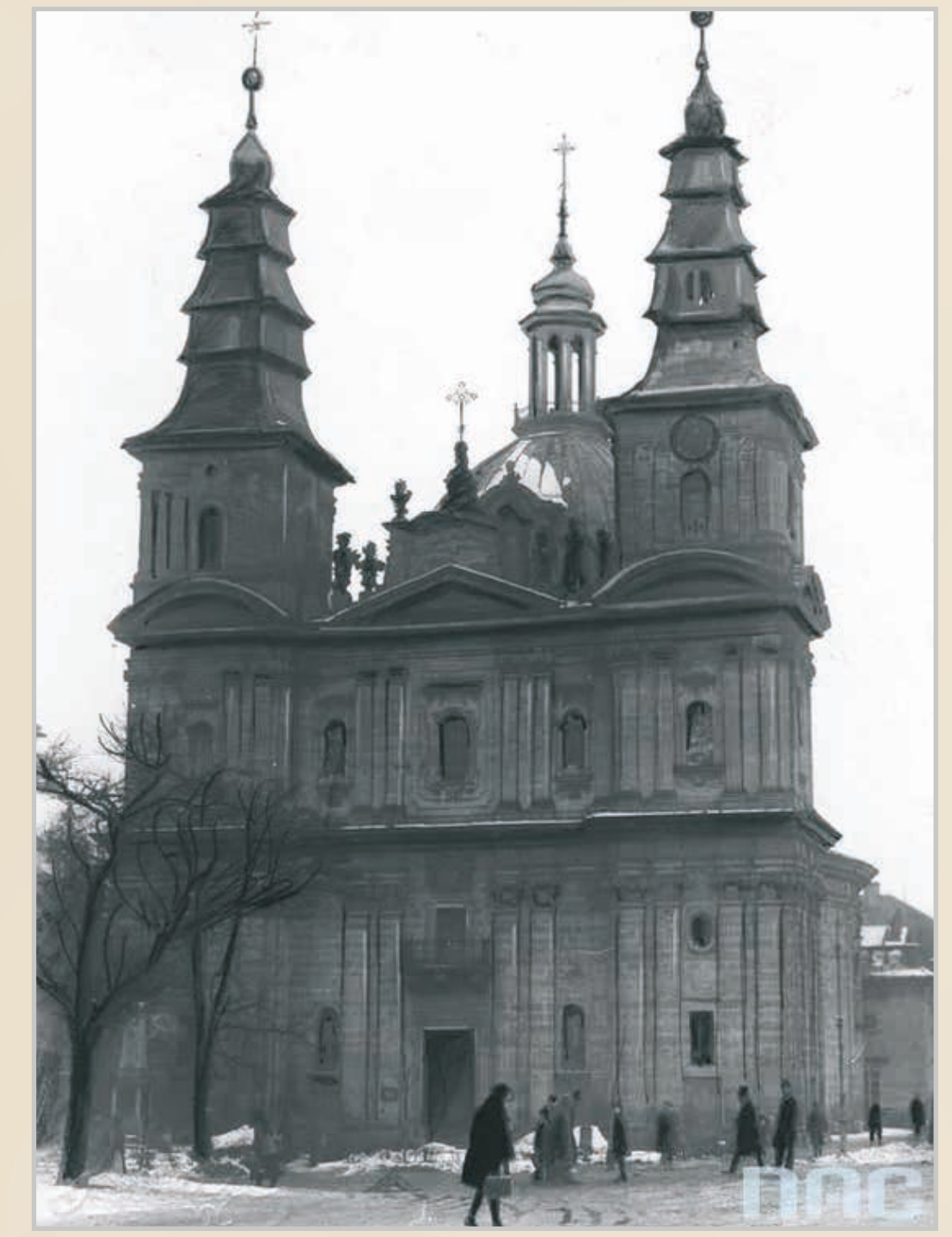
Tarnopol, Plac Jana III Sobieskiego. Widoczny kościół pw. św. Wincentego z Ferrary i pl. Dominikański, Fot. NAC; sygn. 1-U-6187.

Tarnopol, Pomnik Adama Mickiewicza.
Fot. NAC; sygn. 1-U-6200.

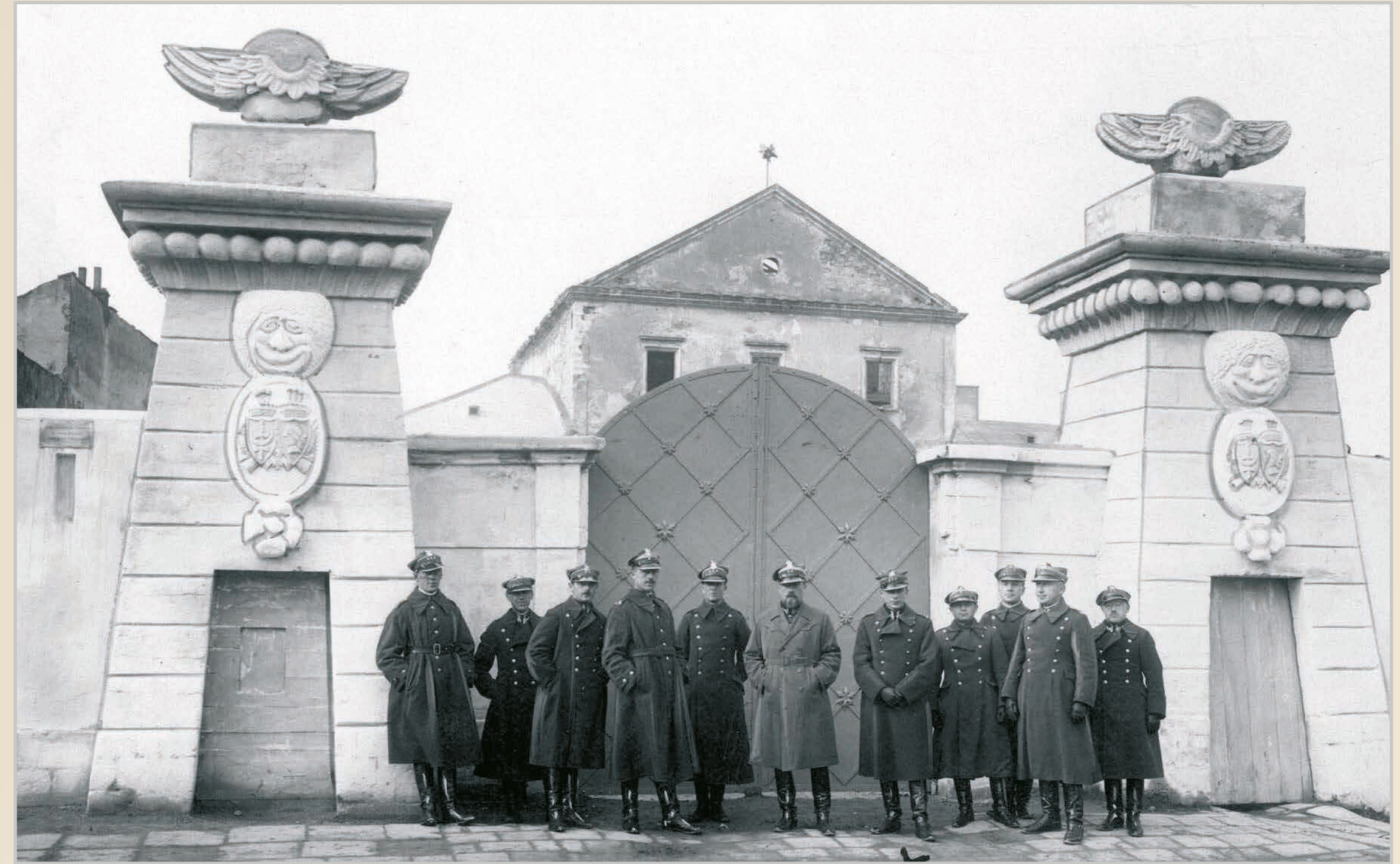
Tarnopol, widok na Kościół Matki Boskiej Nieustającej Pomocy,
zakład fot. Adela. Zbiory NAC; sygn. 1-U-6190.

Tarnopol, widok kościoła oo. dominikanów, widok ogólny
od strony placu Sobieskiego frontu kościoła pw. św. Wincentego
z Ferrary. Zbiory NAC, sygn. 1-U-6193.

Tarnopol 1900 r., widok Starej Synagogi, pocztówka. Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

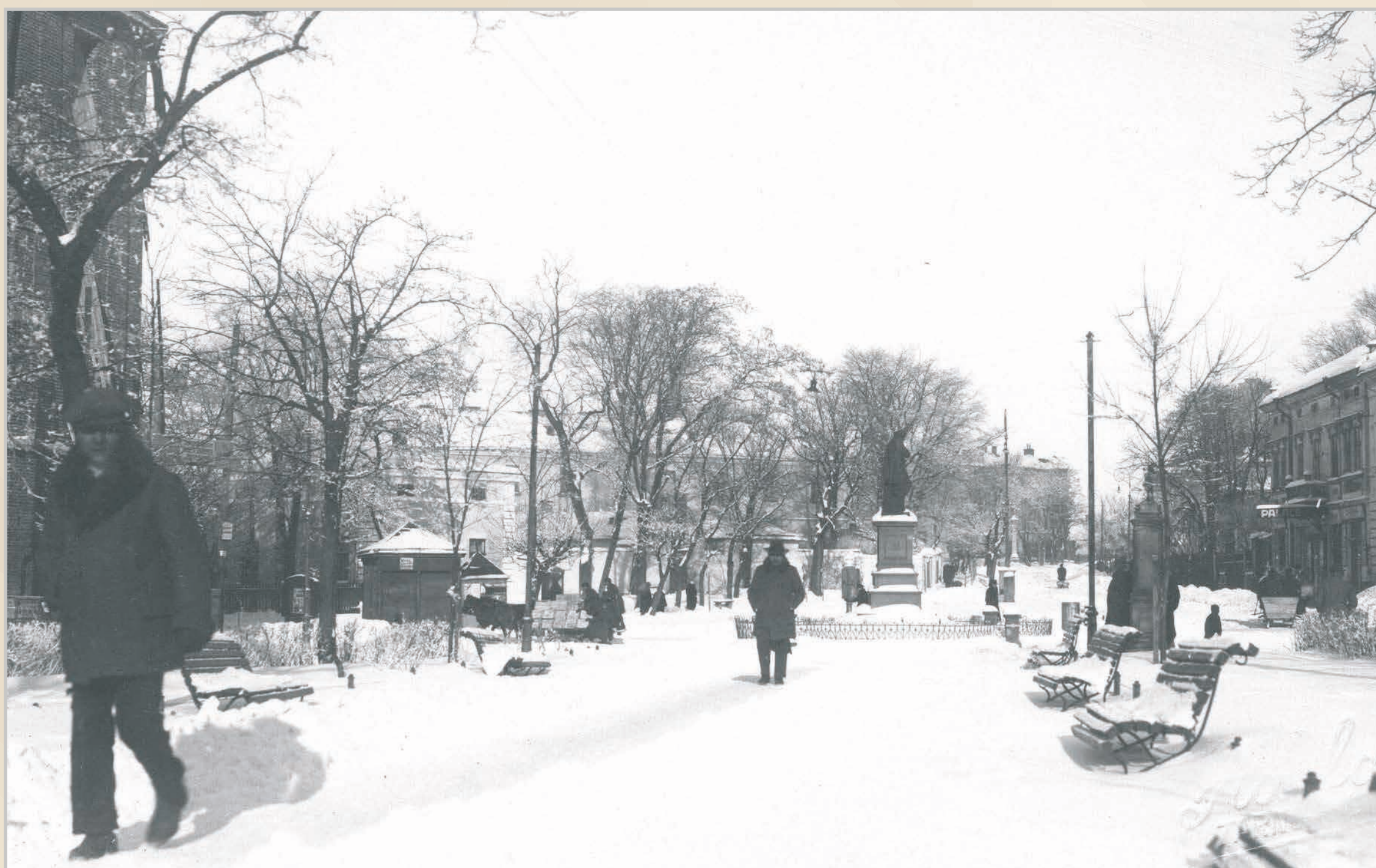
Oficerowie 54. Pułku Strzelców Kresowych przed bramą zamku w Tarnopolu. Po remoncie
w zamku stacjonował jeden z batalionów Wojska Polskiego. Zbiory NAC, sygn. 1-W-1255.

Tarnopol pomnik I marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, wg stanu z 11.XI.1935 r., wykonawcą był
artysta rzeźbiarz Głowiński, pocztówka z obiegu. Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

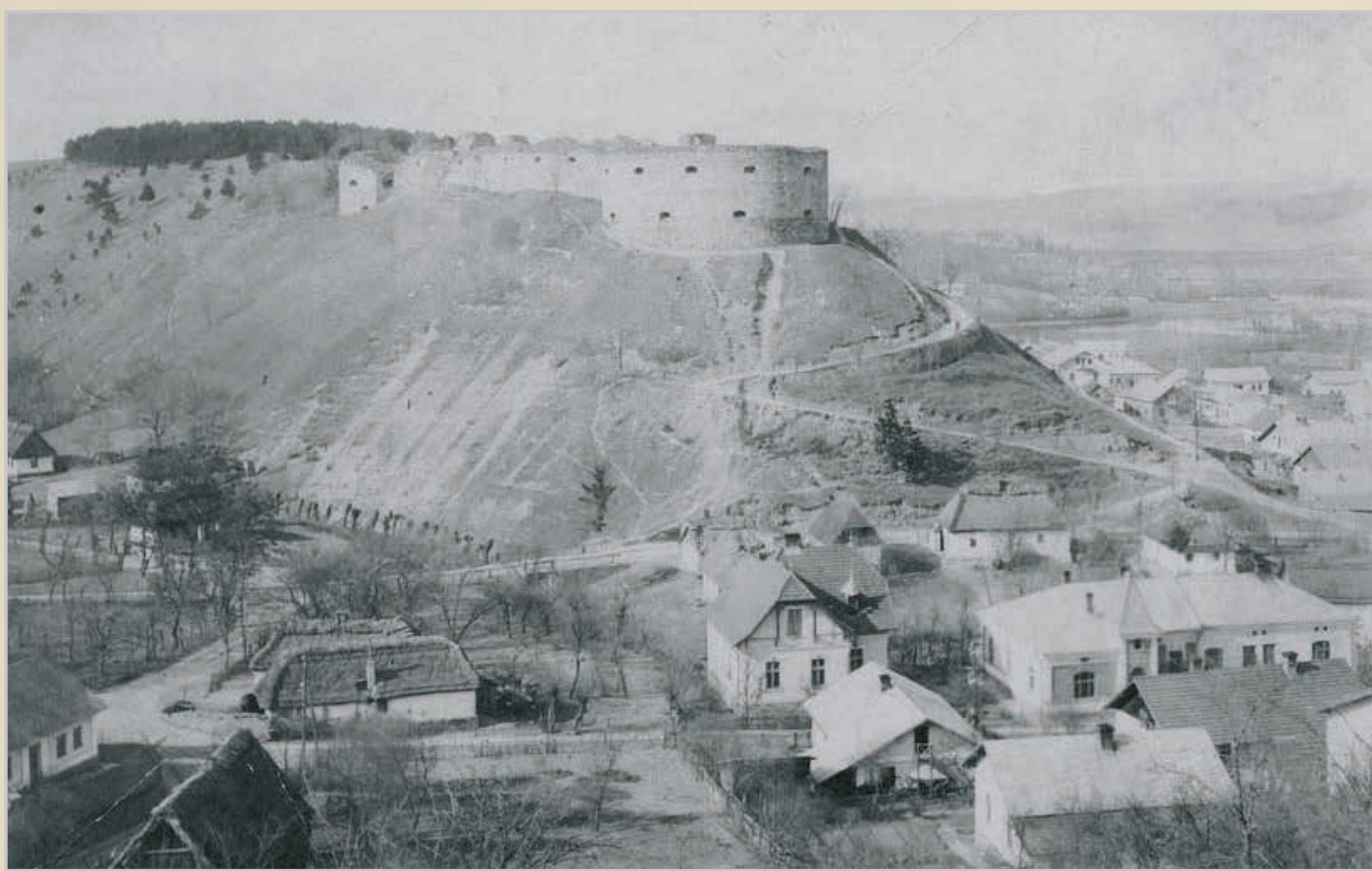
Podole, chata wiejska XIX w. Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Tarnopol 1929 r. widok plant. Zbiory NAC, sygn. 1-U-6202.

Trembowla, lata 20. XX w., widok miejscowości, po prawej stronie widoczny most na rzece
Gniezna. Zbiory NAC, sygn. 1-U-6413.

Trembowla, widok ruin zamku i zabudowy podzamcza.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-6416-2.

Trembowla 1877 r., widok ruin zamku, drzeworyt.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Trembowla, widok ogólny, na drugim planie zamek, na pierwszym budynki mieszkalne.
Domena publiczna, dostęp 22.07.2023

Trembowla, zgromadzeni przed budynkiem TG „Sokół”, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Trembowla, widok miejscowości na drugim planie zamek wg stanu 1902–1910, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Trembowla, widok bryczki przejeżdżającej przez rzekę i mostu na Serecie,
Zbiory NAC, sygn. 1-G-3388.

Trembowla, lata 20. XX w. widok na most na rzece Gnieźnica i miejscowy zamek.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

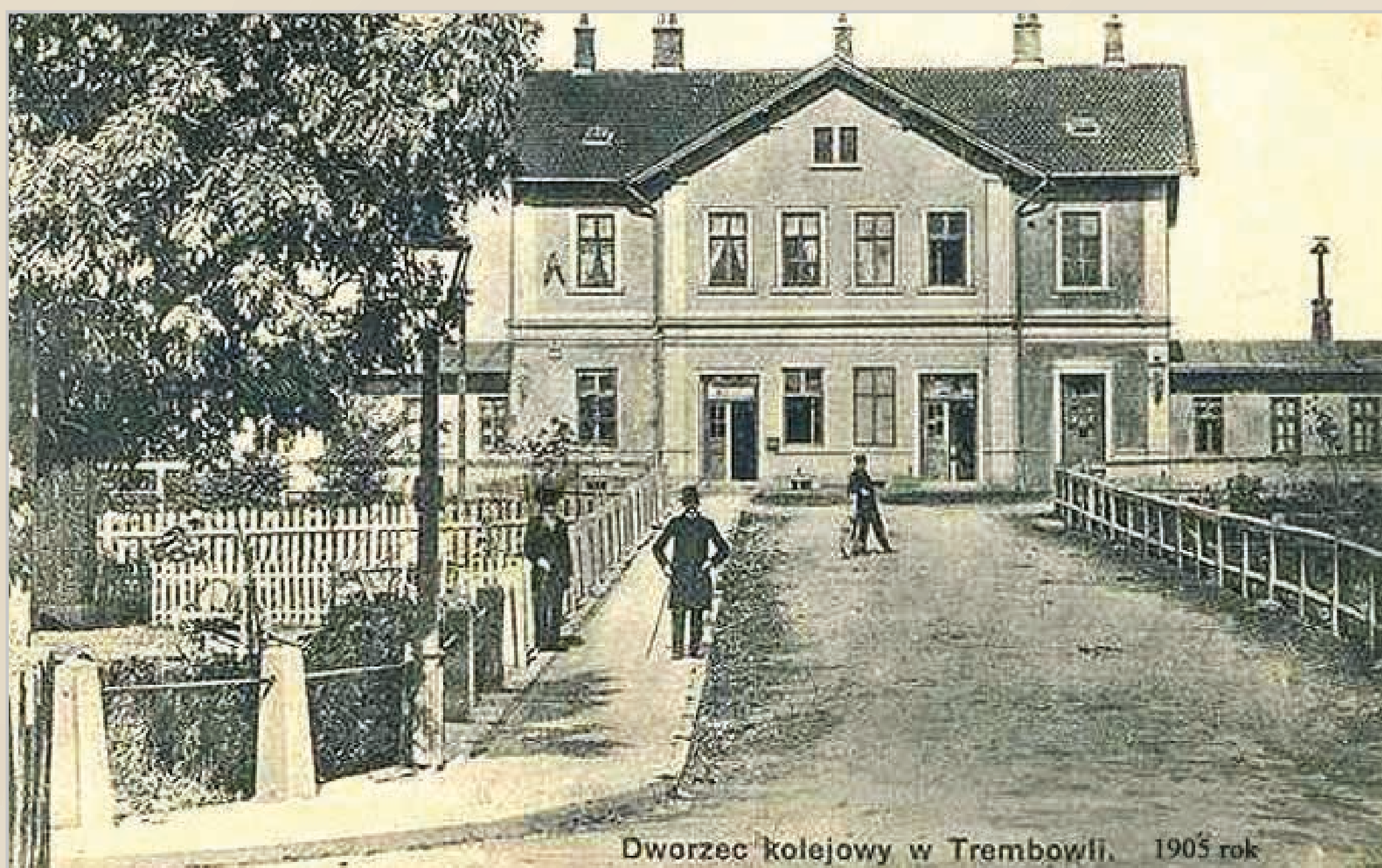
Trembowla, kościół oo. karmelitów (1635 r.), pocztówka.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Trembowla 1936 r., widok wnętrza kościoła św. apostołów Piotra i Pawła w miejscowości,
Źródło: www.polona.pl. sygn. DZS XII 8b/p 87/12 Pocz. 10682.

Trembowla, widok stacji kolejowej od strony torów, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Trembowla 1905 r., widok dworca kolejowego od strony miejscowości, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Zaleszczyki 1903 r., widok Dniestru i wybrzeża rzeki,
Domena publiczna, dostęp 27.07.2023.

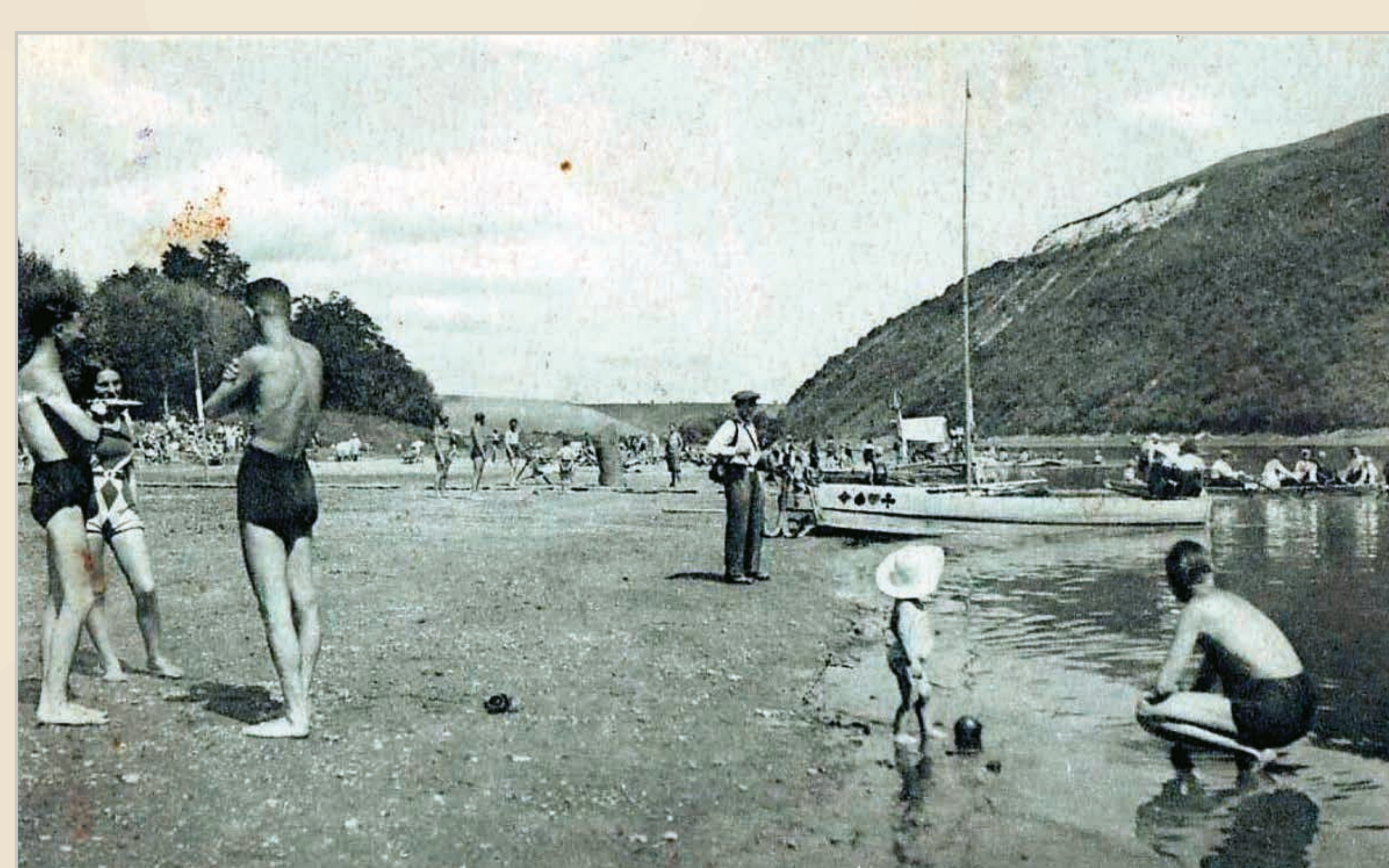
Zaleszczyki lata 1923–1939, widok nad jar Dniestru.
Zbiory NAC, sygn. 2/109/0/2.1/235.

Zaleszczyki 1934 r., widok Dniestru i zabudowy wybrzeża – plaża Słoneczna.
Zbiory NAC, sygn. 2/109/0/2.1/235.

Zaleszczyki 1934–1939, widok plaży Słonecznej.
Zbiory NAC, sygn. 3/1/0/9/8121.

Zaleszczyki lata 1923–1939, widok plaży nad Dniestrem.
Domena publiczna, dostęp 27.07.2023.

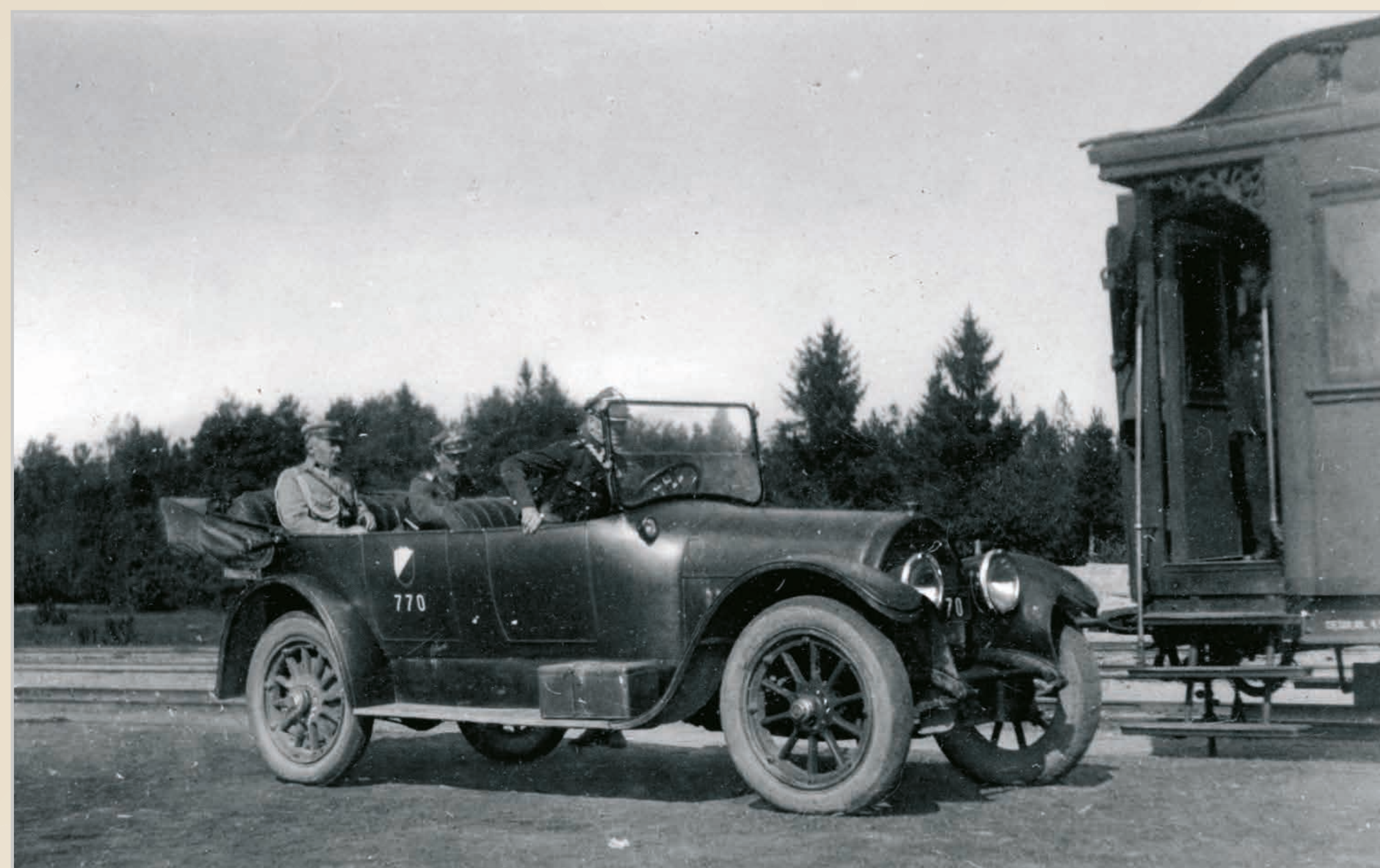
Zaleszczyki 1930 r., wypoczynek na plaży Słonecznej.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Zaleszczyki, informacja prasowa o urlopie Józefa Piłsudskiego w Zaleszczykach w 1933 r. na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Józef Piłsudski, na spacerze podczas pobytu w Zaleszczykach w 1933 r.
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Zaleszczyki 1933 r., odjazd Józefa Piłsudskiego, po urlopie.
Zbiory NAC,

Zaleszczyki, widok willi, w której w 1933 r. mieszkał J. Piłsudski podczas pobytu w miejscowości.
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Zaleszczyki 1933 r., widok willi, w której na urlopie przebywał Józef Piłsudski.
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Zaleszczyki 1935 r., droga dojazdowa w kierunku willi, w której rezydował Józef Piłsudski.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-8107.

Zaleszczyki, lata 20. XX w. fragment plaży nad Dniestrem. Widoczne schody wykute w skale oraz opalający się kuracjusze. W oddali kiosk Polskiego Towarzystwa Księgarń Kolejowych RUCH Sp. z o.o. oraz fragment przęsła mostu kolejowego. Zbiory NAC, sygn. 1-U-8118-1.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., fragment plaży Słonecznej. Widoczni opalający się kuracjusze.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-8121-2.

Zaleszczyki, widok plaży Cienistej, na termometrze 54° C, nad brzegiem przystań kajakowa.
Zbiory NAC, domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., widok odpoczywających turystów na plaży nad Dniestrem.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

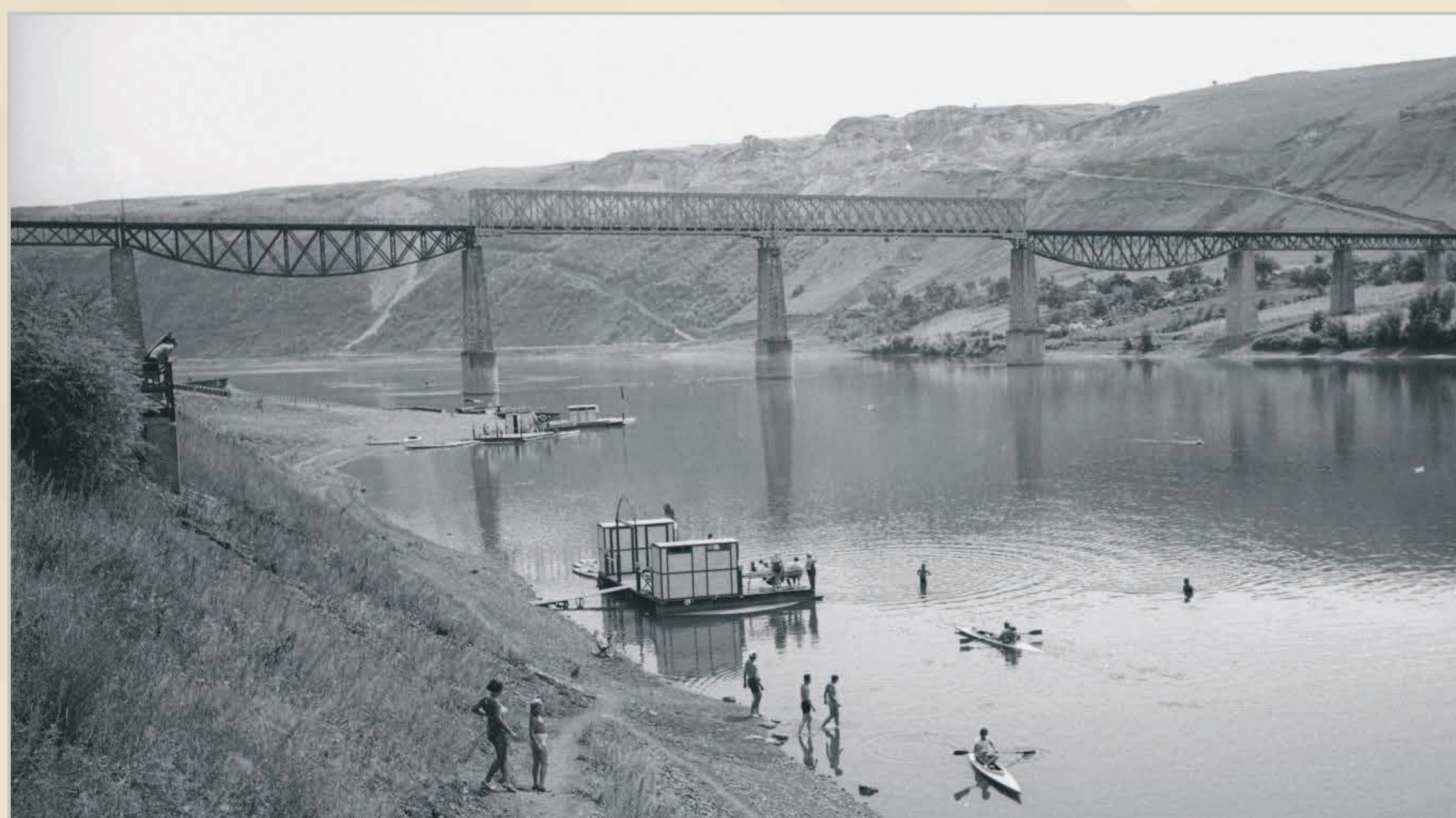
Zaleszczyki 1938 r., uczestnicy święta winobrania.
Zbiory NAC, sygn. 1-G-2558-2.

Zaleszczyki, widok żaglówki na Dniestrze.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki 1938 r., widok łodzi „Osa”, wykorzystywanej do turystyki wodnej, dopływano nią do Okopów Świętej Trójcy. Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki 1938 r., widok przystań kajakowej na Dniestrze, w miejscowości działało Towarzystwo Wioślarskie, które było organizatorem zawodów kajakowych. Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki 1938 r., widok kortów tenisowych, na drugim planie budynek TG „Sokół”.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

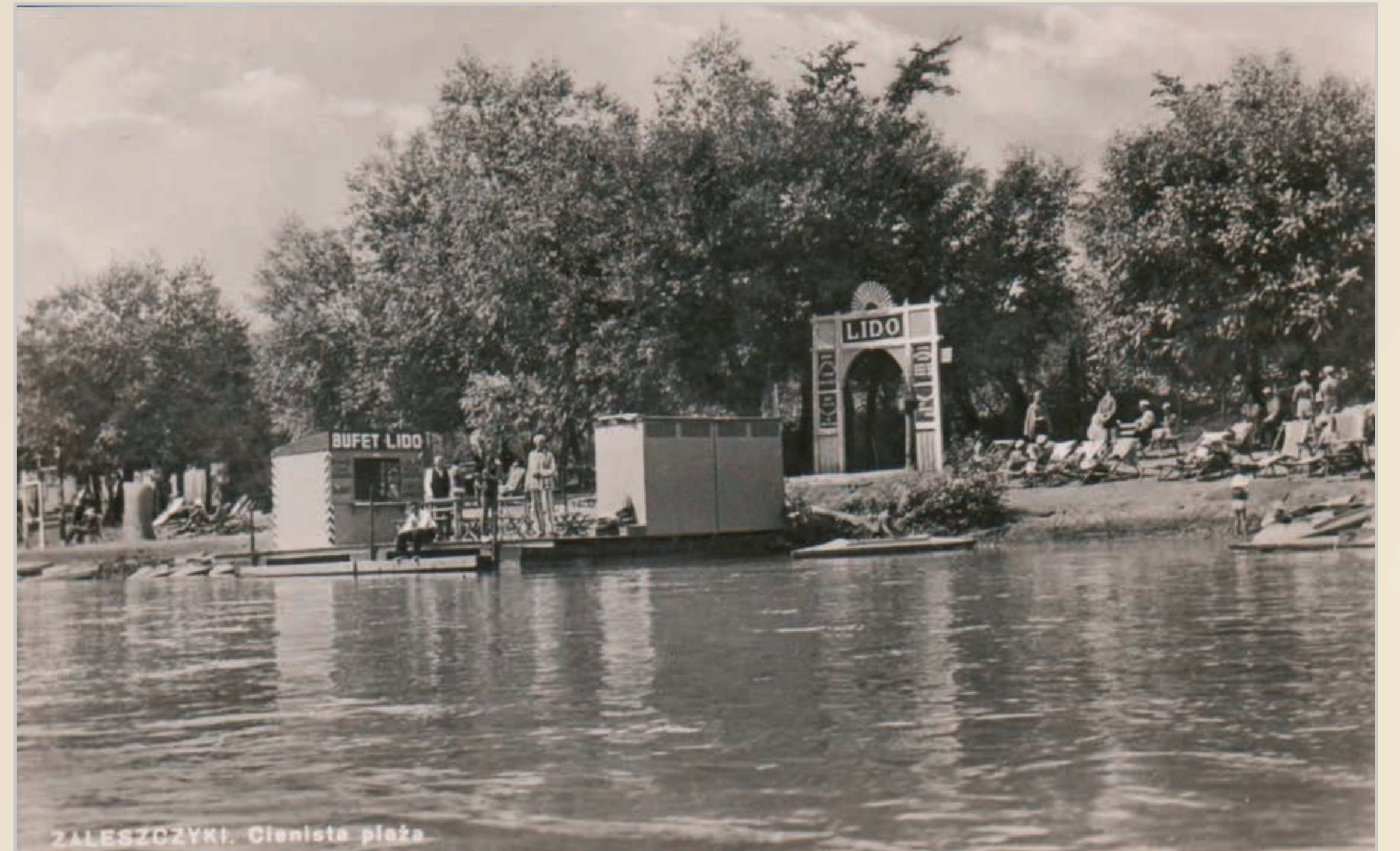
Zaleszczyki, uczestnicy kolonii letniej dzieci urzędników z Tarnopola.
Zbiory NAC, domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

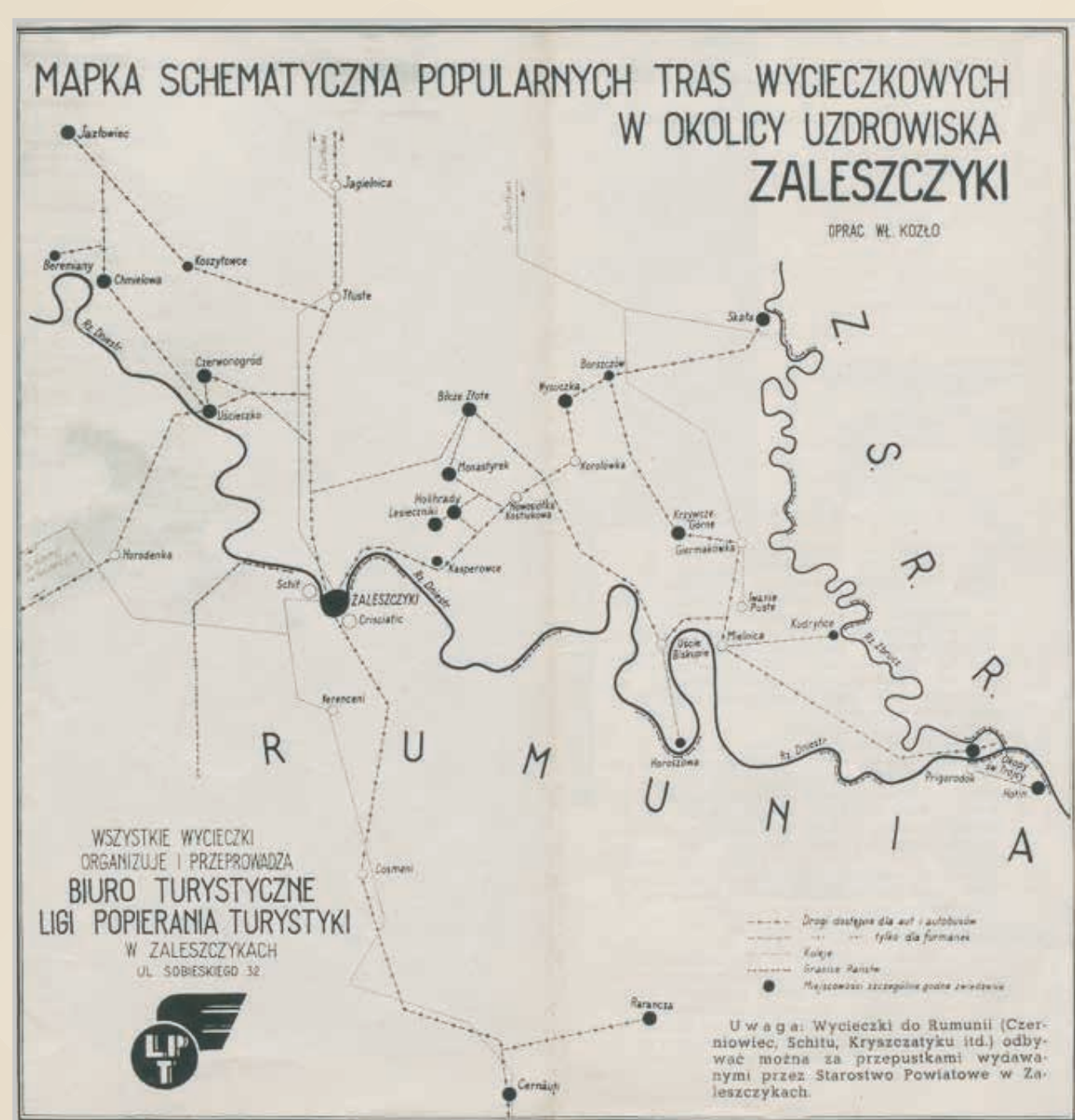
Zaleszczyki 1937 r., letnicy na plaży nad Dniestrem.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., grający w siatkówkę przy przebieralni.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, przystań „Lido” przy plaży Cienistej, foto-pocztówka.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, mapa najpopularniejszych tras wycieczkowych w okolicach miejscowości.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., widok rynku.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

Zaleszczyki, lata 20. XX w., widok słynnych winnic.
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

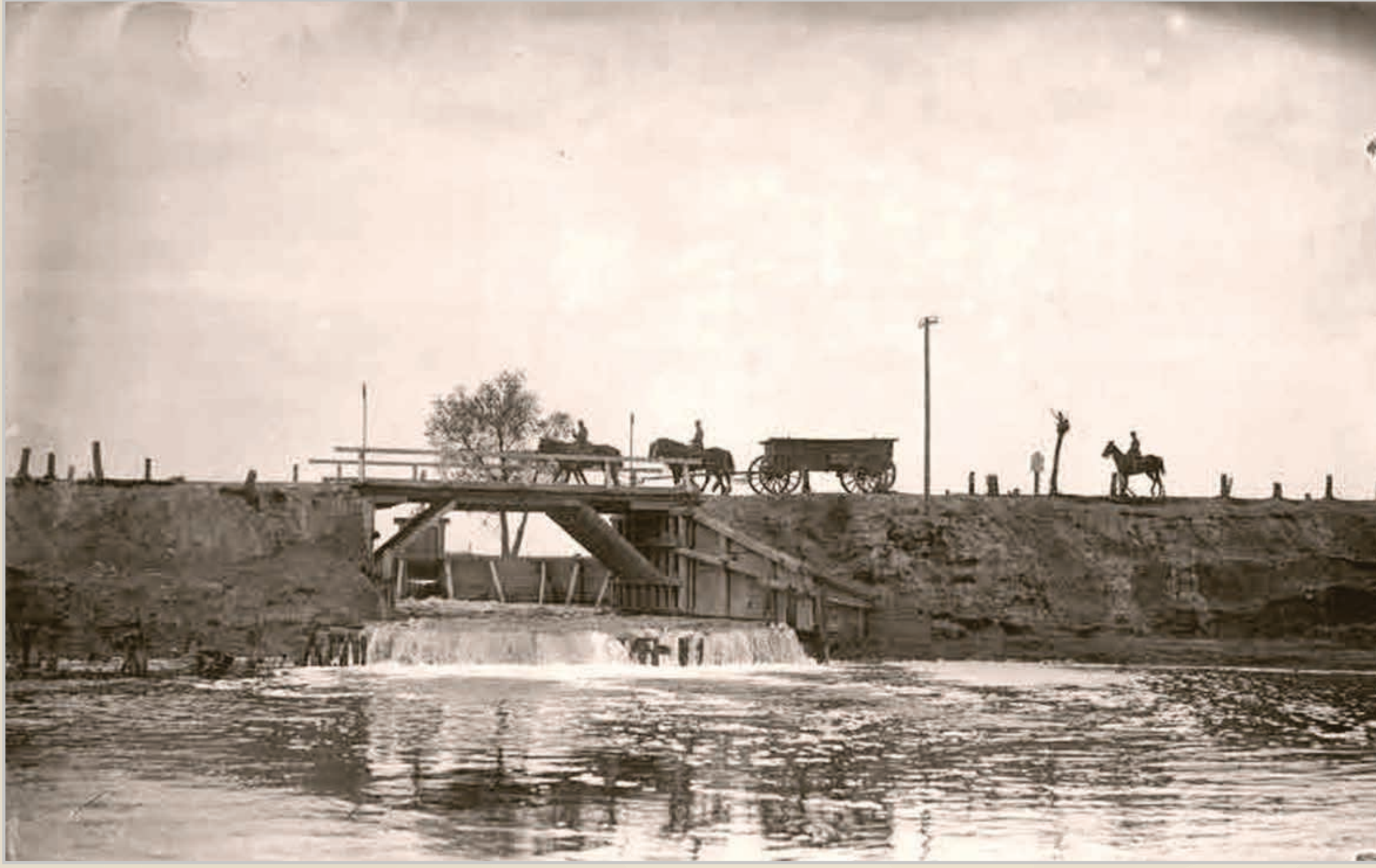
Zaleszczyki 1939 r., widok krawędzi jaru nad Dniestrem.
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Holihrazy nad Seretem w powiecie zaleszczyckim, widok na rzekę i fragmentu jaru,
Domena publiczna, dostęp 26.07.2023.

Płotycz, 1915 r., widok kościoła greko-katolickiego.
Domena publiczna, dostęp 23.2023.

Płotycz 1917 r., most nad jazem.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Mikulińce, kościół parafialny z 1779 i młyn „Józef”, pocztówka z obiegu.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Mikulińce, kościół parafialny.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Mikulińce, lata 1918–1920, widok stacji kolejowej.
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Mikulińce, ruiny zamku zbudowanego przez Annę Sieniawską córkę hetmana Mikołaja i żonę Wawrzyńca Spytka Jordana w XVI w.

Mikulińce, widok ruin zamku i fragmentów zabudowy podzamcza.
Domena publiczna, dostęp 25.07.2023.

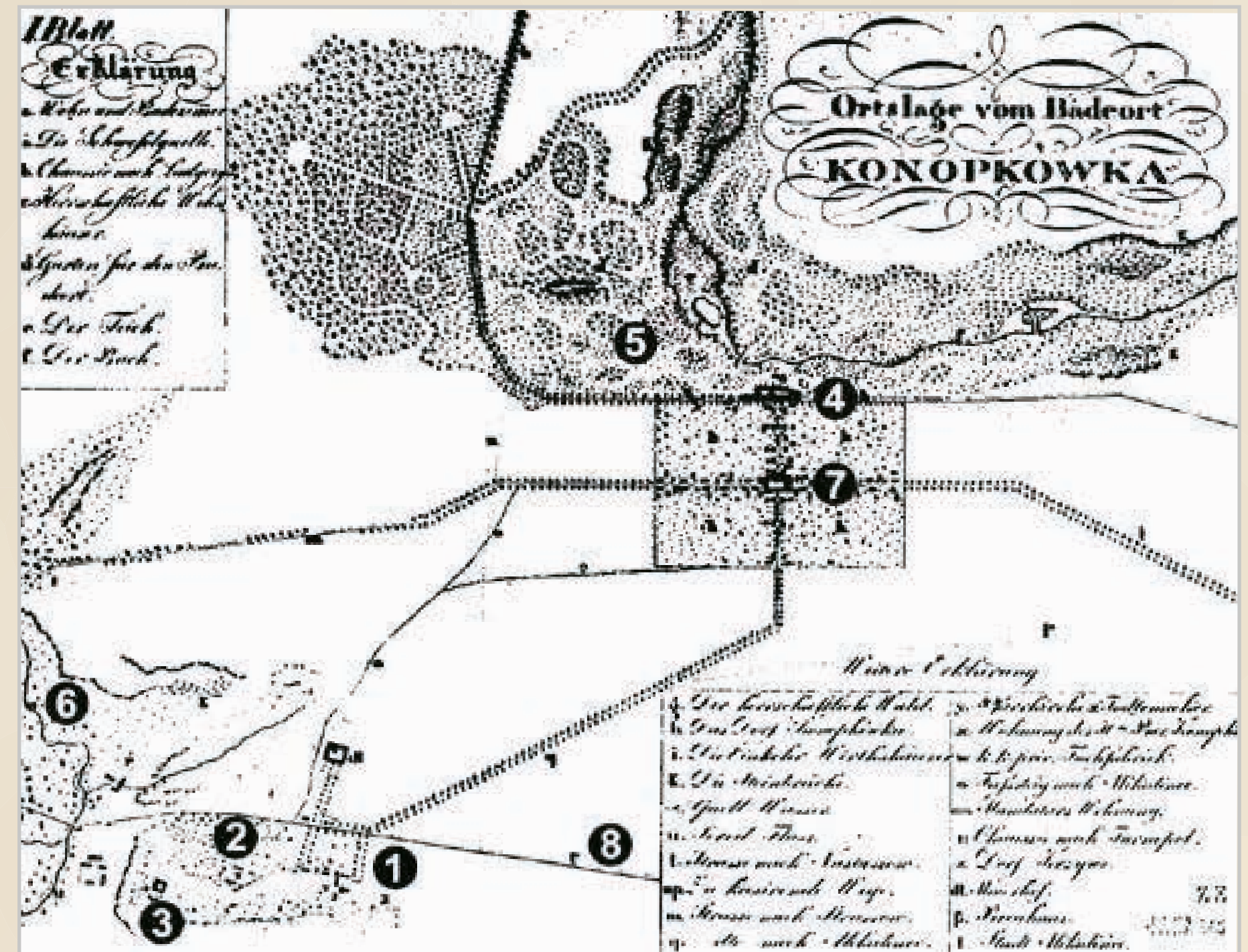
Mikulińce, pałac hr. Reyów (centralna część budowli z XIX wieku, boki z XVIII).
Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

Mikulińce, rynek. Domena publiczna, dostęp 23.07.2023.

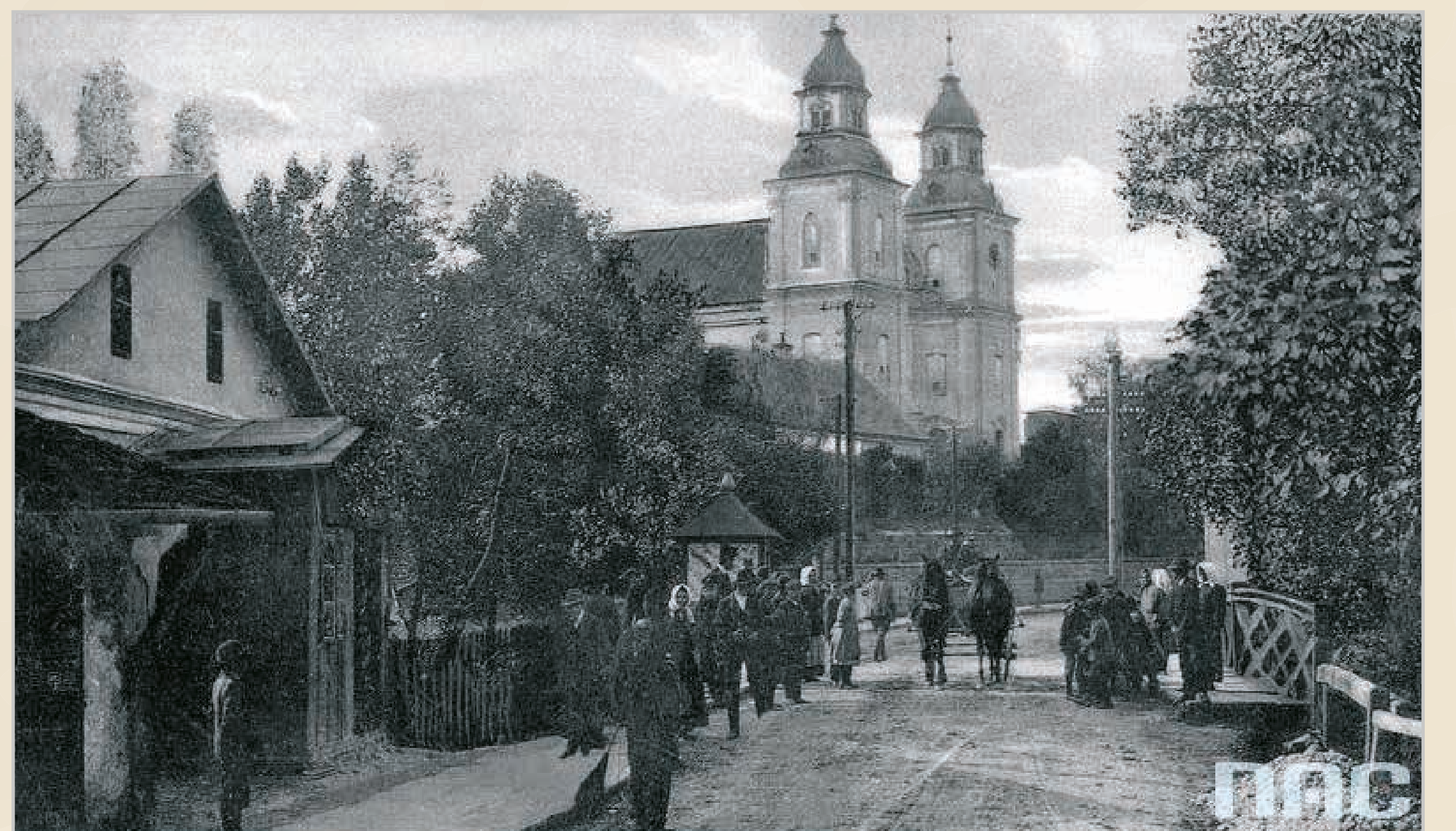

Mikulińce, w bryczce hr. Józefa Konopka Rey, ostatnia mieszkanka miejscowego zamku.
Źródło: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/ostannia-meshkanka-mikulinetского-zamku/>, dostęp 23.07.2023.

Konopkówka, mapa sytuacyjna miejscowości.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.

Konopkówka to właściwie Mikulińce, miasteczko leżące przy drodze z Tarnopola na południe, w stronę Trembowli, Czortkowa i Zaleszczyk. O miejscowości pisał XVI-wieczny lekarz polski Wojciech Oczko. W swych medycznych dziełach wymienia Mikulińce wśród sześciu renomowanych krajowych źródeł mineralnych, obok Drużbaków na Spiszu (w owym czasie związanym z Polską), Iwonicza, pod lwowskiego Lubienia i Szkła oraz podkrakowskich Swoszowic. W Konopkówce wypływała woda siarkowa. Źródło tej wody zlokalizowane po zachodniej stronie miasteczka, na terenie folwarku Wola Krzywicka. Dobra mikulinieckie należały kolejno do rodów Sieniawskich, Jordanów i Zborowskich. W XVII w. właścicielem był Michał Zebrzydowski, później znowu Sieniawscy, Lubomirscy, Potoccy i Mniszchowie a także do Stanisława Koniecpolskiego – hetmana wielkiego koronnego. Mikulińce zlokalizowane były na trasie najazdów Tatarsko-Tureckich. Mikulińce należały do miejscowości kresowych które przez wieki broniły Polski i Europy przed islamskim zalewem – a miejscowy zamek był niszczone i odbudowywany. W czasach spokojniejszych do wód przyjeżdżali kuracjusze korzystali z dobroczynności źródła mikulinieckiego, którego wodę do picia zalecał doktor Wojciech Oczko jeszcze w XV w.

Zbaraż, lata 20. XX w., widok jednej z ulic i kościół oo. bernardynów.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-8169.

Zbaraż, lata 20. XX w., widok cerkwi.
Zbiory NAC, sygn. 1-U-8170.

Zbaraż, 1925 r., łowiący ryby.
Domena publiczna, dostęp 24.07.2023.